СТ. Н. ШИШКОВЪ

БЪЛГАРО-МОХАМЕДАНИТѢ.
(ПОМАЦИ)

Историко-земеписенъ и народоученъ прегледъ съ образи.

ST. N. CHICHKOFF

Les Bulgaro-Mohamétans
(Les pomaks)

Coup d'oeil historique, géographique et ethnographique avec illustrations.

ПЛОВДИВЪ
Търговска печатница
1936 г.

Уводни думи.

На два километра отъ родното ми с. Устово е българо-мохамеданското селце Влахово, отъ което постоянно родителитѣ ми наемаха надничарки за орань, копань, жътва и др. домашни работи, когато имахме нужда. Съседскитѣ ни отношения бѣха много близки и почти всѣкидневни. Кръщенки, свадби, празднични гостувания и др. п. не минаваха безъ взаимни посещения и общувания между влаховци и устовци. Освенъ това, майка ми и лелитѣ ми имаха и посестримство съ познати тѣмъ влаховченки и като си отиваха едни други на госте, често пѫти водѣха и мене—малко момче за придружаванеги. Така азъ още отъ раннитѣ си детски години бѣхъ въ непрекѫсвано съприкосновение съ тѣзи наши по всичко еднакви въ живота ни еднородци българо-мохамедани въ Родопа, които само по вѣра, и то повръхно, едва забелязвано, се различаваха отъ насъ, българитѣ-християни.

И когато презъ 1913 година Руската Императорска Академия на наукитѣ ми даде морална и материялна подкрепа, издадохъ първата часть отъ до тогава събранитѣ ми данни и познаване, кога и какъ насилствено е наложенъ мохамеданския вѣрски култъ надъ не малка часть и отъ нашия народъ, попадналъ подъ политическото господство на турцитѣ-малоазийци. *) Отъ тогава после, до колкото моитѣ скромни сили, разбирания и възможность помагаха, продължавахъ събирането и проучването битътъ, говорътъ и общественото положение на българо-мохамеданитѣ изобщо въ българскитѣ земи, а главно на най-голѣмото имъ ядро въ Родопа, което ми бѣше достѫпно и лично да спохождамъ. Резултатъ на всичко това е настоящето второ попълнено издание съ прибавена и втората народоучна часть, каквато липсваше въ първото издание.

Имената на българо-мохамеданскитѣ села, на казитѣ (околиитѣ), санджацитѣ и вилеятитѣ оставихъ сѫщитѣ, каквито бѣха преди Балканската война, едно, че едни днесъ

---

*) **Вижъ: „Помацитѣ въ тритѣ български области: Тракия, Македония и Мизия“.** I часть, Историко-географски прегледъ съ две илюстрации. Пловдивъ, 1914 год. стр. 68.

сѫ въ предѣлитѣ на Югославия, а други въ Гърция, кѫдето новитѣ имъ имена не бѣше възможно да се знаятъ, и друго, че и земеписнитѣ карти за всички страни на Балканския полуостровъ още не сѫ замѣнени съ нови въ новитѣ политически граници.

Така сѫщо и нѣкои текстове отъ писменни паметници сѫ предадени съ сегашна книжовна азбука, по липса на кирилица въ печатницата.

Единъ по-закрѫгленъ прегледъ отдавна се налагаше да имаме за миналото и сегашното на помохамеданченитѣ наши еднородци, пръснати де на малки, де на голѣми групи изъ нашитѣ области, защото, вънъ отъ всичко друго, поради липсата на подобна вѣрна представа, допуснаха се и се допущатъ голѣми пакостни грѣшки къмъ тѣзи наши родственици, кръвь отъ нашата кръвь и плъть отъ цѣлостното българско народностно тѣло, грѣшки, които никога и съ нищо немогатъ да ни бѫдатъ простени ни отъ нашитѣ идни поколѣния, ни отъ нашата и общеславянската наука и история.

Пловдивъ
Юлий, 1936 год.

Ст. Н. Шишковъ.

I.

Образуване на Турската държава и разпространяване на мохамеданството.

Отъ началото на XI в. започва преселването на туркомански племена изъ съседнитѣ на Мала Азия страни и постепенно заематъ земитѣ тамъ на тогавашната Византийска империя. Въ края на XIII в. въ Малоазиятската область Иконионъ, сегашниятъ градъ Коня по течението на р. Сангарлий, едно малобройно племе османски турци, едва-ли отъ 400 семейства, съ вождътъ си Ертогрулъ обединява вѣрски и политически тѣзи родствени му племена и образува турската мохамеданска държава, която въ XVI в, обема земи— владения и на тритѣ материка, като достига въ Европа чакъ до Виена и до Италия. [1]) Този тъй бързъ и голѣмъ успѣхъ на Срѣдневѣковна Турция, издигнала се не само като европейска, но и като свѣтовна сила, се дължи на нѣколко причини. На първо мѣсто стои простотата и суровостьта въ живота на туркоманскитѣ племена; на слѣпата вѣра, подчиненость и страхопочитанне къмъ султанитѣ и тѣхнитѣ въздигнати въ култъ власть и могѫщество, и всичко това споено и съ учението на корана, на мохамеданското религиозно учение, което е обединявало въ една фанатизирана маса правовѣрнитѣ. Друга причина е било разнебитеното вѫтрешно състояние на християнскитѣ държави на Европейския изтокъ. Между балканскитѣ народи съ вѣкове продължавали кървави борби, които винаги сѫ имали първичния си източникъ Византия съ познатитѣ ѝ въ всемирната история пороци и нрави. Вражди и жестокости, винаги системно подклаждани и насаждани, сѫ идвали отъ тоя източникъ и сѫ носили разорения, опустошения и униние у християнскитѣ народи на полуострова. Династическитѣ борби, невежото и себелюбивото болярство, религиозното дѣление, винаги зараждано на изтокъ и тровеще чистотата на християнската вѣра и нравственость, силното и въ висока степень развращающе духовно-нравствено влияние на византийщината, — ето кое естествено е довело гибельта на всички. Свръхъ всичко това, и религиознитѣ войни тогава въ Европа отвличали вниманието на голѣмитѣ християнски на западъ народи и държави, за да не могатъ да преценятъ опасностьта отъ мохамеданизма и още въ началото да го обезсилятъ и спратъ нашествието му и на Европейския материкъ. Азиятскитѣ вла-

1) Проф. Петъръ Никовъ—„**Турското завоевание на България**“ и пр. томъ I на „Българска историческа библиотека“. 1928 г. София.

дения на Византия, кѫдето е била нейната сила, постепенно се завладявали отъ мохамеданизма, който почналъ да се търси и като съюзникъ на византийскитѣ императори противъ съседнитѣ християнски народи. Византийскиятъ историкъ Никифоръ Григора твърди, че по цѣлото Дарданелско крайбрѣжие самъ Иоанъ Кантакузинъ заселилъ много турци наемници отъ Мала Азия, за да му бѫдатъ въ помощь противъ императоръ Иоанъ V Палеологъ въ Цариградъ.

Презъ XVI в., отъ начало като съюзници на Византия противъ съседитѣ ѝ, а следъ това и като завоеватели, турцитѣ нахлули и въ Балканския полуостровъ, покорили го и подъ новообразуваното турско политическо и военно господство балканскитѣ християнски държави—България, Сърбия, Византия, а следъ тѣхъ и Ромѫния—били унищожени, и народитѣ имъ изгубили свободата си и самостойното си сѫществуване. Съ превземането пъкъ и на Цариградъ, столицата на Византия, презъ XV в. турцитѣ окончателно и здраво заседнали въ Югоизточна Европа и образували най-силната въ онова време европейска военна и деспотическа държава, която почнала да заплашва и европейската християнска култура.

Настаняването на турцитѣ коренно измѣнило положението на завоеванитѣ отъ тѣхъ земи и населяющитѣ ги християнски народи, ала отъ всички тѣхъ най-зле пострадалъ българския народъ, който заемалъ най-голѣмото и срѣдищно мѣсто на полуострова, а именно областитѣ: Добруджа, Мизия, Тракия, Македония, Тимошко съ Моравско и Тесалия Тѣзи страни, отъ първи времена населени съ гѫсто еднородно население, сѫ били най-близкитѣ до срѣдоточието на турската държава Цариградъ—Одринъ—Солунъ, намирали се на голѣмитѣ и главни военни и търговски пѫтища между Цариградъ—Азия и Западна съ Северна Европа, и поради това тѣ сѫ били най-много опустошавани отъ турскитѣ завоевателни пълчища и били първия предметъ на турското закрепване.

Преди всичко друго, турското нашествие най-ярко измѣнило народностния съставъ на градоветѣ, проходитѣ, укрепенитѣ мѣста и селищата по главнитѣ пѫтища, дето часть отъ българското население погинало въ борбата съ турцитѣ при тѣхнитѣ опустошителни завоевания; друга часть избѣгало въ планинитѣ, горитѣ и отдалеченитѣ отъ градоветѣ и главнитѣ пѫтища селища и покраини; трети били завлѣчени и пръснати изъ Мало-азийскитѣ степи, а четвърти пъкъ били насилствено помохамеданчени. Доведени били и не малко число сѫщински турци изъ Мала Азия и заселени въ градоветѣ и въ по-важнитѣ и срѣдищни селища, покраини и проходи.

Но да се образува, разшири и закрепи политическата държавна и военна сила на Турската империя и да достигне тя голѣмия си възходъ и величие презъ срѣдневѣковието, преди всичко друго, това се е дължело и на мохамеданския вѣрски култъ и на вложения въ него фанатизъмъ — гонидба къмъ всичко немохамеданско. А мохамеданизмътъ се е налагалъ, разпространявалъ и крепилъ съ острието на ножа и съ всички други насилия, които сѫ се упражнявали надъ завладенитѣ християнски народи, като е притѫпявалъ и народностнитѣ имъ чувства, расови различия и видъ.

Две думи, две начала сѫ били въ основата на турското и вѣрско, и свѣтско политическо господство въ турското държавно единство, сила и военна мощь: *мюсюлманинъ* или *османлия*, това и външно, и вѫтрешно е вѣрващиятъ въ пророкъ Мохамеда и въ неговото учение—коранътъ; и *рая-гяуринъ*, казватъ още и *кяфиръ*, това е пъкъ невѣрващия въ *динь-исляма*, т. е. въ правата, ислямската вѣра, следователно, нечестивъ, безправенъ и напълно подчиненъ *робъ — рая* на мюсюлманина турчинъ, предопредѣлениятъ отъ Аллаха и Мохамеда да владѣе и господарува надъ всичко и на всички.

Така мохамеданизмътъ не е допущалъ съвмѣстно щогоде равноправно живѣене съ неправовѣрнитѣ и фанатично е държалъ противъ расовитѣ, народностнитѣ различия.

Помохамеданченитѣ, т. е. веднажъ възприелитѣ мохамеданската вѣра българи, сърби, гърци, албанци, арменци, китайци и какви и да било други, се числили, преобразили се вече и народностно, расово, за чисти турци. Тѣ се смѣсвали съ турскитѣ властници, преселници и сѫщински турци малоазиятци, постепенно изгубвали езика и битовитѣ си народни обичаи и по тоя начинъ напълно се вливали и уеднаквявали съ и въ господствуюшето и политически, и духовно, и обществено гражданско турско ядро.

По два пѫтя, по два начина е ставало помохамеданчването между християнскитѣ поселения, завладени отъ турцитѣ:

а) по единично, което е било постоянно, редовно и непрекѫсвано презъ всичкитѣ времена въ сѫществуването на турската държава, и

б) поголовно, многолюдно, т. е. масово на цѣли селища и покрайнини, което е било периодически. Такова най-известно и удостовѣрено е това, което е извършено презъ XVI вѣкъ.

Поединичното помохамеданчване е започнало още отъ първото време на новообразуваната въ малоазийскитѣ области турска държава отъ постепенно завладяванитѣ тамъ християнски населения. Така е продължавало още съ по-голѣмъ размахъ и значение и отъ това при първото стѫпване на Балканския полуостровъ презъ XIV вѣкъ, та до най-но-

въ време.[2]) Преминаване къмъ мохамеданството е ставало най-много и отъ хората на висшето съсловие, боляритҍ и велможитҍ, и то повечето доброволно, за лични облаги, изгоди: за да запазятъ живота, имота, челядьта си и властното си до тогава обществено положение.

Мнозина отъ тҍхъ сѫ награждавани съ земи, които оставали собственость на поколҍнията имъ, други заемали високи служебни чинове, а трети ставали васали и пълководци, усърдни и преданни съюзници на турскитҍ султани, безъ помощьта на които надали би могли да бѫдатъ турскитҍ завоевания тъй успҍшни и да достигнатъ такива широки размҍри, щото турското политическо господство и военна сила да се разширятъ, закрепятъ и издигнатъ презъ XIV, XV, XVI и XVII вҍкове, и то въ земи, които сѫ били населени само отъ християнски народи на Европейския изтокъ. Не малцина отъ такивато потурнаци съ своитҍ природни способности сѫ достигали и до везирскитҍ, министерскитҍ постове, и съ умътъ и дҍлата си сѫ твърде много допринесли и за сѫществуването на Турската империя, и за нейното величие и сила. Многобройни сѫ легендитҍ за такива издигнали се потурнаци отъ разни християнски народности и въ самото турско население.

Възъ основа на всички до сега известни писмени паметници и много повсемҍстни предания, историята на Европейския изтокъ е установила, че масовото помохамеданчване изъ между християнскитҍ населения въ Европейскитҍ владения на Турция е започнало къмъ края на XIV в., когато преминали първитҍ завоевателни турски орди и извършили първитҍ завоевания на Европейския брҍгъ. Това масово помохамеданчване е продължавало и презъ цҍлитҍ XV и XVI вҍкове, когато борбата съ балканскитҍ християнски държави е била вече довършена, завоевателитҍ султани сѫ станали сигурни господари на Европейския изтокъ, и турското мохамеданско могѫщество е стигнало върха на своята сила и величие въ Европа.

И съ единичното, и съ масовото помохамеданчване, турцизиране, християнското население въ цҍли покрайнини, или отдҍлни селища, се преследвали и постигали и други отъ първостепенно значение чисто турски държавни, политически и военни цели:

2) Професоръ Д-ръ Л. Милетичъ — „Разорението на Тракийскитҍ българи презъ 1913 г. съ 5 образа и една карта". Издание на Българската Академия на наукитҍ, София, 1918 г.

Това стана и презъ 1922 год. при изгонване гърцитҍ и арменцитҍ изъ Мала Азия следъ погрома на гръцката войска.

Бел. автора.

1 — Срҍдищната часть на българо-мохамеданското село Мадань въ Ардината долина, дето е имало рудници още въ римско време.

а) *стратегически* — укрепяване съ достатъчно численъ и надежденъ турски единенъ и по духъ, вҍра и господство елементъ проходитҍ и другитҍ отъ подобенъ родъ мҍста;

б) *военни* — численно усилване, попълване боевата сила на турскитҍ войскови кадри;

в) *увеличаване* численостьта, а отъ това и надмощието на господствующия преданъ на държавата и султанитҍ вҍрски мохамедански турски елементъ;

г) *отслабване, разредяване*, ако не и съвършено унищожаване християнския елементъ въ държавата, особено въ планинскитҍ естествено укрепени и опасни мҍста.

Съ постепенното и последователно завладяване земитҍ на полуострова, което завладяване ставало съ голҍми кръвопролития и жестокости отъ завоевателя, голҍма часть отъ населението било избивано, друго пленявано и пращано въ Мала Азия, дето безвъзвратно загивало по всичко; трето, което сполучвало да избҍга, укривало се въ отдалеченитҍ и непристѫпни планински страни и гористи мҍста, а четвърта часть възприемала мохамеданството, сливало се съ господствующето турско преселено отъ Азия население и заселено въ градоветҍ и важнитҍ проходи и

стратегически мѣста. Така завоевательтъ по всички начини
и посоки унищожавалъ и народностната християнска сила,
веществената култура, материялното за животъ състояние и
всичко друго създадено презъ вѣкове на балканскитѣ хри-
стиянски държави и народи на Европейския изтокъ.

Масово, поголовно крупно многобройно помохамеданчва-
не е извършено тамъ, дето християнското население и по чи-
сленость, и по духъ, и по мѣстонахòждение е било най-силно
и опасно за закрепяването и спокойствието на завоевателя, а
съ това и за самото му сѫществуване като политически го-
сподарь на завладенитѣ му земи. Така е извършено помò-
хамеданчване на гърци въ островъ Критъ, на албанци въ
Албанскитѣ планини покрай Адриатическото море, на сър-
би въ Босна и на българи въ срѣдищната (Македония) въ
северната (Мизия) и въ южната (Тракия и Бѣломорието) ча-
сти на полуострова — области изключително населени само
съ българи. Но найголѣмото ядро помохамеданчени и въ
най-важната съ голѣмо стратегическо, политическò и държа-
вно значение страна е въ Родòпската область и Бѣломори-
ето на югъ, всецѣло населени само съ българи, високо сто-
ещи и по духъ, и по християнска отъ рано възприета кул-
тура, и по борческа сила, па и по земеписно мѣстонахо-
ждение.

Помохамеданченитѣ българи въ градоветѣ всрѣдъ тур-
скитѣ военни, свѣтски и духовни власти и новопреселенци-
тѣ турци изъ Мала Азия съ течение на времето изгубвали
народностнитѣ си обичаи, битъ и езикъ и се съвършено
обезличили, турцизирали. Сѫшото е ставало и въ покраини-
тѣ и селищата, кѫдето българо-мохамеданитѣ попадали въ
съседство и близко съприкосновение съ преселницитѣ тур-
ци. При това въ градоветѣ българомохамедани отъ разнитѣ
покраини поединично по икономически и други причини
идвали и се заселвали и тоже се турцизирали. Отъ такъвъ
произходъ, главно славяно-българи, сѫ били и сѫ турцитѣ
въ градоветѣ Солунъ. Битоля, Скопие, Нишъ. Видинъ, Ка-
вала, Сѣресъ, Гюмюлджине, Одринъ, Пловдивъ *) и др., а не
малко и въ самия Цариградъ. Герловскитѣ турци въ Дели-
орманъ и кърджалиитѣ въ Източна Родопа сѫ сѫщо отъ
това смѣшение и съ течение на времето по такъвъ ничинъ
окончателно турцизирани българи, но и тамъ все съ оше запа-
зени следи-отайки отъ българското си Има, обаче, покраини
и селища, дето турцизирането, сливането, още не е завършено.
У едни голѣмъ брой български думи и изрази въ езика и

*) Та и въ тоя моментъ сега въ гр. Пловдивъ има повече отъ 100-на българомохамедански семейства въ по-ново време дошли отъ Чепеларе, Забърдо и др., като си говорятъ български, пазятъ си още обичаитѣ, но въ общинскитѣ книжа сѫ ги записали и считатъ за турци?!

Бел. на автора.

нѣкои славянско-християнски обичаи сѫ запазени де повече, де по-малко и днесъ, а у други само на половина турскиятъ езикъ е достигналъ да измѣсти българския.*)

Има безбройни свидетелства днесъ и въ мѣстоназванията (топонимията) и названия на предмети (номенклатурата). Така чисто турски села иматъ едновремешнитѣ си стари български имена, каквито сѫ запазени и въ официялнитѣ турски книжа. Примѣри: *Бѣлица*, *Борово*. *Преполъ*, Асеновградска околия; *Виничени*, *Водоврати*, Велешко; *Градешница*, *Бѣлица*, Мелнишко; *Мандрица*, *Монастиръ*, *Иванъ кьой*, Бунаръ-Хисарско (Одринско); *Потурнакъ-кьой*, Ахтополско; *Малкочъ*, Султанъ-ерско; *Грѣхотно*, Девинско (Дьовленско); *Горничетъ*, Мogленско; *Смилецъ*, *Хуй-Иванъ* *) *Черкови*, Герловско (Дели-орманъ) и много още други подобни изъ покраинитѣ на българскитѣ земи. **)

Такива многобройни земеписни. народоучни и исторически следѝ и до днешенъ день има запазени не само въ голѣмитѣ български области: Тракия. Македония и Мизия (Северна при Дунавска България), но и въ грѫцкитѣ окончателно днесъ пъкъ гърцизирани страни: Епиръ, Тесалия, вѫтрешна Гърция, островитѣ Тасосъ, Самотраки и др. въ

*) Въ покраината **Мунджулусъ** или **Чечъ**, както се именуватъ нѣколкото десятки селища и колибаци по-рано помохамеданчени въ долното течение на р. Места, казватъ: „Ей *уйка*, *сива* кечи гюрдюнь му *вазъ барчинка-на юкаржѫ?*" (Ей, чичо, сива коза видѣ ли възъ бърдото нагоро.) Или „*Йокъ са саатихъ*", т. е. не се разбрахъ, не се усѣтихъ и т. н. Такива примѣри има и въ чисто българо-християнски села, които сѫ въ съседство съ турски. Въ знатното голѣмо българско село Дованъ-Хисаръ, Дедеагачко, не изговарятъ числата по български, а по турски: *биръ* коза, *ики* овце, *бешъ* къаши и т. н. Въ голѣмитѣ и будни българо-християнски села въ Гюмюлджинско, Смоленско, Неврокопско, Драмско и другаде казватъ: единъ *юзъ*, два *юза*, *еарумъ* ока, вмѣсто една стотна, половинъ ока и пр.

Бел. автора.

**) Групата 30-на турски села, които се намиратъ въ околиитѣ Ески-джумайска, Османъ-пазарска и Преславска, се казватъ Герловски села, или само Герлово. Тѣ сѫ окончателно изгубили родния си български говоръ, но сѫ запазили предания за помохамеданчването си, па и нѣкои названия, каквито сѫ: *Грáдище*, *Популозе* и др. За селото *Хуй Иванъ*, старитѣ селяни казватъ, че презъ време на турченето кметъ на това село е билъ нѣкой си Иванъ който упорствувалъ да не приема мохамеданската вѣра и отъ прозвището турска дума *хуйлу адамъ*, упоритъ. твърдъ човѣкъ, прочуло се селото му и останало името му *Хуйлу Иванъ кьой*, т- е. Хуйлу Иваново село. Старитѣ турци казватъ, че когато ги изпомохамеданчили, карали ги насилствено петь пѫти на день да отиватъ въ джамията и правятъ своя *намазъ*, молитва. Това е било тежко за новитѣ *динъ-ислями*—правовѣрни. та нѣколко избраници отъ първенцитѣ селски отишли при ходжата и го помолили да имъ намали петократното всѣкидневно молене, като му занесли даръ — *бакшишъ* едно черно ягне. Ходжата зелъ ягнето, но не удовлетворилъ молбата имъ. Отъ тогава е останала мѣстната поговорка: *Хемъ кара кузу гитти, хемъ калкъндж пинди*, което ще каже, че черното агне отиде, но кланенето продължи, остана си сѫщото.

Бел. автора.

Бѣло-море, па дори и въ Критъ и Корфу.[3]) Тѣ ясно и неуспоримо пъкъ свидетелсгвуватъ за бивши славянски поселения, претопени въ гърцизма. Има ги и въ цѣла Македония, Ромѫния, Албания и Сърбия и всичкитѣ напълно твърдятъ доказаната истина и въ паметници, история и веществена култура на цѣлия Европейски изтокъ, какъ е кѫсано тѣлото на българския народъ непрекѫсвано презъ редица вѣкове и преливано въ други народностни тѣла и политически господарства.

Тѣзи истини и въ самата история на Гърция, Ромѫния, Турция и Сърбия отъ безпристрастни тѣхни историци, народоуци и земеписци твърдятъ. Твърдятъ и стотици европейски пѫтешественици, официялни лица и учени изследвачи миналото на народитѣ въ Европейския изтокъ и тѣхната политическа сѫдба презъ десятки вѣкове.

Ако турскитѣ държавни архиви и тия на Вселенската въ Цариградъ гръцка патриаршия можеха да бѫдатъ достѫпни за науката, ний ще имаме пълната картина на тоя най-голѣмъ трагизъмъ въ живота, въ пѫтя на миналитѣ вѣкове на българския народъ, какво многобройно число хора и цѣли краища и области отъ себе си и отъ своята земя сѫ дадени, за да се създаде и има тая числена и военно политическа мощь на Турската империя презъ изминалитѣ шесть вѣка, а редомъ съ нея и днешнитѣ държавни и политически граници тъй голѣми на Ромѫния, Гърция и Сърбия.

Докато еднаквостьта на вѣрата и вѣрскитѣ обичаи, подпомагани и отъ еднакво тяжестия турски политически и общественъ строй силно сѫ въздействували за по-бързото претопяване н[illegible] много български поселения въ гръцки, ромѫнски, па и сръбски и албански, толкова пъкъ рѣзката разлика между мохамеданството и турскитѣ нрави не сѫ били въ положение окончателно да прѣтопятъ друго не малко число помохамеданчени презъ миналитѣ времена български покраини. А това помохамеданчено днесъ българско население, което е запазило езика си, племенния си битъ и обичаи, и го дѣли само мохамеданския вѣрски култъ отъ своитѣ еднородци, е твърде голѣмо

Това сѫ известнитѣ и въ народописната наука именувани съ общото име *помаци*, и ограниченото по мѣстонахождение име *ахряни*.

[3]) Вижъ сп. „Български Прегледъ", год. IV, кн. 3 отъ 1897 г. стр. 68

II.
Имената помакъ и ахрянинъ.

Това сѫ двѣтѣ главни, единствени имена, съ каквито въобще се именуватъ приелитѣ едно време въ недалечното минало мохамеданската вѣра българи, т. е. помохамеданченитѣ, потурчилитѣ се отъ тѣхъ. Но името *пома̀къ*,—*помаки́ня*, *пома̀че*=*пома̀ци* е много повече разпространено, отъ колкото името *ахрянинъ, ахрянка, ахрянче* = *ахряне*. Последното е мѣстно име, което само въ Родопската область се знае и употрѣбява то, когато името *помакъ-ци* се казватъ изобщо помохамеданченитѣ българи и вънъ отъ Родопа всѣкѫде другаде изъ българскитѣ земи, като се казватъ споредъ срѣдищния градъ или поселище: ловченски помаци, тетовски, разложки и тъй нататъкъ. Това име е вече добило гражданство, минало е и въ науката, па и самитѣ турци казватъ помаци на тѣзи свои нови едновѣрци, и ако въ турскитѣ официялни книжа името помакъ е замѣстено съ името *османлия* и *мюсюлманинъ*, или и съ обшото единъ видъ народностно понятие *турчинъ*, *турци*, то това е правено още и по чисто политически съображения, а именно: турскиятъ господствующъ елементъ да личи въ по-голѣма численость, отъ колкото той е билъ въ действителность.

Името *помакъ*—*помаци* и земеписното *помаклъкъ* е известно; тъй ги знаятъ и казватъ и всички други народности въ Турция. Обаче, не всѣкѫде у българитѣ-християни е познато и употрѣбително това име. Въ разнитѣ други покрайнини се именуватъ отъ еднородцитѣ си българи-християни и съ разни други имена — прозвища. Така напримѣръ въ Шарско, северозападна Македония, имъ казватъ *торбеши*, въ Кичевско—*а̀повци*, отъ арнаутската дума *а̀по*, която значи братко, брайно или чичо. Нѣкжде пъкъ изъ Сѣрско на българо-мохамеданитѣ казватъ *мърва̀ци*, а въ с. Ковачовица, Неврокопско, имъ казватъ *пога̀нци* отъ *пога̀нецъ*, което значи *изневѣрникъ-ци**). Въ други мѣста изъ Македония турцитѣ имъ казватъ още и *дилсъзи*, т. е. безезични, незнаещи турски езикъ. По срѣдното течение на р. Места имъ казватъ *чѐченци*—*чешли́и*,; въ долното течение на Арда—*ерумъ-динлии*, т. е. полувѣрци, а нѣкѫде и *ерумъ чараклии*, което е подигравателно прозвище и значи *полуцарвулковци*, т. е. бедняци

*) Въ Смоленско (Ахѫ-челебийскс) *буга́нец-ци*, *буганитѣ де́не*, казватъ на времето отъ Коледа до Водици, когато споредъ народното вѣрвание владѣятъ и причиняватъ зло на хората лошитѣ потайни зли духове.

Въ Неврокопско пъкъ казватъ *изпуга́ниха ни*, т. е. изневѣриха ни, натрапиха ни чужда вѣра.

Бел. автора.

съ половинъ царвули, а не *аговити*, т. е. господари, богати хора. По срѣдна Арда имъ казватъ още и *шушулковци*, отъ шушулки, т. е. бедни хора, които се хранятъ само съ сушени плодове. По-общо е познато името *потурнакъ — потурнаци*, т. е. приели турцизма, потурчили се.

Името помакъ се срѣща и въ пѣснитѣ:

Бѐ^{а}ли помакѝни, мàле$_{а}$,
Бѐ^{а}ли платнà бѐ^{а}ле^{а}т
И низ друм'е^{а} гл'ò^{а}дат.
. . . . .

Пер. сп. XV кн.

Въ Македония (Кумановско) има и село съ името *Помакъ кьой*.

Думата помакъ и у българи, и у турци, и у гърци изобщо наредъ съ единъ видъ земеписното му разбиране е още и прозвище, качествено прекорно име, което означава известни лични душевни качества: простота, несръчность, неодѣланость, животинска лакомия, липса на външно приличие и пр., но не и престѫпни качества и наклонности. Има изрази: *ако съмъ помакъ, та не съмъ ахмакъ, да ми давашъ зелени краставици*; *яде като помакъ*; *хайлязова* (неподвиженъ е) *като-помакъ*: *помашка работа е това*; *упомачилъ се е* и др. п., което значи грубо, просташко, разхвърлено, безъ вкусъ и красота нѣщо извършено. Турцитѣ пъкъ съ думата помакъ изказватъ и своята неприязънь, ненависть, къмъ помацитѣ, а когато е да нагрубятъ, да изразятъ по-голѣма ненависть, единъ видъ презрение къмъ помака, тогава прибавятъ още и думата *ай*—горска мечка, т. е. оприличаватъ го по качествата си съ мечкитѣ, тѣхнитѣ съжителници въ планинитѣ.

Отъ где произлиза името *помакъ*? Е ли то старинно, племенно, тъй да кажемъ народностно име, или е дадено отпосле, отъ по-ново време по други нѣкои причини, свързани съ политическия и общественъ животъ и състояние на българо-мохамеданитѣ следъ дохаждането на туцритѣ въ Балканския полуостровъ и следъ помохамеданчването на голѣма часть отъ населението му? Обстойно критико-историческо изследване за това име още не е ставало ни у насъ, ни въ чуждата книжнина и народоука. Нашитѣ домашни историци и народоуци даватъ само откѫслечни мнения и предположения по това име и което, казватъ тѣ въ случая, се възприема съ предпазливость или не и отъ чуждия ученъ свѣтъ. Току-речи всички тѣзи предположения и тълкувания се силлаватъ само на едно етимологизуване на думата помакъ-помагачъ.

Преди всичко друго, трѣбва да се не изпуща отъ предъ видъ, че името *помâкъ*, ж. р. *помакѝня*, ср. р. *помàче*,

мн. число *помàци*, *памàкини*, *помàчета* и отъ тамъ прилагателно *помашко* или *помацко*, тур. земеписно *помаклъкъ* и пр. не е племенно, етнично-народностно опредѣление за помохамеданченото население само въ една покрайнина, а е за всички българи-мохамедани въ Родопа, Северна България и Македония. Второ, съ това име не се назоваватъ и българитѣ-християни, които живѣятъ смѣсено въ съжителство съ еднородницитѣ си българо-мохамедани, нито пъкъ последнитѣ отъ другитѣ български покрайнини имъ даватъ това име. Никой до сега не е казалъ, че е срещналъ и знае нѣкжде въ историческата и земеписна книжнина ни у византийцитѣ, подъ чието владение въ известни времена сѫ се намирали Родопа и Македония, дето е било и е ядрото на помохамеданченитѣ българи. Това не се знае да има споменато нѣкжде и въ запазенитѣ тукъ тамъ български писмени паметници и лѣтописни бележки отъ срѣдневѣковието и по-после до ново време.

Най-разпространеното мнение за произхода на думата помакъ е, че то произлизало отъ *помагачъ*. Стефанъ Захариевъ въ своето „Описание на Т.-Пазарджишкѫтѫ каазѫ“, стр. 66, дословно казва:

„Отъ цепинскитѣ българи въ завоеванието едни сѫ се били съ турцитѣ на Куртово (това мѣсто е въ Рила планина 6 часа на югъ отъ Голѣмо Бѣлово и е предѣлъ на Бѣловското окрѫжие, а наречено е така отъ тогавашниятъ юнакъ Курта), а другитѣ били въ *речената крепость, и* подиръ превземанито на Раковица *още 9 месеци се били* съ Гази Даутъ паша. *Но като ги насилилъ отъ три страни,* едни отъ тѣхъ побѣгнали при Родопския деспотъ, а другитѣ изпратилъ посланици въ Пловдивъ при Лала Шахбединъ и се подчинили подъ турската власть съ тѣзи условия: 1) да се развалятъ до основи всичкитѣ цѣпински крепости; 2) за всѣка душа да платятъ по една жълтица военни разноски; 3) да даватъ десятъкъ отъ всичкитѣ произведения на Гази Даутъ паша; 4) на мѣсто харачъ и други данъци да сѫ длъжни всичкитѣ мѫже отъ 20 до 35 години да отиватъ съ турската войска на биткитѣ, дето и да било като помагачи (отъ което се наричатъ отъ помагачи на *помаци*); и 5) да не зависятъ отъ друга черковна власть, а сами да си се управляватъ духовно. Това последне преимущество и до днесъ иматъ останалитѣ непотурчени Помаци-Българи . . . “*).

Покойниятъ авторъ въ тоя случай не е правъ, като казва, че името помаци е оставало и за не помохамеданченитѣ българи въ Чепино, за което е думата, защото, ако

---

*) Горната извадка отъ Захариевото „Описание“ и пр. предавамъ по сегашния правописъ.

Бел. автора.

той, може-би, и да е чувалъ въ родния си градъ да казватъ нѣкои и на българитѣ християни *помакъ—помаци*, то е само въ случаи, когато да се подиграятъ и уприличатъ и тѣ на помацитѣ, като тѣхни съжители и съ еднакви битови чърти и говоръ. Южнославянскиятъ историкъ К. Иречекъ въ своята „История Болгаръ“ казва: „Мохамеданскитѣ Българи въ настояще време изобщо се наричатъ помаци, вѣроятно отъ помагачъ“. Обаче, въ по-последното си съчинение „Княжество България“ г. Иречекъ промѣня първото си предположение и казва: „Самото име *Помакъ* остава необяснимо; българскитѣ тълкувания отъ *помагачъ* и други не издържатъ критика“. Навѣрно, че и други наши писатели по въпроса (П. Р. Славейковъ, Хр. П. Константиновъ, Кжнчевъ, Димитриевъ и др.) отъ Захариева и Иречека сж приели това тълкуване на думата помакъ отъ глагола помагамъ и отглаг. сжществ. помагачъ.

Второто предположение за произхода на думата—име помакъ е, че при завладяване Балканския полуостровъ отъ турцитѣ, много и българи сж приели мохамеданската вѣра, едно за да запазятъ живота и имота си, а други отъ мисъльта за едно мирно добро живуване презъ настжпилото ново политическо и обществено—вѣрско господство на турцитѣ. И едното, и другото е *подмамване* или *помамване*. старобългарски *мáмити* = помаменъ, помамихъ, подмамихъ и подмаменъ, или отъ други хора и друго нѣщо подмаменъ.- *Помàми са и утйде*^{а}, *пудмàмил са е*^{а} *е*^{а}*днс*^{а}*ш*, *врáщане*^{а} *нêма*, *пудмамиха гу* и др. п. по родопския говоръ, означаватъ подлъзналъ се, повелъ се е по ума на другиго, съблазнилъ се е, измамилъ се и т. н. За забелезване е, че и саммтѣ българо-мохамедани, т. е. самимѣ помаци въ Родопската область тълкуватъ името помакъ отъ думата помамени. *Помáмили са на врé*^{а}*м'ó*^{а}*-ту старите*^{а}, *та то*^{а}*й е*^{а} *станáлу*,“ казватъ тѣ. Следователно, отъ това е и думата *помак—помаци* или *памак—памаци*: помамени или подмамени да приематъ чужда вѣра. [3])

Третото предположение, което най-малко се доближава до едно по-умѣло етимологизуване, нито по исторически основи що-годе допустимо е това, че когато турцитѣ завладѣли полскитѣ земи Каменецъ—Подолцкъ, Холцинъ и околноститѣ имъ, много полски семейства били пленени и доведени въ Пловдивско, за да работягъ по оризенитѣ чалтици. Едни отъ тѣхъ си останали вѣрни, преданни на християнстата вѣра и се нарекли *Павликени* (отъ духовника имъ Павелъ), а другитѣ приели мохамеданството, поселили се въ Родопската область и отъ името *полякъ—поляци* се добило развaленото днесъ име *помакъ—помаци*.[4])

---

[3]) „Двадцатилѣтie итоги Княжества Болгарiи“, т. II, кн. 2, стр. 99

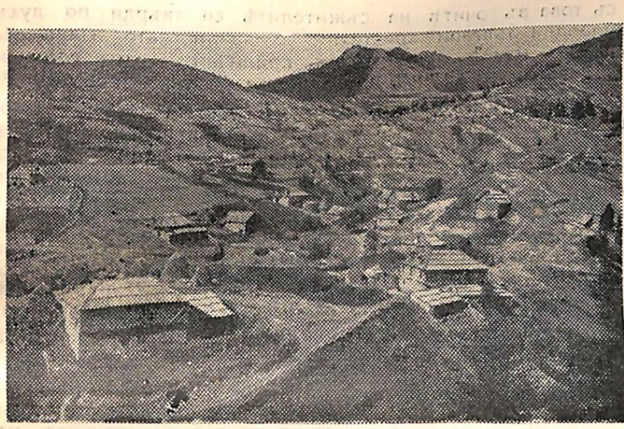

2—Българо-мохамеданското село Кестенджикъ, Дѣвинска околия, въ Западна иглолистна Родопа. Кжщитѣ сж покрити съ дѣлани борови дъски, а нѣкои и съ слама.

Освенъ горнитѣ тълкувания за произхода на думата—име *помакъ*, има още нѣколко такива етимологизувания. Тѣ сж следнитѣ:

а) Отъ глагола помѣтамъ се, пометналъ се, което въ родопския говоръ и въ Македония означава отказахъ се отъ нѣщо, измѣнихъ на думата си, отметнахъ се отъ моето задължение, отъ вѣрата си, не устояхъ на думата си. *Пумéтнал са е*^{а}, значи, не е устоялъ на обещанието си. И българо-мохамеданитѣ на времето отъ страхъ или отъ друго нѣщо и причини сж се пометнали отъ вѣрата си и сж приели чуждата, ислямската, а отъ тамъ и етимологизована думата помакъ.

б) Въ Разложко пъкъ казватъ, че отъ глагола *мъкне*, *макне*, родопско *мо*^{а}*кне*^{а}, което значи влачи се, върви слѣпо подире му, по умътъ му, е произлѣзло името помакъ. *Помакнали* се на времето по чуждата мохамеданска вѣра отъ малодушие, отъ страхъ предъ смъртьта, или пъкъ за облаги и отъ това се добило името *помàкъ*.

в) Други пъкъ произвеждатъ *помакъ* отъ думата *мжка*, родопското *мо*^{а}*ка* и *мака*, *помжка*, т. е. измжчени, изнасилени да приематъ мохамеданството, да се потурчатъ.

г) Въ Родопа се приказва и още едно предположение, че българо-мохамеданитѣ поради своето малодушие, своя страхъ, се отказали отъ прадѣдовската си християнска вѣра

и съ това въ очитѣ на съжителитѣ си твърди по духъ еднородци българи християни се явили като излишенъ, негоденъ, изметъ непотрѣбенъ, прилични на една *помѝя* и отъ това името *помакъ*, прозвище за укоръ, за презрение.*)

Други догадки за произхода на думата *помакъ* все може да има още нѣкои и други изъ разнитѣ покраини изъ българскитѣ области, дето има мѣстни отдѣлни групи помохамеданчени българи. Знае се, обаче, че помохамеданченитѣ въ Ловечко тоже се казватъ Ловченски или Ловечки *помаци*, въ Тиквешко Тиквешки *помаци* и т. н.

Кое отъ горнитѣ предположения за името *помакъ* е вѣрниятъ произходъ, за сега не може съ положителность да се твърди, но по-близки до истината могатъ да се броятъ думитѣ отъ старобълг. **Манити** и **Мамити** и новобълг. отъ кореня *мàмя, измàменъ, помàменъ, подмáменъ* и т. н. сѫществ. *мàмникъ, подмàмникъ* и т. н. общоупотрѣбителни въ народнитѣ говори и еднакво понятие изразяватъ за впечатлението, каквото на времето се е създало у народа отъ едно тъй силно и рѣдко печално историческо събитие: групово, масово измамване, подмамване или помамване се голѣмо число хора да измѣнятъ на бащината си вѣра и се помамятъ, поведатъ по чужда, не прàва вѣра.

Съ най-голѣма, споредъ насъ пълна и единствена, достовѣрность трѣбва да се приеме третото предположение отъ глагола мѫча — **Мѫчити** = измѫчени, мѫчителни и пр.. защото тукъ имаме за потвърждение историческитѣ паметници и безбройнитѣ спазени на всѣкѫде предания, че съ измѫчване, съ изнасилване е извършено помохамеданчването, или както народътъ си казва: потурчването, въ което мѫченически сѫ дали живота си и хиляди други българи, които сѫ доброволно приели мѫкитѣ и смъртьта, ала останали твърди и вѣрни на бащината си християнска вѣра.

Колкото пъкъ за първото предполагане, което се опира върху думата помагамъ, помагачъ и отъ тамъ името *помакъ—ци*, вънъ отъ пресилването на етимологията въ случая, и исторически не може да се земе за вѣрно. При завладяване полуострова отъ турцитѣ, и то и следъ помохамеданчването частично, единично или групово известни покраини, на много българо-християнски села се дàли прàва да бѫдатъ тѣ войнишки, соколници, пазачи на пѫтищата и др. подобни *помагачи* на турското господство, обаче, името *помакъ—помàци—помаклъкъ* не е останало и на тѣхъ нито у самитѣ турци и помохамеданчени, нито пъкъ у самитѣ войнишки и др. селища и покраини.

*) Остатъцитѣ отъ храна по сѫдоветѣ, трохи, смѣть и водата замърсена отъ проливане, вмѣсто да я хвърлятъ на купището, събира се и се дава на домашнитѣ животни. Това се казва *помия*, т. е. нечисто, замърсено нѣщо.

Бел. автора

И останалитѣ други етимологизувания сѫщо не могатъ послужи за разяснение и вѣрно изтълкуване на въпроса, защото тѣ пъкъ иматъ строго опредѣлено мѣстно произхождение, т. е. етимологизувани сѫ и сѫ известни само въ известни отдѣлни покраини и то споредъ понятието, което съдържа кореньтъ и формата на думата само въ отдѣлна покраина.

Особено по-голѣмо значение за науката представя името *ахрянинъ* и неговия произходъ.

До колкото се знае за сега, името *ахре^{а}нин*, м. р., *ахре^{а}нка* ж. р., *ахре^{а}нче^{а}* ср. р. и *ахре^{а}ни* мн. ч., а у самитѣ турци *ахре^{а}н*, сѫществува и е общеупотрѣбителна дума само въ Родопската область, додето се простира тя на ширъ и на длъжъ. Отъ тая дума въ родопския говоръ се образуватъ и употрѣбяватъ умалителнитѣ *ахре^{а}нче^{а}* м. и ср. р. *ахре^{а}нчица* ж. р., *ахре^{а}нкуве^{а}* мн. ч., увеличителнитѣ *ахре^{а}нище^{а}* м. и ср. р., *ахре^{а}нчище^{а}* ж. р. и *ахре^{а}нчища* и *ахре^{а}нища* мн. ч. Понататъкъ идатъ прил. име *ахре^{а}нски—а—о=и*, глаголътъ и причастията *пуахре^{а}нчувам—ш=а*, *пуахре^{а}нчил* и *пуахре^{а}не^{а}н—о—а=и* и понататъкъ *ахре^{а}нóсва* и пр. Вънъ отъ Родопа нито просто като дума въ говоритѣ въ различнитѣ български покраини е известна, а напрот. е непонятна за всички населения безъ разлика на народность и вѣра. Неизвестно е това име вънъ отъ Родопа и въ онѣзи покраини, дето има по-малки групи, или и по-голѣми помохамеданчени българи, напр. въ Ловечко, въ Енидже—Вардарско, Тиквешко, Дебърско и другаде въ Македония. Дори въ Разлошко, което е съседна покраина на Родопската область и дето българо-мохамеданската брънка е продължение отъ ядрото си въ тая планина, името *ахре^{а}нин—и* е неизвестно. По-горе въ началото на тѣзи си бележки споменахъ, че българитѣ-християни изъ цѣла Родопа, изъ която се намиратъ пръснати на отдѣлни села, или пъкъ и смѣсени съ българо-мохамедани, не казватъ на съплеменницитѣ си турчеещи се съседи *помак—ци*, а ги именуватъ *ахре^{а}нин—и*. Тъй е въ Асеновградско, Чепинско, Неврокопско, Сѣрско, Гюмюлджинско, Софлийско и др. въ Родопската область. И самитѣ българомохамедани си се знаятъ и си казватъ *ахре^{а}ни*, а не *помаци*, макаръ че тѣмъ е еднакво неприятно да чуватъ за себе си и едното, и другото име, а приемливо, дори гордость имъ е да се казватъ *турци*. Тъй се е закоренило отъ миналото имъ, чувствувайки и използувайки господствующето си политическо положение редомъ съ турцитѣ като господари въ страната. Па и предъ самитѣ властни турци е трѣбвало

да се показватъ като равни тѣмъ, за да бждатъ запазени въ живота си. Освенъ това и българомохаменданитѣ никога не придаватъ името ахряни на съседнитѣ си българо-християни. Една малка разлика има въ случая, че името помакъ звучи нѣкакъ като общеприето, добило гражданственость и общеупотрѣбително и вънъ отъ Родопската область на всѣкжде; та и на самитѣ българо-мохамедани не се вижда и счита тъй неприятно, единъ видъ обидно, както е името *ахрянъ—инъ=и*. Въ предѣлитѣ на Турция винаги и всѣкжде е било рѣдка смѣлость у единъ българинъ-християнинъ, или какъвъ и да било друговѣрецъ, да каже на българо-мохамеданина *ахрянъ*. Такова нѣщо би станало само въ случайна раздразнителность, па и при сигурность, че ще мине безнаказано. Вънъ отъ Родопската область само въ приполскитѣ й села и близкитѣ тѣмъ градове и паланки нѣкои знаятъ и употрѣбяватъ името *ахрé°н—и*, но това сж научили пакъ отъ родопчанитѣ, съ които сж съседи и иматъ най-чести сношения. Но и тукъ трѣбва да се разбиратъ само турцитѣ и българо-християнитѣ. У евреи, арменци, гърци и др. името ахрянинъ съвсемъ не е познато.

И така, името *ахрянъ—ахрянинъ—и* е чисто мѣстна, не етнична народностна дума, известна и общоупотрѣбителна само въ предѣлитѣ на Родопската область, а вънъ отъ нея е непозната, непонятна.

Въпросътъ е сега следъ гореказаното, отъ що произлиза това име, è ли то етнично, народностно, племенно име, или е и то плодъ на нѣкакви народни етимологизувания? Старинна архаична ли е тая дума, или произходътъ й е сравнително отъ по-последно, по-ново време? На тѣзи въпроси не е тъй лесно да се отговори съ пълна достовѣрность, съ приемлива положителность. За произхода на думата — име *помакъ* ний имаме домашни народоучни предположения, а за думата *ахрянинъ—ахрянъ-и* такива липсватъ. Само Иречекъ до сега най-авторитетно се е изказалъ по това име. Обаче, мисля, че за думата *ахрянъ-и* историята ще има решаующата дума, а следъ това народната етимология, както е съ думата *помакъ-ци*.

Имаме вече нѣколко предположения и за произхода *ахрянинъ*. Първото предположение е, че е възможно да произлиза отъ името на сжществующа на времето си стара область или крепость *Ахридосъ* въ Родопа. Второто—пъкъ е отъ библейското име *агаряни* отъ Агаръ, наложницата на Аврама. Третото—отъ старо трако-илирийско племе *Агрияни*, което населявало покрайната на р. Струма. Четвъртото—отъ гръцката дума *Ахреосъ* (Αχρεῖος), която значи нечестивъ, негоденъ човѣкъ, неспособенъ, безполезенъ. Петото—отъ турско-арабскитѣ думи *ахара-янъ*, които значели най-сетнешни

приели мохамеданството, и то следъ упорствуване, отбѣгване, шаване.

По първото предположение думата *ахряни* отъ Ахридосъ и третото отъ племето *агрияни* сж старинни, едното географско, а другото народностно име на думи. Второто, обаче, библейското *агаряни*, е религиозно, вѣрско, и е известно отъ IX в., отъ когато християнството започва да се разпространява и между славянскитѣ народи, най-напредъ отъ българитѣ, и добива по-широко употрѣбяване и значение отъ времето на турцитѣ и завладяването имъ Балканския полуостровъ. Отъ тогава много християни: българи, сърби, гърци и др. по едни или други причини и начини напущали прадѣдовската си християнска вѣра и възприемали мохамеданската вѣра, т. е. *агарянската*.

Познати въ ново време станаха и нѣкои домашни отъ срѣдневѣковието писмени паметници, въ които турцитѣ азиятци, та изобщо и всички вѣрващи и строги изпълнители на мохамеданския вѣрски култъ, т. е. хората на Мохамедовото учение, като върли врагове, фанатични гонители на християнството, се казватъ *агаряни*, *агарянци* и мохамеданското учение и вѣра *агарянско́-а=и*. Това укорно, презрително име е станало общеупотрѣбително, че и въ народнитѣ пѣсни го има. Въ книгата на Поповъ за живота и дейността на Търновския патриархъ Евтимий се казва, че когато святиятъ иерархъ старецъ прекарвалъ последнитѣ дни отъ живота си въ Бачковския монастиръ на заточение отъ турцитѣ, увещавалъ е слабитѣ и малодушни въ вѣрата си българи-християни, да не се подмамватъ било отъ страхъ, било отъ съблазънь да приематъ въ ония усилни времена ислямството, а да отбѣгватъ отъ „*вѣры агарянской*".

Въ единъ документъ по черковната ни борба е казано: „Свищовъ 31 декемврiж 1856. Въ 23-го сего мѣсица, Агаржнци сж ужасно възбунихж противъ насъ! . . ."[5]).

Иречекъ въ съчинението си „Княжество България"[6]) казва следното: „Подъ името Ахридосъ се разбирала долината на срѣдна и долна Арда. Отъ сегашнитѣ названия напомнятъ ни за него на гледъ името на покрайнината Ахъръчелеби и при горното течение на Кричимската рѣка, обаче, и едното, и другото оставатъ вънъ отъ границата на онази стара область. Името Ахряне произлиза по-скоро отъ библейското *Агаряне* (Αγαρηνοι), както православнитѣ още отъ срѣднитѣ вѣкове наричатъ турцитѣ и изобщо мюслюманитѣ"-По-рано пъкъ въ своитѣ „Пжтни бележки за Срѣдна Гора и за Родопскитѣ планини".[6]) Иречекъ като говори за стария

5) Сп. **„Духовна култура"** кн. 47 отъ декемврий, 1931 год. стр. 224, София. Приложение къмъ „Църковенъ вестникъ".
6) Вижъ Аргировия преводъ на сжщата книга, стр. 394.

Ахридосъ, завършва съ следнитѣ думи: „Споредъ всичко това излиза на яве, че Ахридосъ се викала долинатв на срѣдната и долнатаАрда, вънъ отъ Ахъръ-челеби, къмъ изтокъ отъ него. Отъ днешнитѣ имена приличатъ на *Ахридосъ* названието на Ахъръ-челеби при най-горната Арда и на Помаци — *Ахряне* въ сжщия предѣлъ и при горното течение на Кричимската Вжча, макаръ че и едното, и другото не е влизало въ предѣлитѣ на оная стара область."[7]) Отъ казаното се вижда, че бележитиятъ историкъ на южното славянство е наклоненъ да приеме, че името ахряне по-скоро произлиза отъ библейското агаряне,*) отколкото стариннитѣ замеписни имена Ахридо̀съ, Ахридо̀ски планини и по-нататъкъ отъ старо-българската дума—име **Хридъ** = ридъ.

Но и друго едно обстоятелство трѣбва да се знае. Това е, че думата *агаряни*, като изходна на думата *ахряни*, е позната само на едмо малцинство отъ книжовнитѣ хора у насъ, които тъй или инъкъ сж боравили съ историческата книжнина и въобще сж запознати съ литературата за Родопа, и то въ ново време. На мнозинството и наши, а още повече чужди учени, както и на широкитѣ слоеве отъ поселенията и вънъ и вжтре изъ Родопа, думата агаряни е досущъ непозната, непонятна. А щомъ поселенията въ Родопската область знаятъ и употрѣбяватъ името ахряни, би трѣбвало да знаятъ и тълкуването, етимологизуването й отъ агаряни, както това е съ думата помакъ. Това именно обстоятелство дава право да се мисли, че името ахряни не ще може да се земе въ положителна мисъль, какво то произлиза отъ агаряни. При липсата на обстойни и основателни критико-исторически изследвания и по тоя въпросъ до сега съ право нѣкои отъ ученитѣ сж възприели това предположение. Колкото пъкъ че името *ахряни* би произлѣзло отъ географското име Ахридосъ, ся вижда отъ казаното по-горе мнение на найкомпететния въ случая нашъ историкъ г. Иречекъ, че щомъ Ахридосъ е било само една покраина, една малка область отъ многото такива въ предѣлитѣ на Родопа, то и името ахряни трѣбваше да е мѣстно име, известно само въ границитѣ на дадената область, т. е. въ една само покрайна въ тази планина, а не въ цѣлия й просторъ, или пъкъ обратното: трѣбваше да е известно то и вънъ отъ Родопа, както сж известни и други подобни народностни, или землеписни имена, като шопи, загорци, вардариоти, гагаузи, моралии отъ областьта Морея и други такива.

---

7) Пер. спис. на Българското Книж. Дружество въ София, кн. X, стр. 23.

*) Младиятъ родопчанинъ народоукъ г. Петъръ А. Мариновъ дава въ последно време доста интересна работа за името *ахряни* и като че ли и той държи на библейското *агаряни*. Сп. „Родопски прегледъ" год. III кн. 3 1932 г. София.

У древнитѣ римски и гръцки историци се споменува за едно племе трако-илирийско, що е обитавало споредъ едни въ Родопа, а споредъ други се разбира нѣкжде между Хемусъ (Стара-планина) и Родопа и което се е казвало **агриани** = ἀγριάνες. Ето напримѣръ какво се казва тамъ:

(Strabon YII fragm. 36 p. 281 (Didot).

„Strymon ortus ex Agrianibus Rhodopoe, quibus adjacet Parorbelia Macedonioe". (Стримонъ има своя изворъ у *Агрианитѣ* на Родопа, при която лежи Македонската Парорбелия).

(Strabon YII. 5. 11. p. 264).

„Triballi *ad Agrianibus* usque ad Istrum quindecim dierum itineris spatium occupabant". (Трибалитѣ обитаваха отъ *Агрианитѣ* до Истъръ (Дунавъ) едно пространство отъ 15 дни пжть).

(Theopompe 44. Fragmenta Historiarum Groecarum edit Firmin I. 285, 44).

„Agrioe, masculinum, gens est Peonioe inter Hemum et Rhodopen".

(Агрие (м. р.) е народъ на Пеония между Хемъ (Стара-планина) й Родопа).

(Charax Pergam ensis F. H. G. III. 642, 26).

(Агрие народъ Пеонски между Хемъ и Родопа се казва и *Агриани*).

Duxippus Athenieusis F. H. G. III. 668, 1:)

(Подиръ смъртьта на Александра Велики неговиятъ намѣстникъ Антипатеръ бѣше господарьтъ на Македония, Гърция, Илирия, на Трибалитѣ и *Агрианитѣ*).

Александъръ Македонски въ време на своя походъ противъ трибалитѣ и илирийцитѣ е ималъ въ своята войска и *агрианитѣ*. Професоръ Г. Кацаровъ въ своята студийка „Арианъ: походътъ на Александра Велики къмъ Дунава",[8]) преводъ отъ 'Ανάβαδις 'Αλεξάνδρου, като дава тълкувание върху нѣкои точки, въ забележка 13 казва: „Единъ избранъ отредъ служилъ като свита на царя и се казвалъ *агема* (ἄγημα) с) φιλοί (голи) — леко въоржжени, рекрутирани повече отъ войнственитѣ племена на тракйтѣ и пеонцитѣ; отъ последнитѣ най-изкусни били *агрианитѣ* (за тѣхъ в. *Томашекъ*, цит. съч., стр. 21 сл.). Тѣ служили σφενδονῆται (пращници), τοξόται (стрелци) и ἀκοντισταί (които хвърлятъ копия)".

Въ другъ новъ наученъ трудъ на г. Кацарова се казва: „Въ битката при Силезия (221 г. пр. Хр.) у македонския царь служили 1000 *агриани*". По-надоле: „Въ 171 г. пр. Хр. въ войската на Персея намѣрваме 3000 пеонци *агриани* и траки. . . .[9])."

---

8) Вижъ „Пер. Сп. на Б. Кн. Дружество" кн. LXV.

9) Вижъ: „Битътъ на старитѣ траки" и пр. въ Сборника на Б. Академия на наукитѣ, кн. 1. год. 1912.

Когато Дозонъ е пжтувалъ изъ Турция, въ Сѣресъ се срѣщалъ съ покойниятъ Ст. К. Салгънджиевъ, който до руско-турската война е билъ учитель тамъ, и му казвалъ и твърдѣлъ, че отъ Димотика до Еносъ на изтокъ, та до устието на р. Места на западъ, е живѣело още едно славянско племе, най-рано дошло на Балканския полуостровъ, което се казвало *акрѐни*, а когато дошли турцитѣ, едни отъ него приели мохамеданството, а други опазили славянското си произхождение. Въ старо време неговитѣ прадѣди бивали наемници на римлянитѣ и се сражавали въ войнитѣ имъ съ варваритѣ. То носѣло въ посоченитѣ предѣли и днесъ изпорченото име *ахряни* отъ *акрѐни*.[10]) Тукъ навѣрно Дозонъ е говорилъ за *агрианитѣ* у Стрибона, като е чулъ, че родопскитѣ българомохамедани цнесъ се казватъ *ахряни*.

Дали наистина днешното име *ахряни*, което иматъ помохамеданченитѣ родопски българи, е не друго нѣщо, освенъ името на древното племе *акриани* или *агриани*, за каквото споменаватъ историцитѣ отъ оная далечна епоха, е въпросъ откритъ за науката. Ще трѣбва да се проследи историческата книжнина и следъ падането на македонската държава и то презъ всички времена по-сетне, та чакъ до най-ново време, па ще трѣбва освенъ това да се досъбератъ и други сведения изъ самàта още неизучена вжтрешность на Родопската òбласть, собствено отъ всички българомохамедански покраини въ народоучно отношение, за да може да се залѣзе въ разискване на тоя твърде интересенъ за науката въпросъ. Но при наличностьта на горе-приведнитѣ исторически данни изпъкватъ две обстоятелства, които безспорно могатъ да се противопоставятъ при едно положително решение на въпроса. Първото òтъ тѣзи обстоятелства е, че самитѣ горни извлѣчения отъ древнитѣ историци не опредѣлятъ точно областьта, въ която сж живѣели *агрианитѣ*. Додето въ едно мѣсто се казва, че това древно племе е обитавало въ Родопа при изворитѣ на Стримонъ, сегашна Струма, други пъкъ посочватъ областьта на агрианитѣ между Родопа и Стара-планина. Но освенъ това, въ последната областъ нѣма и помохамеданчени българи, или пъкъ и друга нѣкаква народность. А както се знае, ни въ долината на Струма, нито пъкъ въ днешното корито на р. Марица има покраина, въ която да е запазено за населението й името ахряни, нито пъкъ се знае за сега било земеписно название, било друга дума въ бита на тѣзи страни, която дума по форма или корень да подхожда, да произлиза отъ думата ахряни. Другото обстоятелство е, че ако се приеме за отечество на древнитѣ агриани Родопа, тогава съ името ахряни трѣбваше да се казватъ и българитѣ християни въ тази планина, а не да се дава това име само на потурченитѣ имъ съплеменници тамъ.*)

10) Вижъ книжката: „Лични дѣла и спомени, или неравна борба съ еллинизма въ Солунъ и Сѣресъ" отъ Стефанъ К. Салгънджиевъ. Пловдивъ, 1906 година.

3— Българо-мохамеданско семейство изъ Ардината долина — Срѣдна Родопа — въ празничното си облѣкло.

Отдѣлно географско име съ думата *ахрянъ*, спазено и въ турскитѣ официялни книжа, се знае за сега селото българо-мохамеданско *Ахрянъ-кьой* въ Арденска околия, бившата Егри-дерска, въ срѣдното течение на р. Арда. Въ Устовското землище има и мѣстность *Ахрянското*, па е възможно да има и другаде, но не се знаятъ въ тоя часъ.

*) Интересно е и следното предположение на името *ахряни*, етимологизувано и мѣстно, известно само въ една покраина. Въ Неврокопско въ нѣкои българо-християнски села (Ковачовица напр.) казватъ, че името *ахряни* на българо-мохамеданитѣ е дадено отъ думата *айрянъ* —бутано млѣко, мжтеница, млѣко отъ което маслената часть е прибрана. А на българо-мохамеданитѣ, както се знае, най-любимата и найглавна храна е млѣкото. Обаче, думата *айрянъ* е турска, самитѣ българо-мохамедани на млѣкото не казватъ *айрянъ*. Но млѣкото сжщо е любима храна и употрѣбителна и отъ българитѣ — християни тамъ, безъ, обаче, да се придава и тѣмь името *ахряни*, или *айрянджии*, т. е. любители на мжтеницата.

Следъ гореприведенитѣ предположения за името *ахрянъ—и* и при последователнитѣ изучвания пълната запазена старинность и ценность въ бита, а предимно говорътъ на нашитѣ българо-мохамедани, понататъкъ ще се натъкнемъ и до други скѫпоценни истини, неизвестни още не само въ славянската наука, но и у самитѣ насъ българитѣ.

Въ втората часть на **„Толковый словарь живаго великорусскаго языка“** отъ В. И. Даля, стр. 1346, е показана думата **Охрѣ́янъ**, която значи *„лѣнтяй, неотесаный, неуклюжій, грубый, мужиковатый увalенъ* . . . . **Охреянитъ**, *Прм. остаетъ въ парѣ, лукавитъ, лѣнится.* **Охреятъ, охрянутъ**, Нвг., Ярс., Тмб. *выздоровѣть, оправиться“*. Тѣзи думи сѫ въ говорътъ въ Пермска, Вятска, Новгородска, Ярославска и Томбовска губерни. Понеже всѣко неударено *о* въ руския езикъ се произнася на *а*, то иначе думата *ахреянъ*, нашето *ахрянъ-и*, е и у насъ въ Родопската область прозвище за интелектни недостатъци, за присмѣхъ, за укоръ. Съ думата *ахрянъ, ахрянинъ-и* показватъ едновременно и човѣкъ грубъ, непохватенъ, неодѣланъ, ленивецъ, простъ. *Сто̀ри гv ахрѣ̀^{а}нцка ра̀бута*, значи направи нѣщо грубо, просто, недовършено. *Новò^{а}р'ве^{а} кату ахрѣ̀^{а}нин*, яде бързо, лакомо, неприлично. *Истѐ^{а}га са кату ахрѣ̀^{а}нин*, значи лентѣе, мързеливъ е. ***Си́чкуну му мѐ^{а}са на ахрѣ̀^{а}нцку***, всичкитѣ му обноски и работи сѫ груби, недоправени, прости и пр. като на ахрянинъ.

Съпоставени тритѣ имена — думи: *Ахридосъ*, гръцката *Ахриосъ* и руската *ахрянъ* по акавския руски говоръ *охрѣ́янъ*, явява се мисъльта, че първоначалния произходъ на това име е гръцко.

Знае се, че за старитѣ гърци всѣки човѣкъ, всѣки народъ сѫ били варвари, *нечестиви*, като непризнаващи гръцкитѣ богове, гръцкия езикъ и гръцката цивилизация, следователно, сѫ били безполезни, негодни и неспособни за нищо—ахреосъ. Такова е било и тракийското племе *агриянитѣ*, които сѫ живѣли по долината на Струма, или между Струма и Места.

III. Днешнитѣ земеписни предѣли на българитѣ-мохамедани.

Числени и показвани въ турскитѣ официялни и не официялни книжа за турци и по езикъ, народность и вѣра, повече отъ тѣхъ презъ всичкитѣ времена подъ турския властенъ режимъ, следов. и не достѫпни за иновѣреца, ний неможемъ днесъ да знаемъ ни приблизитално точното число на помохамеданченитѣ българи, нито пъкъ много селца и колибаци, на-

селени съ такива и пръснати изъ разни краища на бившата турска държава, собствено въ областитѣ Тракия и Македония. Та за жалость, и сега въ земитѣ, попаднали по Парижкитѣ мирни договори въ Гърция и Югославия, не могатъ да се знаятъ ни числено, ни по мѣстонахождение, нито пъкъ народностно по сѫдба и животъ. Все по тия причини и земеписнитѣ предѣли на помохамеданченитѣ българи, които днесъ сѫ запазили своя езикъ и бить, точно немогатъ да се знаятъ и безспорно сѫ повече отъ изброенитѣ тукъ. При все това, вижда се, че тѣ заеметъ главно югоизточната и срѣдната части на полуострова. Има ги въ Скопския, Битолския, Солунския и Одринския вилеяти, а тъй сѫщо макаръ и много малко останалитѣ и въ старитѣ предѣли на България. Обаче, главното имъ ядро заема Родопската область, Пирина и Малешевскитѣ планини, собствено басейнитѣ на рѣкитѣ Арда, Места и Струма, тукъ тамъ и по долинитѣ на Вардаръ, Дринъ и въ горното течение на Бистрица.

На изтокъ къмъ брѣговетѣ на Мраморно и Черно морета, както и въ странитѣ на Цариградския полуостровъ, не се знае до сега, да ли се намиратъ стари българомохамедански села, а тѣзи, които се знаятъ, че ги има тамъ, тѣ сѫ преселници отъ последнитѣ петь шесть десетилѣтия, смѣсени съ турци мохаджири изъ България. Българомохамеданската група започва отъ Баба-Ескийско, дето се намиратъ селата *Козъ-бунаръ, Мандра, Катранджа, Бурнусусъ* и *Наимъ-кьой*. Следъ тѣхъ въ Хайреболска каза сѫ с. с *Шалгамъ, Черкезъ-Миселимъ, Баткънъ, Правчасъ, Данъшманъ, Попъ-кьой и Перинъ-чешме* по течението на Еркене. Въ Узунъ-Кюприйско сѫ с. с. *Бей-кьой, Хасанъ-бунарь, Султанъ, Талишманъ, Турнаджикъ, Куртъ-бей, Павлево, Мандра, Кестамболъ, Сазлѫ-малкочъ и Кадѫ-кьой.* Въ западнитѣ склонове на Курудагъ въ Кешанско сѫ с. с. *Тодоричъ, Акъджа* и *Куртъ-кьой*, а въ устието на Марица въ Еноска-каза сѫ с. *Султаница* и около 35 кѫщи въ самия градъ Еносъ. Това сѫ българо-мохамеданскитѣ поселения, които се знаятъ за сега отъ лѣвия брѣгъ на Марица, нѣкои отъ които е известно, че сѫ преселници въ ново време.[11] Твърде е възможно да е имало и други, които въ отстѫпването на турскитѣ войски въ последната Балканска война да сѫ повлѣчени съ тѣхъ за Цариградъ и Мала Азия.

---

11) Въ студията на г. Карайовева „Материяли за изучаване Одринския вилеятъ“, кн. XIX отъ М. Сборникъ, 1903 г., всички сѫ посочени за турски, както и въ други нѣкои санджаци, защото сведенията си авторътъ е зелъ отъ турскитѣ салнамета, т. е. отъ официяленъ източникъ, който се знае, какъвъ е той.

Като се мине дѣсния брѣгъ на Марица, започва най-многочислената, сжщинското ядро българомохамеданска група, която обгръща почти всичкия обширенъ лабиринтъ на цѣлата Родопа съ много малки изключения въ нѣкои отъ краищата й. Тъй напр. въ долното течение на Арда, северозападнитѣ склонове на Родопа между Чирменъ, Харманли, Хасково, та до Тополовския проходъ, а тъй сжщо и на дѣсния брѣгъ на Арда до вододѣлитѣ къмъ Марица на изтокъ и Бѣломорския брѣгъ на югъ страната е населена само съ турци. Това е обржчътъ на Одринъ, въ който по политически и военно-стратегически съображения е заселенъ, колонизиранъ, съ преселници турци отъ Мала Азия още въ първитѣ времена на турското затвърдяване на полуострова. Това е мѣстностьта на известнитѣ по̀ кръвожадностьта и разбойническия инстинктъ кърджалии. И тукъ, вѣроятно, мѣстното българско население на времето си е било часть изтурчено и окончателно погълнато отъ новодошлия турски елементъ, друга часть унищожена, а цѣлото останаго е изтласкано на вжтре въ планинитѣ. Запазенитѣ и въ официялнитѣ турски книжа български имена на мѣстности и села, днесъ чисто турски по всичко, като *Цара-тепе*, *Мандрица*, *Устура* и др., както и антропологическия типъ на населението и нѣкои остатъци отъ старитѣ му общо славянски обичаи сведочатъ за нечистокръвностьта на днешнитѣ кърджалии като сжщински турци. Страната досущъ е била недостжпна за друговѣреца немюсюлманинъ, и нейното бждеще проучване безъ всѣко съмнение ще даде обилни факти, за да затвърдятъ истинностьта на горното предположение. Важно е въ случая да се знае, че и при това силно и здраво мохамеданизиране на тоя съ турски ликъ днесъ край, пакъ сж се запазили българо-мохамедански чисти села, каквито сж *Дутлу* въ Ортакьойско, *Кулели-бургасъ* въ Димотишко и една група отъ 6 села въ Софулийско: *Мерикосъ*, *Хебилево*, *Хаджи-Юренъ*, *Кутруджа*, *Мукада*, *Семеръ-бурунъ* и нѣколко кжщи въ с. *Малъкъ-Дервентъ*. Твърде е възможно да сжществуватъ и други българомохамед. селца и колибаци, неизвестни и невъзможно да се знаятъ още изъ тая покрайнина, както е случая съ повече отъ десетина такива села въ Кошу-кавашко (Мастанлж), които се узнаха следъ преминаването на българскитѣ войски въ последната балканска война.

Софулийската българомохамед. група се намира къмъ южнитѣ височини между Шапчж-ханъ, Дедеагачъ и Софули въ планинската область Чаталъ-кая, последниятъ високъ вододѣленъ гребенъ при спусковетѣ на Източна Родопа къмъ Марица и морето. Въ южната половина на Султанъ-ери (Кошу-кавакъ) се тоже врѣзва единъ клинъ къмъ кърджалийската область отъ петнадесетина българомохамедански села, за които се спомена по-горе, станали известни въ последно време, а на югъ отъ тѣхъ вече всички спускове на Родопа до Бѣломорската равнина сж изцѣло чисто българомохамедански. Въ вжтрешностьта на Родопа по срѣдното течение на Арда турски села се срѣщатъ още въ източнитѣ половини на Даржс-дерската и Егри-дерската кази, сега Златоградска и Арденска, дето има и смѣсени отъ българомох. и турци села, каквото е голѣмото село *Акъ-бунаръ*, безъ турскиятъ елементъ окончателно да е претопилъ, асимилиралъ, българо-мохамеданския. Отъ тукъ къмъ западъ цѣлата Срѣдна Родопа, както тя административно бѣ подѣлена на Гюмюлджинска, Скеченска, Ахж-челебийска и Дйовленска кази, отсамъ старата българска граница Станимашката (Асеновградска), следъ нея Пловдивската и Пещерската околии (Чепино), по-нататъкъ Неврокопската каза, сѣверната и източната й части, сж изцѣло българомохамедански и съ разредени тукъ-тамъ и българохристиянски села, нѣкои чисти, а други смѣсени съ българомохамедани. Чакъ на югъ къмъ излаза на Места отъ планинитѣ българомохам. линия изоставя малкия жгълъ отъ югозападнитѣ спускове на Родопа между Места, града Ксанти и полето, дето десетина малки села сж турци. На западъ отъ Места българомохамедански групи има още въ планинскитѣ области на Бозъ-дагъ и Кушиница — Драмско — Кавалско и Правишко. На северъ задъ Места българо-мохамед. линия обгръща цѣлия Пиринъ, преминава въ долината на Струма и Брѣгалница, дето Малешевската група е по-многочислена. На югъ българомохам. села има въ южнитѣ склонове на Паякъ планина до надъ самото Солунско поле, по нататъкъ въ Караджова планина—Воденско—и достига чакъ въ Костурско. На западъ българомохамедански поселения, пръснати изъ цѣла Македония, свършватъ съ доста значителни групи въ Охридско, Дебърско и Рѣка, а на северъ въ Тетовско, Кумановско и Скопско и по-нататъкъ минава линията имъ задъ Шаръ планина къмъ Призренско.

Това е въ общъ видъ нарисувана земеписната карта на помохамеданченото българско население днесъ, което всецѣло е запазило своя чистъ стариненъ езикъ и битъ българско-славянски.

IV.

Статистически данни за българо-мохамеданитѣ.

Най-последнитѣ данни, които следъ войнитѣ имаме за численостьта на това помохамеданчено българско население —помацитѣ—сж следнитѣ:

а) Солунския вилеятъ.

1. Въ Ениджe-Вардарска каза въ селата: *Фущани, Търстеникъ, Рониславци, Габровци, Кожушани, Карладово, Новоселци. Страища, Продромъ, Гостолюби, Слатино, Севрели, Корово, Рожени* и *Капиняни*, всичко въ 15 села съ 12,170 жители и отъ двата пола.

2. Воденска каза: *Манастиръ, Църнешево, Пребждище, Струнино, Тресино, Сжботско, Костурчани, Рудино, Драгоманци. Поляни, Бизово, Кронцелово, Джедидъ* и *Кърладово*, всичко 14 села съ 7,940 ж.

3, Тиквешка каза: *Кафадарци, Витоша, Неготино, Глишикъ, Марена, Манастирецъ, Дрѣново, Бурля, Страмашево, Сирково, Росоманъ, Крушевица, Сопотъ. Турска курия, Криволакъ, Трешникъ, Пърджево, Бесвица, Барево, Вешне, Долни-Дисанъ, Тамяникъ, Пепелища, Вайшанци, Бистренци, Дублино* и *Корешница*, всичко 27 села съ 17,961 ж.

4. Велешка каза: *Горно-Врановци*, 1 село съ 1.900 ж.

5. Дойранска каза: *Долно* и *Горно Горбасово*, 2 села съ 1,270 ж.

6. Сърска каза: *Еникьой*, 1 село съ 220 ж.

7. Демиръ-Хисарска каза: *Палмешъ*, 1 село съ 1,150 ж.

8. Петричка каза: *Брѣзница. Сливница* и *Моравци*, 3 села съ 865 ж.

9. Мелнишка каза: *Ново село, Грънчаръ* и *Градешница*, 3 села съ 700 ж.

10. Горно-Джумайска каза; *Осеново, Церово, Бачиново, Симитлий, Симитлийски чифликъ* и *Крупникъ*, всичко 6 села съ 3,900 ж.

11. Разложка каза: *Мехомия, Бѣлица, Якоруда, Бачево, Добринища, Баня, Бабекъ*, всичко 7 села съ 8,870 ж.

12. Неврокопска каза: *Тепленъ, Бесленъ, Кашица, Ракищенъ, Лозена, Вълково, Брѣзница. Корница, Лѫжница, Илпово, Буково, Рибно, Цирополъ, Осиково, Скребатно, Фотягошъ, Горно-Дрѣново, Орѣше, Долно-Дрѣново, Долянъ, Сатовища, Плетена, Джбница, Фустаня, Блатска, Крушово, Добренъ, Фъргово, Боболинъ, Манастиръ, Слащенъ, Вълкоселъ, Бархово, Витово, Избища, Туховища, Годешево, Крабулъ, Борово, Попово село, Владиково, Гражделъ, Сърдчанъ, Глумъ, Колюшъ, Русково, Любанъ, Боренъ, Осеница, Ловчища, Прибойна, Джбленъ. Малошийца, Стиренъ, Шурдилово, Кулария, Доброжилъ, Калчово, Коченъ, Тисово, Вѣрщенъ, Жижово, Любче, Марулево, Боженъ, Верждeница, Долна-Лжкавица, Страненъ, Барщенъ, Костенъ, Вощица, Осина, Перухъ*, и *Рашово*, всичко 74 села, съ 26,962 ж.

13. Драмска каза: *Еникьой, Боболецъ, Сидерево, Пепелащъ, Джирновица, Крапица. Тифута, Теклево, Драчища, Левотинъ, Загоричъ. Берчища, Лишенъ, Пасрево, Халванъ, Балабанъ, Калово, Горуново, Жура, Катунъ, Пелпанъ, Кралюво, Чернягово, Радибошъ, Бахова, Черешово, Бичово, Лещенъ. Копищанъ, Хамидие* и *Султание*,*) всичко 31 села съ 11,179 ж.

14. Правишка каза: *Кучкаръ*, 1 село съ 500 ж.

15. Кавалска каза: *Ески-Кавала, Корита, Кокала, Канали* и *Прѣнчово, Кортлу* всичко 6 села съ 2710 ж.

Всичко въ Солунския вилеятъ 190 села съ 98,297 ж

Б) Битолски вилеятъ.

1. Битолска каза: *Търновци, Ресенъ, Буково, Сѫпотско, Лахци, Царедворъ, Дърмени, Подмочани. Козякъ, Сливница*, всичко 10 села съ 2,446 ж.

2. Прилѣпска каза: *Пещалево, Дебреще* и *Лажани*, всичко 3 села съ 1740 ж.

3. Охридска каза: *Пещани, Велющи, Райца, Охтиси Подгорци, Лабунища, Боровецъ* и *Враница*, всичко 8 села съ 3026 ж.

4. Кичевска каза: *Кичево, Прѣмка, Сърбица, Бачища, Горна Стрегомища, Долна Стрегомища, Първивци, Сърбяни, Староецъ, Лисичани. Прѣглово, Пласница. Крушица, Челопеци, Требино* и *Мадрица*, всичко 16 села съ 7,660 ж. Това число не ще да е вѣрно, защото само въ гр. Кичево е имало 800 кѫщи българо-мохамедански при 200 кѫщи българо-християнски.

5. Дебърска каза: *Обоки, Орбеле, Макелари, Долно Корчица, Клабучище, Житинени, Кочища, Брещица, Голѣма Папраница, Малка Папраница, Църни Обоци, Байрамовци,*

---

*) Селата Хамидие и Султание сѫ прѣселници българо-мохамедани отъ прѣди 35—40 год. изъ Рупчоско. Въ тая каза има още българо-мохамедански села, нѣкои вече наполовина усвоили турския езикъ а други запазили го, но сѫ показани за турски у г. Кѫнчова.

Горно и *Долно Горенци, Власики, Ябланица, Требища, Кленье, Летенъ, Стеблево, Себища, Голъмо Острени, Малко Острени, Радомирица, Мирещи, Отишане, Сърпетово, Тучени, Торбачи, Търново* и *Радовища,* всичко 31 села съ 10,292 ж.

6. Рѣканска каза: *Жерновница, Видуши, Болетинъ, Требища, Вельо-Бърдо, Раостоще, Хаджиевци, Присойница, Скудринье, Долно Косоврасти, Могерче* и *Янче,* всичко 12 села съ 6,565 ж.

7. Костурска каза: *Жервени, Желимъ, Цакони, Добролища, Дрѣничево, Галища, Забърденъ, Желегоже, Гърлени, Св. Недѣля, Ошени, Четирекъ* и *Горно Папратско,* всичко 13 села съ 4,340 ж.

Всичко въ Битолския вилеятъ 93 села съ 36,069 ж.

в) Скопски вилеятъ.

1. Скопска каза: *Юрумлери, Долно Куличани, Пазаруша, Цвѣтово, Умово, Държилово,* всичко 6 села съ 2,445 ж.

2. Тетовска каза: *Еловяце, Урвичъ* и *Враньовци,* всичко 3 села съ 1,554 ж.

3. Кумановска каза: *Помакъ-кьой, Косматица,* всичко 2 села съ 500 ж.

4. Малешевска каза: *Пехчево, Берово, Царево село, Габрово, Вирче, Стамиръ, Градъ, Звегоръ, Трабатовище, Истевникъ, Цървеникъ* и *Калиманци,* всичко 12 села съ 8,605 ж.

Всичко въ Скопския вилеятъ 23 села съ 13,114 ж.

г) Одрински вилеятъ.

1. Димотишка каза: *Кулели-Бургасъ,* 1 село съ 150 ж.

2. Ортакьойска каза: *Дотлу,* 1 село съ 800 ж.

3. Узунъ-кюприйска каза: *Бейкьой, Хасанъ-бунаръ, Султанъ, Талишманъ, Турнаджикъ, Куртъ-бей, Павлово, Мандра, Кестамболъ, Сазлж-Малкочъ* и *Кадикьой,* всичко 11 села съ 1,200 ж.

4. Баба-Ескийска каза: *Козъ-бунаръ, Мандра, Катранджа, Бурнусусъ* и *Наимъ-кьой,* всичко 5 села съ 3,385 ж.

5. Софулийска каза: *Мерикосъ, Хебилево, Хаджи-юренъ, Кутруджа, Мукада, Семеръ-бурунъ* и нѣколко кжщи въ българо-християнското село Малкъ-Дервентъ, всичко 7 села съ 3,570 ж.

6. Еноска каза: *Султаница,* и въ града Еносъ 35 кжщи, всичко 2 села съ 685 ж.

7. Кешанска каза: *Тодоричъ, Акъджа* и *Куртъ-кьой,* всичко 3 села съ 750 ж.

8. Хайреболска каза: *Шолгамъ, Черкезъ-муселимъ, Баткънъ, Правчасъ, Данъшманъ, Попъ-кьой* и *Перинъ-чешме* всичко 7 села съ 3,205 ж.

9. Дйовленска (Рупчоска) каза: *Тъмрешъ, Черешово, Осиково, Петваръ, Чуреково, Михалково, Чиликли, Селча, Лъсково, Брѣзенъ, Бѣденъ, Дйовленъ, Аланджиево, Касъкъ. Доспатъ, Гюмюшъ-дере, Барутинъ, Чавдаръ-махала, Каинъчалъ, Кара-дере, Дерилери, Наипли, Дюшюкъ-дере, Кестенджикъ, Айгъръ-дере, Триградъ, Балабанъ, Настенъ, Мугла* и *Катранъ-чокуръ,* всичко 30 села съ 26.810 ж.*)

10. Кошукавакска каза: (Мастанли): *Авренъ, Дикиликайрекъ, Дикили-каянлъкъ, Дикили-джафаръ, Дикили-хазуренъ, Узунъ-химитлеръ, Дерменъ-тепе, Ирекъ, Кара-шабанларъ, Хасуртъ, Къркъмъ, Каракашъ* и *Козюренъ,* всичко 13 села съ 3,757 ж.

11. Гюмюлджинска каза: *Терзьоренъ, Ада-дере, Гердеме* (*Кьоръ-Димо* го казватъ българо-мохамеданитѣ) *Чалаблж, Мусево, Балдъранъ, Ешекъ-дере, Казлачъ, Айлъка, Ени-махале, Кирково, Ортакчи, Сърпъ-дере, Данъкчи, Индере, Арабаджи-кьой, Долно Капиново, Горно Капиново, Чакалово, Теке-дере, Баладжа, Коюнъ-дере, Каинъ-чокуръ, Ени-кьой, Юваджалж, Керезли, Петмеза, Гюрлюкъ, Коюолу, Кърkма, Кузренъ, Кованлъкъ. Янево* и *Пъндъкъ,* всичко 34 села съ 10,625 ж.

12. Даржъ-дерска каза: *Даржъ-дере, Узунъ-дере, Доленъ, Гюнели, Тикла, Сарикъсъ, Самларъ, Макмуларъ, Елехча, Ерма-рѣка, Аламовци, Сарияръ, Бани, Мемково, Жуванци, Алмали, Угурли, Буково, Шахинъ, Шаренка, Циганско, Долня, Барата, Сѣниково, Суюджикъ* и *Караалан,* всичко 26 села съ 16,990 ж.

---

*) Това сж известнитѣ „Непредадени села" въ долината на Кричимъ, които по-рано се числѣха въ Одринския вилеятъ. а въ последно време сж присъединени къмъ Солунския. Сега сж въ България.

*) Въ това число не влизатъ и тритѣ турски села *Грохотно, Гьовренъ* и *Карабулакъ,* въ които населението е смѣсено юруци и българо-мохамедани, но последнитѣ сж усвоили вече турския езикъ.

13. Ахж-челебийска каза: *Пашмакли, Алами-дере, Арда, Боюкъ-дере, Горенъ* и *Доленъ Паласъ, Виюво, Влахово, Вълканово, Гьокче-бунаръ, Демирджикъ, Кирезли, Козлуджа, Кокаличъ, Кючукъ-дере Мочуръ, Муставчово, Пашевикъ, Петково, Пъндажекъ, Горно-Райково, Смилянъ, Союджикъ, Текиръ, Топукли, Тозъ-бурунъ, Трънъ, Фъндажекъ, Хасанково, Чамлъджа, Чангъръ-дере, Енузъ-дере,* всичко 32 села съ 35,000 ж.*)

14. Егри-дерска каза: *Хамбаръ-дере, Рѣка, Бозва, Балъкъ-кьой, Берово, Давудево, Бостанъ, Вълканово, Долащъръ, Лъджа, Лѣсково, Синково, Козлуджа, Ахрянъ-кьой, Алмали, Сърть-кьой, Менекше, Терзи-кьой, Ховазли, Вълчово, Трева, Лесиченъ, Ерекли* и *Юрпекъ,* всичко 24 села съ 20,000 ж.

15. Скечанска (Ксантийска) каза: *Исьоренъ, Алмалж, Окманъ-ери, Сѣниково, Кетенликъ* и *Сандевица,* всичко 6 села съ 4500 ж,

Всичко въ Одринския вилеятъ 207 села съ 131,445 жители.

И тъй споредъ горното изчисляване въ навечерието на Балканската война въ 1912 г. обшиятъ брой на българо-мохамеданското население е билъ следния:

1—Въ Скопския вилеятъ 23 села съ 13,114 ж.
2—Въ Битолския вилеятъ 93 села съ 36,069 ж.
3—Въ Солунския вилеятъ 190 села съ 98,297 ж.
4—Въ Одринския вилеятъ 207 села съ 131,445 ж.
5—Въ старитѣ предѣли на Царство България споредъ преброяването отъ 1900 год. около 20 села съ 19,578 ж.

Всичко 533 села съ 398,503 ж. и отъ двата пола.**)

Въ Призренския санджакъ, който бѣше отдѣлно административно цѣло—е имало около 20,000 ж. българо-мохамедани.

Споменахъ и на друго мѣсто по-преди, че точното число на българомохамед. население не може да се знае. То далечъ превишава горнитѣ числа и по други причини, освенъ посоченитѣ по-напредъ. Ето по-кои:

*) Тукь сж посочени имената на административнитѣ общини, въ които влизатъ по нѣколко села и махали. Сжщото е и за Егридерската и Скеченската кази.

**) Споредъ г. Ростковски („Живая Старина" 1897 г.) въ Битолския вилеятъ има 11,542 ж. българо мохамедани, въ Солунския 97,620 ж. безъ Дьовленската каза, а въ Скопския 13,114 ж., всичко въ тритѣ македонски вилеята 122,276, а споредъ Кжнчева 146,803, което ний земаме за по-близко при истината, защото той не само че лично е споходилъ повечето отъ тѣхъ, но и повечето отъ сведенията си е събралъ на самитѣ мѣста и провѣрилъ отъ непосрѣдни източници.

1-о. Изчислението е правено на кжщи, като се смѣта една кжща за едно семейство срѣдно съ 5 члена. Задружниятъ, обаче, животъ у българомохамеданитѣ е много по-силно спазенъ, отколкото и у българитѣ-християни, и у турцитѣ. Обикновено жененитѣ синове у българо-мохамеданитѣ живѣятъ заедно съ родителитѣ си, често пжти и следъ смъртьта на последнитѣ. Тъй щото въ една кжща подъ единъ покривъ, числени като една челядь, живѣятъ 2—3, нѣкжде и повече семейства съ по 10—15 и повече члена. Това е запазената стара задруга, за която на друго мѣсто ще се каже потрѣбното.

2-о. У българо-мохам. раждаемостьта е както и у сънародницитѣ имъ българи-християни. Не сж рѣдкость родители и у тѣхъ да иматъ 5—6 и повече деца, а много рѣдко 1 и 2. При това бездетнитѣ семейства сж много рѣдки и стремежътъ да иматъ рождена челядь е първото желание и мисъль на всѣка женена двойка и близкитѣ имъ. Освенъ това, българо-мохамед. население живѣе въ планинскитѣ мѣста въ разрѣдени села и колибаци, спазило е своя чистъ и патриархаленъ животъ, който прекарва все на откритъ чистъ въздухъ, доволно е отъ своето положение, лишено е отъ грижи и напънь на съвременната култура и изнѣженость, а всичко това указва влияние на почти пословична дълговѣчность у тѣхъ, чудна издържливость, силно тѣлесно развитие, и много видове болести, присжщи на градското съсловие, за него сж чужди, незнайни. Поради всичко това и смъртностьта е минимална у тѣхъ, освенъ при епидемии, които ги често спохождатъ и много жертви зематъ.

3-о. Много българомох. семейства, каза се това и по преди, сж преселени и се преселватъ въ близосъседнитѣ си градове по чисто економически причини, а особено отъ тѣзи покраини, дето земята е станала осжждна, намалена е, за увеличаюшето се население. Такива има въ Пловдивъ, Сѣресъ, Драма, Неврокопъ, Кавала, Солунъ, Скеча, Гюмюлджина и др. Всички тѣ не влизатъ въ горнитѣ изчисления и, както се каза и по-преди, минаватъ за турци и полека-лека се сливатъ и безвъзвратно изгубватъ въ турския елементъ, като усвояватъ турския езикъ, нрави и животъ подъ влиянието на турскитѣ духовни власти, които сж главни и силни въ градоветѣ и зорко бдятъ надъ тѣхъ.

4-о. Изчисленията за тритѣ македонски вилеяти, безъ Дьовленската каза, ний взехме отъ Кжнчева, а тѣ сж отъ преди 40 и повече години, следователно, единъ приръстъ, макаръ и въ своя минимумъ отъ тогава до днесь, трѣбва тоже да се има предвидъ.[12])

Възъ основа на всичко това съ положителность трѣбва да приемемъ, че общото число на потурченитѣ българи,

12) Сравни „Македония. Етнография и Статистика" 1900 год.

т. е. българомохамеданитѣ, които днесъ се намиратъ въ българскитѣ земи и които напълно сж спазили своя езикъ, типъ, битъ и обичаи ще надминава 400,000 жители и отъ двата пола.[13])

Въ Македония изтурченото българско население днесъ съставя една десета отъ всички българи християни, когато въ Одринско то е почти една трета. Това показва, че помохамеданчването най-напредъ е почнало отъ източнитѣ първо завладѣни земи отъ турцитѣ и е имало за цель, както се каза и по-преди, да се усигорятъ новитѣ отомански столици — Одринъ и Цариградъ—съ едновѣренъ надежденъ и сигуренъ елементъ.

За забелязване е, че гърци помохамеданчени, потурчени има много малко. Както Кжнчевъ, тъй и Ростковски ги изчисляватъ въ тритѣ македонски вилеяти на около 14,000 жители, и то сж повечето пришелци отъ Критъ и Янинско. Споредъ Верковича, помохамеданчване на гърци въ Епиръ е станало презъ втората половина на XVIII в., когато цѣлиятъ Епиръ е билъ зле опустошенъ отъ Али паша.[14]) Въ Източна Македония мисли се, че само селото *Лальово* въ Сѣрско е потурчено гръцко село, а споредъ Иречека, още и селата *Лозникъ* и ***Корницл***, Неврокопско. Но последнитѣ говорятъ чисто български, както и другитѣ българомохамедани, па и никакви предания не сжществуватъ, че сж били нѣкога гърци.

Знае се, че и при идването на турцитѣ въ полуострова най-многобройното население до, па и по самитѣ брѣгове на Бѣлото море и по-нататъкъ въ Епиръ и Тесалия, е било българско. И при всичко, че Източна и Срѣдна Тракия, включително съ Родопа и Бѣломорското крайбрѣжие, както и Южна Македония, до тогава често пжти да сж преминавали и подългo време престоявали подъ византийска власть и всецѣло подъ влиянието на гръцката духовна култура, това българско население си останало чисто, напълно спазило своя народностенъ славянски битъ и езикъ. Не особено голѣмо множество гърци сж живѣли тогава въ крайбрѣжнитѣ градове, старитѣ незначителни, временни търговски гръцки колонии, които по време на изтурчването сж се засилили отъ сполучилитѣ да избѣгатъ въ тѣхъ българи, които, попаднали напълно подъ духовната власть на Вселен. патриаршия, бързо се слѣли и гърцизирали. Но и при все това, пакъ гърчеещия се елементъ е билъ нищоженъ по число. И естествено е, че турцитѣ само въ това многочислено българско население сж виждали единствениятъ опасенъ за господството

---

13) Господинъ Г. Димитровъ въ своята книга „Княжество България", ч. I, стр. 109, казва, че тѣхния брой възлиза на 600,000 ж.

14) „Топограф. етнограф. очеркъ Македоній" 171, 178, 179. Верковичъ, Weigand, „Die Aromunen," I. 128—129.

имъ елементъ, та сж прибѣгнали къмъ помохамеданчването му. При наличностьта на многобройнитѣ оцѣлѣли до днесъ народописни, езикови, битови, историко-археологически, па ако щете и антропологически следи, не допущатъ други предположения и твърдения.

Свърхъ всичко това, не може да се изпуша отпредъ видъ и друго стократно доказано обстоятелство: гърцитѣ, подъ водителството на фанариотитѣ, пословични по своята вродена психика на хитрина, вѣроломство, лукавщина и силна вражда къмъ славянството, сж съумѣли и тогава, както и всѣкога, да се приближатъ и приспособятъ за най-предани и вѣрни на мохамеданското политическо господство. Има достатъчно исторически данни, които уличаватъ не само гърцитѣ въ тѣхнитѣ широки маси, но и тѣхното висше и нисше духовенство въ явно подстрекателство противъ едновѣрнитѣ си съседи българи, за да се изтурчватъ тѣ, шомъ е било невъзможно да ги погърчатъ.*)

---

*) Последнитѣ балкански войни още веднажъ ще впишатъ въ страницитѣ на историята типичната умраза на гърка противъ славянина. На чело и този пжть стои православния фенеръ. Когато българскитѣ войски достигнаха чаталджанскитѣ линии, българомох. население въ Одринско и Източна Македония масово почна да напуска мохамеданската вѣра и преминава наново въ обятията на прадѣдовската си християнска. Гръцки пратеници отъ Кавала, Сѣресъ, Скеча, Гюмюлджина Одринъ и други градове, дори отъ Станимака (Асеновградъ) и Пловдивъ, подъ булото на търговци, започнаха да кръстосватъ българомох. покраини и увещаватъ, дори и заплашватъ населението, за да не се отказва отъ мохамеданството. Въ Неврокопско бѣха уловени двама сѣрски гърци, пратени отъ сѣрския владика и предрешени на ходжи съ корана подъ мишница съ сжщата цель между българомох. Въ Скеча били подмамени десетина българомох. семейства отъ с. Шехинъ и хитро укривани въ най-видни гръцки кжщи. Гръцки андарти, четници, се бѣха промъкнали чакъ въ Дьовленско, изпочупили кръстове и икони въ десетина покръстени българомох. села, а при отстжплението си къмъ Сѣресъ, населението завлѣчено съ жени и деца ограбени, а следъ това оставени на смъртьта. Сжщото е извършено отъ гърци и турци башибозуци и въ българомох. села въ Гюмюлджинско и Скеченско, а въ Дарж-дере (Златоградъ) дори и убиха двама братя, българомох., защото не приели на ново да станатъ мохамедани. Та и външни силни фактори съ голѣми егоистично-политически стремежи и интереси бѣха въ явно мощна услуга на гърци и турци тогава, за запазване мохамеданизма у българо-мохамеданитѣ въ българ. земи.

Бел. на автора.

V. Кога и какъ е ставало помохамеданчването. —Исторически свидетелства за това.

Мохамеданството е вѣра, култъ, който само съ брутална сила може да се налага и разпространява. Тъй се е зародилъ той въ началото си, тъй е продължавалъ и презъ всичкитѣ си времена следъ появяването му. Такъвъ е билъ той и при преминаването и установяването на турцитѣ въ Балканския полуостровъ, такъвъ си е останалъ и презъ всичкото господство на турцитѣ, та дори и до днесъ.

Помохамеданчването на българското население е започнало кога по-малко, кога масово, както се спомена и на друго мѣсто, още отъ XIV в., а въ началото на XVI в. то е станало, освенъ ориенталски религиозно и фанатично, още и политическа и стратегическа цель на турскитѣ султани, за да усигурятъ османската власть въ новопокоренитѣ си земи. Знае се, че султанъ Селимъ I. (1512—1520) сериозно се заловилъ да помохамеданчи всичкитѣ си християнски поданици и заповѣдалъ на великия си везиръ да обърне всички черкви на джамии, да забрани богослужението на християнитѣ и да предава на смъртъ всички, които не приематъ мохамеданството. Тая жестока заповѣдь не могла да се изпълни, защото тогавашниятъ великъ везиръ Пири-паша и стамболскиятъ мюфтия Джамали се случили умни хора, които убедили султана да отмѣни заповѣдьта си, но при все това, презъ времето на Селима се помохамеданчили много български покрайнини, и всичкитѣ хубави каменни черкви се преобърнали въ джамии.[15])

Нѣкои само отъ запазенитѣ домашни предания, записвани отъ домашни лѣтописци по помохамеданчването, отбелязваме следнитѣ:

1-о. Въ единъ сръбски лѣтописъ се казва: „во лѣто 7050 (1542) пусти Селимъ елызади и продаде црькве и манастире".[16])

2-о. Въ намѣрения отъ професоръ Ламански ржкописенъ сборникъ, преписъ на Паисиевата история, непознатъ писачъ пише: „Патріархъ нѣкто цариградскій, аду наслѣдникъ, діаволу другъ, вторый Іуда, новый Аріѧ. ошолъ при царѧ Селима на поклоненіе и сказалъ ему: царю многолѣтный, есть твои подданницы Болгарскій родъ, суровы человеци, въ бранѣхъ непобѣдимимій. и аще не смириши ихъ до конца, то паки востанутъ на тебе и возмутъ землю свою отъ тебе. Но да разоришъ началныѧ мѣста ихъ и тогда будешъ миренъ отъ брани . . . Тогда Султанъ съ великою ѧростію возрѣвъ на него и вопроси его. гдѣ есть: да гдѣ есть началное мѣсто ихъ? Рече же патріархъ Селиму имъ есть столны градъ Терново, въ Өракіи Андріанъ-градъ. Тогда воста съ великимъ гнѣвомъ на Болгарію въ лѣто Христово 1522. Селимъ самъ разори Өракію отъ Андріанъ-градъ до Срѣдецъ-града, а единъ Каймаканъ Мурза татарскій съ 46 тысѧщими войска татарска покрай Дунаѧ и Стара Планина всѧ рассипаша отъ Черного морѧ до Видинъ, а въ Македонію посла своего везирѧ сосъ 33 тысѧщею войска, начъ отъ Драма даже до Босна, все потурчилъ: Доспатъ планина тогда истурчилъ, Еспину,*) Крупникъ, Кочени вси тогда изтурчили . . . Тогда и Терновскиѧ патріаршіѧ огнемъ сожигоша и патріарха мечемъ заклаша[17])".

3-о Най-бележита е находката-паметникъ на Ст. х. Захариевъ отъ Т.-Пазарджикъ:

„когіто турскій Амира царь Мехаметъ нарѹкань ловецъ подигна сеферь на мора, та испрати 105 хиліады войскѫ по море и 150000 по сухо. Тогись додоха ва плодинь Градь 6 паший та преминаха низъ пещерѫ, и мехаметь пашіа са много іенйчерь доде ва Цѣпина на Костантово. и сабра васы попове и кметове та гы тури ва верѹгы, и каза брехь ханнларь вась Али османь Патишіа милѹва та недавате Царіево. само кога тріеба помагате на наша-та воскіе. и ные вы милѹваме като нашите іеничере, а віе сты искале да дигате глава на вашіа царь тогись Бань Белю и протпопъ Костантинъ отговориха честити Везиро нашите момчета до скоро са былй са царските воискы по тѹнось, по тараболѹсь и мисирь. че що видіахте грозно отъ насъ, и пашата каза вые лажете, мене обади карабашотъ ва Филибе. (плодински митрополить проклѣты Гавріилъ) и тіе казаха оиъ насъ незапсведа, таче оти мѹ не-

15) Hammer, G, d. Osm, R. I 804.

16) Дриновъ, „Историческо освѣтление върху статистиката на народноститѣ въ източната часть па Б. Княжество". П. Сп. VII. 9—11.

16) В. Григоровичъ. „О. Сербія". 59.

*) Вмѣсто Чепино

17) Дриновъ. „Историческо освѣтление". П. Сп. VII, 9.

да̀ваме верим҄ъ та́ ни́ клеве́ти. и паша̀=та отгово̀ри елй сте й вые каѹ́ре отн да̀не́ да̀ватѐ ето че сты асын. й повѣле на̀ іенн=черете даги исколіатъ сыте. тогись не́кои кара̀ имамъ хаса̀нь оџіа ѹ́моли пашата даги прості́ а́ко се потѹрчатъ й на̀ гергюв=день се потѹ̀рчиха Бань Белю, протіопъ Константинъ. попъ Гюрге, и по́пъ Димитьръ ва̀ Костантово. и сы́те кметове й попове отъ дрѹ́зите се́ла и като̀ біе́ше много гладніа. паша̀=та остави още чотнри оџи да ни тѹ̀рча́тъ й кои се потѹ́рчать да имъ дада́тъ жито за іаденіе, и онъ отѝде пріесь разлога ва́ Солѹ̀нъ. на̀шите се тѹ̀рчиха до Богоро̀дица (Авгѹста). които се неистѹрчиха едны искла̀ха. дрѹ́зи Бегаха по го́рата й́ тіа́мь изгореха ка́щите. ѝ асань о́џіа пусна много коніе ва градоть (Татаръ-Пазарджикъ) та докараха жито отъ бегликъ ха́нь (Куршумъ ханъ) и стова́риго ва́ цр̑ьквите ст҃аа петка, и ст҃іи апо́столь андреіа ва́костанто́во и разда́де на́ потѹрчените ка́щи по двѣ міери рожь и двѣ міери просо. тачѐ на петко́вдень до́де Ферма́нь отъ ца́ротъ да́ се сабера́тъ блъгарете та да ста́натъ раіа. да да́ватъ хара́чь й вери́мъ и да отиват҄ъ на войскіа. ѝ сабра́хасе бежанците та сагріади́ха ка́щы ва камь=ніецъ. й ракитово. тогись повечето бежанцѝ отъ страхотъ отидоха при стара ріека та сьгріадиха но́во се́анище Батьёво. асань оџіа за кашмеръ нате́ра потѹрніаците та расипаха сыте цр̑ькви отъ костьнець до станимька 33 монастире и 218 цр̑ькви. ѝ така Божию попѹщенію расипахасе блъгарете ва цѣпйна. помѣ=ни Го́споди гріешнааго и недосто́инааго раба́ твоіего попъ Ме=то́діе драгиновъ отъ се́ло корова́ записа се ва лѣто ҂ах҃ (1600)“.[18])

4-о. Въ намѣрения листъ отъ хроника въ с. Голѣмо-Бѣлово, Пазарджишко, писанъ презъ XVIII в., между другото има и тая бележка:

„... Кога се чепинци истурчили на 1620: тогава по планини по гюмурчинско, по филибелиско: 74 села се потурчиле;

И по-нататъкъ продължава:

„.. ва лѣто 1620; вдигна султанъ ахметъ войска на мора та пусти по морето гемии: 105: сос войска и по сухо 150 хиледи войска. Тогава дошле по филибелиска старна да заминатъ: 6: пашы. Та нѣкоя паша мехметъ името му заплашилъ селата планински защо навръщане щатъ сичко да робатъ и да сечатъ християнитѣ, ами да се истурчатъ та да будатъ свитѣ слободни отъ данокъ и отъ агарія. Та свите села планински тогава истурчиха се отъ страхъ, тогава и чепинци истурчилъ Хасанъ хоча що билъ сос пашіата. Първо се

18) „Географско-историко-статистическо описание на Татаръ-Пазарджишката каза“. 1870. Виена.

4 — Българо-мохамедани обущари отъ с. Терзьоренъ, Гюмюлджинска околия.

потурчиле попове попъ Костадинъ, и попъ Георгія, и попъ Димитаръ на день светаго георгія турчиле ги до августа: 15 день кои се сопротивиха и убиха мноцина да се оплашатъ та така пощо се истурчиха дадоха имъ воля да разсиповатъ манастире и църкви и расипаха отъ станимака до банія самоковска църкви: 218: и манастире: 32: многу пакость сториха истурчените ... “

Бележката завършва още, какъ е станало разсипването на Бѣловския монастиръ Възнесение Христово.[19])

5. Еднаква съ горната хроника и тая на Захариева е и следната, която г. Г. Димитровъ въ I ч. на книгата си „Княжество България,“ стр. 111, дава отъ единъ лѣтописъ на Т. Пазарджишкия мънастиръ св. Петъръ:

„Прѣзъ 1670 год. султанъ Ахмедъ (погрѣшно е името вмѣсто Мохамедъ IV. Бѣл. Димитриева) завоюва противъ Мора и изпрати презъ морето 105,000 души войска и по сухо 150,000. Тогава заминаха прѣзъ Пловдивъ 6 паши. отъ които единий отъ тѣхъ се казваше Мехмедъ паша. При минаването си застраши Родопскитѣ села, че ще ги оплѣни при за-

19) Вижъ „Български Прѣгледъ“, год. V, кн. II стр. 149—151. Правописътъ е спазенъ, както нейниятъ съобщитель г. Н Начовъ го е преписалъ отъ намѣрения листь—хроника.

връщането си и ще изколи християнитѣ и ги съвѣтвалъ да се истурчатъ, за да останатъ свободни отъ данъци и отъ ангария. Отъ това като се уплашиха селата, приеха исламизмътъ. Въ онова врѣме се потурчиха и селата въ Цѣпина, гдѣто биде изпратенъ нѣкой Хасанъ ходжа. който придружаваше пашата и обрѣза първо свещеницитѣ; попъ Константина, попъ Георги и попъ Димитра на день св. Георги, до 15 Августъ потурчиха всичкитѣ, а ония, които се въспротивиха, заклаха ги, за да се уплашатъ и другитѣ, а на потурченитѣ дадоха позволение да опустошатъ мънастиритѣ и църквитѣ се опустошиха отъ Станимака до Самоковското село Баня 218 църкви и 32 мънастири, и много още други опустошения нанесоха".*)

Кѫде е намѣрилъ и видѣлъ г. Димитровъ споменатия лѣтописъ и кѫде е сега той, нищо не казва въ книгата си.

Лѣтописътъ отъ Г. Бѣлово и тоя на г. Димитрова се вижда, че сѫ отъ хора или лични свидетели на това печално събитие — помохамеданчването на Чепинскитѣ, родопскитѣ българи, или сѫ го знаели отъ лѣтописа на отецъ Методий Драгиновъ отъ Корова. Тъй въ основата си сѫ еднакви.

6-о Въ Бачковския мънастиръ при преглеждане архивата му отъ Преосв. Теодосий Скопски е намѣренъ откѫслекъ отъ кондика—списъкъ на селата и мънастирскитѣ настоятели въ тѣхъ за канене поклонници и събиране подаяния—оброци. Между другитѣ села личело и името на българомох. село Богутево, до като още не е било потурчено. Кондиката съвпада съ нѣколко години преди посочения по-доле крепостенъ актъ. За тая кондика споменува и г. Иречекъ въ своитѣ „Пѫтни бележки", (Пер. сп., X кн.) за която чулъ отъ покойния П. Р. Славейковъ.

Споредъ г. Иречека, чепинци имали една *Санѫрламѫ* за своитѣ *между* (синури), която била издадена при потурчването имъ и датата на която показвала. че това е станало прѣди 227 арабски години, т. е. въ врѣмето на султанъ Мохамедъ IV и великия му везиръ Мохамедъ Кюпрюли (1656—1661[20]).

7-о Въ една сбирка—описание на Разложко—отъ покойния свещеникъ Ив. П. Пинайотовъ Асянчинъ, родомъ отъ с. Баня, и синъ тоже на свещеникъ, има следното предание за потурчването на разложкитѣ българо-мохамедани:

„Великиятъ визирь Мехметъ Кюпрюлю въ 1661 г., като потурчилъ чепинскитѣ християни, заминалъ прѣзъ Разлога. безъ да остави нѣщо за забѣлѣжване. Слѣдъ това чепинско събитие единъ отъ якорудскитѣ християни, именуемъ

*) Правописътъ е предаденъ, както е въ книгата на г. Димитрова.

[20]) Вижъ: „Период. списание на Бъл. Книж. Дружество" София, кн. X, 1884, стр. 31.

Понджико, става и отива въ Цариградъ и своеволно приема исляма. Слѣдъ това взема съ себе си единъ ходжа, дохожда въ Якоруда и двамата съ ходжата захващатъ да казватъ на якорудскитѣ християни: „àйда èй, що чèкате òще, та не приймате самовòлно исляма; или чèкате да вѝдите прѐдъ васъ човѐшки глàви да се трикàлса, па тогà да се турчите? Не видите ле чепинци що напрѝа? Не познахте ле, кье Аллахъ саде на турцитѣ помага? Ето какъ съ помощьта на Аллаха покориха всичкия свѣтъ!" Съ такива други подобни увѣщания и съ разни заплашвания Пенджико и ходжата потурчили не само якорудскитѣ християни; тѣ споходили всичкитѣ разложки села и колкото души убѣдили, сè ги потурчили."

„Както и де е, види се Пенджико не е успѣлъ да потурчи всичкитѣ разложки християни, защото Разлогътъ се състои отъ единадесеть села, а само селото *Бàбякъ* съ колибитѣ наоколо е изтурчено до кракъ. *Якоруда*, *Бѣлѝца*, *Мехомѝя*, *Баня* и *Бачѐво* сѫ мѣшани — християни и помаци. А селата Бàнско, Долна Драглища, Горна Драглища, Нидòбрацко и Гòдлево сѫ останали чисто християнски."[21])

8-о Преди тридесетина годинм случайно се откриха въ българомохамеданското село Богутево, Асеновградска околия, у селския имаминъ, Якуповския ходжа, следнитѣ турски крепостни актове:*)

„Причината да се напище тоя записъ е тая:

„Известно стана. че записитѣ на лицата, които притежаватъ отъ посветенитѣ земи отъ страна на покойната Султанка Айше и отъ мѫжа й Ибраимъ паша отъ г. Islямболъ (Цариградъ, бел. ред.) находящи се въ нахията Рупчосъ, която е една отъ нахиитѣ привързани на Пловдивската каза, съ изминаването на времето сѫ се изгубили и унищожили и за да не се причиняватъ отъ това загуби на управлението на реченитѣ земи, надзирательтъ (Евкафъ-Назъръ-ага) на тия земи, който живѣе при вратата на благополучието (Дер-и-Саадетъ—вратата, отъ дето излизатъ добринитѣ, (т. е. Цариградъ, *бел. превод.*), заповѣда да се издадатъ нови записи на ония, които нѣматъ такива, и като жителитѣ на село Богутево по име: *Мухаремъ й Ахмедъ* и Домакинъ *Стою*, и Чилингиръ *Вълчо* и *Вълко Бѣгановъ* и братъ му *Юсеинъ* и *Юсуфъ* и Коджа *Мурю* и *Георго* и *Куртю* и Бъкларя *Никола* и *Маринъ* и *Иванъ* и другия *Ахмедъ* и *Илчо* и *Паско*, поискаха да имъ се издадатъ нови записи за земята имъ назиаема „*Курсалъ*" айлякъ (лѣтно пасище), то азъ като опълномощенъ отъ Мустафа-ага, настойника (мютевеллия) на по-

21) Вижъ: „Приносъ за изучаване на Разлога и по-частно с. Баня Разложко." Бележки и спомени на † свещеникъ Иванъ п. Панаойтовъ Асенчинъ, Пловдивъ, 1915 год. стр 18.

*) По нашето лѣточисление отъ 1703 год. Правописътъ е по книгата

светенитѣ земи, въ годината *хилядо сто деветнадесеть* направихъ изобща провѣрка (юклама) и намѣрихъ, че границитѣ на айляка на реченитѣ лица начевва: отъ *черквата* въ с. Богутево, отъ тамъ по дерето на горе до малкото дере, отъ тамъ по това малко дере нагоре до другото малко дере, което е до ливадитѣ, отъ тамъ до извора, който е надъ пѫтя и до малкиятъ дълбокъ проходъ (гидикъ), отъ тамъ право на долу по Студения изворъ, отъ тамъ на долу до Касъка, отъ тамъ на горе до Карталъ-кая (Орловъ камъкъ), отъ тамъ на долу по дерето до моста на Чепеларската рѣка, отъ тамъ на горе до дерето „Боклуджа", отъ тамъ по дерето до *черковището* (клисе ери) и отъ тамъ на долу отива, та свършва до *черквата* въ с. Богутево."

„Прочее, като пълномощникъ на Мустафа-ага, настойникъ на Вакъфа (посветенитѣ земи), издадохъ тоя записъ (темесюкъ-документъ) на горереказанитѣ жители отъ село Богутево, за да си владѣятъ, както и до сега, означената въ горе означенитѣ граници земя айлякъ, като всѣка година плащатъ опредѣленото за нея даждие на отреденитѣ ѝ забити (чиновници) и да имъ се неправи на стопанисването никаква прѣчка нито отъ наша страна, нито отъ страна на нѣкого другиго."

„Написа се въ годината хилядо-сто-деветнадесеть на първия день отъ месецъ Себи-юлъ-Акъръ!"

(под.), *Ахмедъ*: намѣстникъ на мютевеллията на гореозначенитѣ посветени земи.[22])

И въ село *Дутли*, Кошукавашко, единия братъ се потурчилъ, а другия си осталъ християнинъ, и днесъ двѣтѣ махали носятъ имената имъ.

Не ще и дума, че ще има още много подобни домашни писмени предания по изтурчването, едни несъгледани и неизвестни изъ сбиркитѣ старопечатни и рѫкописни паметници у насъ и въ чужбина, ще се намѣрятъ сигурно и нови за въ бѫдеще, а особено изъ необходенитѣ и непроучени българомохамедански покраини и селища, па ще има още и изъ чуждата историческа книжнина[23]). Но най-важни би били такива сведения изъ турската архива въ Цариградъ и другаде, недостѫпни днесъ за науката*). За нашата цель тукъ за сега мислимъ, че сѫ достатъчни горепреведенитѣ.

22) Вижъ: Сп. „Родопски Напрѣдъкъ" год. II, кн. V и VI, 1904 год стр. 177—180, отдѣлъ „Документи изъ миналото на Родопитѣ."

23) Lejean, Rejse in der Europäischen Murkei in Jahr 1869 Petermann's Mitteilungen, 1870. Тукъ френскиятъ пѫтувачъ Лежанъ казва, че се научилъ, какво Синанъ паша сь мечъ потурчилъ населението около Шаръ планина и че 40,000 християни загинали край единъ потокъ. който се казвалъ Бѣла Рѣка, а отъ тогава го нарекли Черна Рѣча.

5 — Българо-мохамеданка отъ с. Старцово, Златоградско, закарва кравата съ телето си на паша.

Отъ всички известни до сега писмени и устни предания се установява, че масовото изтурчване на славянскитѣ християнски поселения на полуострова е започнало въ края на XV в. и продължавало презъ цѣлия XVI в., когато борбата, както казва Иречекъ[24]) противъ християнскитѣ държави е била вече довършена; когато турцитѣ сѫ били пълни господари на полуострова, и турското ислямско могѫщество е било на върха на своята сила въ Европа. Началото на това масово изтурчване е било въ времената на Баязида II и на Селима I, когато и въ голѣмитѣ градове много хубави и каменни черкви сѫ били обърнати на джамии, като черквата

---

*) Увѣрявалъ бѣ единъ ходжа по време на първата балканска война, че при една стара джамия се намиралъ старъ рѫкописенъ коранъ, на първитѣ страници на който имало турски лѣтописни бележки за времето, начина и поименень списъкъ на родопскитѣ потурчени села. Направиха се постѫпки да се намѣри тая книга, но наскоро стана нашествието на турцитѣ следъ съюзнишката война и е вече невъзможно да се узнае и добие нѣщо по това. Бел. автора.

24) Пер. Спис. кн. X, 1884 г. „Пѫтни бележки" и пр. Иречекъ.

св. Димитрий въ Солунъ (1499), митрополията св. Георги въ София[25]) и всички каменни Богуслужебни сгради, и когато жестокиятъ Селимъ I, споредъ самитѣ турски сведения, си наумилъ да изтрѣби, или да потурчи всичката *рая*. Иречекъ казва, че ислямътъ се е разспространявалъ по Родопа и въ XVII в., когато Мохамедъ IV дохождалъ на ловъ изъ „Доспатъ-яйлж". Това се потвърждава и отъ по-сетнешнитѣ следъ писаното отъ Иречека нови лѣтописни бележки на съвременници лѣтописци, известнитѣ за сега които предадохме по-горе. Нѣкои отъ тѣхъ, както и отъ други предания, показватъ, че помохамеданчване е имало и презъ XVIII в., а единично приемане на Исляма е продължавало безспирно, насърдчавано и систематично подклаждано отъ турскитѣ власти и въ най-ново време. Има сведения, че най-много помохамеданчване е ставало презъ възстанията и войнитѣ по освобождението на балканскитѣ държавици: Сърбия, Гърция, Ромжния и България.

И тъй, отъ всички данни, които се иматъ за сега, масовото изтурчване на българитѣ-мохамедани въ тритѣ български области: Мизия, Тракия и Македония, може да се твърди, не е станало изведнажъ въ едно и сжщо време, а още по-малко въ една и сжща година и при царуването на единъ и сжщъ султанъ. Като се почне още отъ стжпването на турцитѣ въ български земи и следъ това и следъ падането на Търновското българско царство въ 1393 год., когато маса български и други семейства сж приели мохамеданството, помохамеданчването е продължавало наредъ съ по-нататашнитѣ завоевания и закрепяване на турското господство, но въ най-голѣмъ размѣръ е то станало презъ времето на Султанъ Мехмедъ IV и везирътъ му Мохамедъ Кюпрюли презъ 1656—1661 год. Това вече доказаха покойницитѣ Иречекъ, Дриновъ, а следъ тѣхъ П. Р. Славейковъ, Добруски, Кжнчовъ и др. Иорданъ Ивановъ казва, че българомохамеданската група въ Кочанско е изтурчена въ 1670 год. Милетичъ тоже около това време отнася изтурчването и на Ловчанскитѣ българо-мохамедани. Богутевскиятъ крепостенъ актъ пъкъ ни твърди, че въ 1703 год. цѣлото село окончателно още не е било изтурчено. Имало е братя, еди-

25) Hommer. Османска история, френски преводъ, IV, 364.
Дриновъ, Истор. освѣтление, Пер. сп. кн. VII
Иречекъ, „Пжтни бележки" и пр. Пер. сп. кн. X.
Славейковъ П. Р. За изтурчването на българитѣ. Пер. сп. кн. XV.
Кжнчевъ В. Македония. „Етнография и Статистика". 1900 г.
Добрулски В. Нѣколко свѣдѣния по изтурчването Родопскитѣ българи. Пер. сп. кн. XXI—XXII.
Милетичъ Л. Ловчанскитѣ помаци. Бълг. Прегледъ, г. V. кн. V.
Иорданъ Ивановъ. Северна Македония. 1906 ! год.

ниятъ вече мохамеданинъ, а другиятъ още християнинъ. Стояла си още и черквата съ двора, но дали е била срутена или не, не се знае. Явно е само, че на джамия не е била още обърната. За Костурскитѣ пъкъ българомохамедани има предание, че сж изтурчени презъ времето на могжществения яненски Али паша къмъ края на XVIII в., или въ първитѣ години на XIX в. Българомохамеданскитѣ села около Пиринъ: *Брѣзница Лозница* и *Корница*, сж потурчени къмъ края на XVIII в. Турчането на Шарскитѣ *торбеши* е продължавало до кжде началото на XIX в. Селото *Жерновница* е потурчено къмъ 1810 г. Горне-Кичевската българо-мохамеданска покраина е изтурчена около 1800 год. Потурнацитѣ въ с. *Буково*, Битолско, сж тоже приели мохамеданството къмъ края на XVIII в.[26]) Споредъ пжтешественика Ханъ, Мегленската българомохамеданска група е изтурчена заедно съ владиката си около 1710—1715 год.[27]) *Долащърската* покраина (днешна Арденска, бивша Егридерска околия) е потурчена въ началото на XVIII в.[28]) *Исьоренъ*, отъ турската дума *ен-сора* — най-сетне—има предание, че е най-сетне потурчено българохристиянско село въ Родопа къмъ 1800—1810 год.[29]) Широколжшкитѣ българо-мохамедани се изтурчили къмъ края на XVIII в.[3]), и въ с. Петково, Смоленско, (Ахж-челебийско), сж приели исляма тоже къмъ края на XVIII в.[31])

Самитѣ българо-мохамедани казватъ, че преди *икиюзюсъ-сене* (200—300 год.) сж били потурчени. По-фанатизиранитѣ казватъ дори надменно, че сж били едно време *кавуре* (християни), ала сж приели *динь-исляма* (правата вѣра), зашото тя била *чиста* вѣра и на нея Аллахъ повече помага и обича. Други пъкъ нескрито си изповѣдватъ, че едно време съ сила (*зору-зоруна*) сж ги потурчили и тъй имъ било „*писано*" да стане.

По всички исторически данни, писмени домашни паметници, устни предания и др. п. безспоренъ е фактътъ, че изтурчването на славянскитѣ поселения въ Б. полуостровъ, като се почне още отъ първото нахлуване на турцитѣ, та презъ цѣлото имъ петь вѣковно господаруване, е било насилствено, съ силата на меча и предъ ужаса на мжченичеството, на смъртьта. И когато се съпоставятъ всички тия безбройни сведения отъ една страна; самиятъ въ основата си

26) Кънчевъ В., Македония, стр. 43.
27) Кънчевъ В, Македония, стр. 48—49.
28) Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar.
Родопски Напредъкъ. год. II кн. 3, 1904 год.
29) Родопски Старини, кн. III, 1890 г.
30) В. Добруски, Пер. сп. кн. XXI—XXII, 1887 г.
31) Хр. П. Константиновъ, Спомени за страшната пролѣть въ Ахж-челеби, стр. 7 и 21 — София 1883.

мохамедански култъ, който се налага и насажда въ душата на правовѣрния мохамеданинъ съ сила и съ самопожертвувателность да го разпространява, отъ друга; политическитѣ схващания на мнозина отъ турскитѣ султани и държавници властни, които запазването и заякчаването господството си въ тия земи, населени главно съ християнски народи съ известно политическо минало, сж виждали само въ по-бързото имъ претопяване посрѣдствомъ вѣрския мохамедански култъ, отъ трета страна; *най-после духовния култовъ съ явни или по-скрити християнски основи мирогледъ, запазенъ и днесъ у потурченитѣ, масата запазени и почитани християнски външни обичаи и традиции, отъ четвърта*,—всичко това иде да отрече предположението на нѣкои чужди и наши историци, които мислятъ, че само между богумилствующата часть отъ славянскитѣ поселения на полуострова мохамеданството е намѣрило почва да се наложи и насади, че богумилитѣ сж били годниятъ съ разклатено мировъзрение елементъ, който най-лесно се е подалъ и почти доброволно възприелъ исляма. И ако е така, тогава и Критскитѣ потурчени гърци, и потурченитѣ албанци, арменци и др. трѣбва да сж били богумили, т. е. не съ закрепналъ християнски мирогледъ.

Сложилитѣ се крайно тежки нови политически условия на полуострова сж създали положение най-изгодно за подлагането славянскитѣ поселения на масово изтрѣбване едни, и потурчване на други, и мохамеданската сила не е могла да срещне съпротива, както отъ вжтре, толкова повече и отъ вънъ. Маса свѣтъ мжченически е прегърналъ смъртьта въ своето дълбоко народностно и религиозно съзнание, за да не пожертвува плътьта и вѣрата си на *агарянитѣ*.

Но въ насилственото помохамеданчване и изтрѣбление на българскитѣ поселения, както това се потвърдява и отъ многобройнитѣ предания и други исторически сведения, е игралъ не малка роля и другъ единъ факторъ — изострената съ вѣкове вражда между гърци и славяни, главно българитѣ, и никога не напускания стремежъ на византийското духовенство и аристокрация да претопятъ, да погърчатъ всичко не гръцко Тѣзи две покварени гнѣзда на Византия заслужено сж имали най-лоша слава въ балканскитѣ земи. Съ своята хитрость и лукавство отъ една страна, и съ своята гнила поквара отъ друга, още въ първитѣ времена на турското господство тѣ сполучили да запазятъ и засилятъ едно първенствующе привелегировано положение предъ турскитѣ султани и турския господарственъ строй — тѣхни по-рано не веднъжъ съюзници противъ славянството. — „Духовнитѣ фанариоти господствували въ черквата, а пъкъ свѣтскитѣ, въ качество на банкери, търговци или на турска служба, въ качество на драгомани и секретари, придобили за себе си голѣмо влияние,“ казва най-авторитетниятъ историкъ на Балканския полуостровъ Иречекъ.[32]) Тая гръцка аристокрация на чело съ своето фенерско духовенство е намѣрила въ турското господство най-надеждната опора и най-добро срѣдство и помощь да погълне поробенитѣ не гръцки народи, или по-право казано, да очисти веднажъ за винаги полуострова отъ славянството. Тамъ, дето упорството е било посилно по едни или други причини, гръцкото духовенство се явява въ ролята си: щомъ не е лесно и нѣма надежда да се подвъргне на елинизиране една покраина, то нека тя да бжде потурчена. И противодействието на много мѣста излиза съ всичката упоритость: турчинъ да става, но гръкъ не. Тоя *вѣковенъ* и вроденъ въ гръцката душа стремежъ съ цѣлата си култура и животъ да зематъ за главно срѣдство вѣрата и черквата. за претопяване славянскитѣ народи въ полуострова и постигане заветнитѣ си политически мечти, не е изоставянъ и до днесъ. Той е дълбоко легналъ въ цѣлия животъ на гърка, дето и да се намира той. Не само историята на славянскитѣ народи отъ всички времена едногласно е затвърдила тая истина, но тя е твърде добре отбелязана и въ чуждата историческа наука и у всички почти чужденци пжтешественици презъ разни времена на Европейския изтокъ. Та и сами гръцки по-безпристрастни историци твърдятъ тая истина.

За нашата цель въ случая по изтурчването сж необоримо доказателство, освенъ посоченитѣ по-горе домашни писмени паметници, но и безбройнитѣ устни изъ всички български покраини. Тъй напр. Мегленската българомохам. покраина се потурчила заедно съ владиката си вследствие на гръцки козни.[33]) Чепино е изтурчено по подстрекателството на Пловд. гръцки владика,[34]) Селото Исьоренъ, Ксантийско, се потурчило, защото владиката въ Ксанти билъ съ камшикъ и държалъ затворенъ честолюбивия имъ свещеникъ.[35]) Тѣзи свещеници и първенци, които прибѣгвали до помощьта на гръцкитѣ владици и ставали гърци, намирали зашита отъ тѣхъ предъ турцитѣ и не ги потурчвали.[36]) Сжщо такова предание се помни, че поради клеветитѣ на гръц-

32) Иречекъ, „История на Българитѣ“. преводъ Райновъ—Бояджиевъ, 1896 г. ст. 586—588.

А. Л, Погодинъ, „История на Българския народъ“, преводъ Д. Гаврийски, 219.

33) Кжнчовъ, „Македония“ и пр. 51.

34) Захариевъ Ст. „Географско-историко-стат. описание на Т. Пазарджишката каза“, 1870 г.

35) Шишковъ Ст. „Родопски Старини“. кн. III, 1890 г.

36) Сжщия. „Родопски Старини“, кн, IV, 1892 г.

ки владика сѫ изтурчени нѣкои отъ българомохам. села въ Гюмюлджинско (Терзьоренъ и др.),

При все това, масови потурчвания въ известни най-гѫсти съ българско население покраини е ставало и по стратегически съображения на турскитѣ султани, главно въ мѣстности около важни друмища, а други пъкъ въ планинскитѣ мѣста, за да се отърватъ отъ възможни вѫтрешни буни на смѣлото и юначно население, което въ планинитѣ винаги е било по-независимо, по свободно въ своя политически животъ.

Помохамеданчването се е усилвало и разпространявало и отъ самитѣ изтурчени отпосле надъ останалитѣ имъ съседи и близки съплеменници християни, било по подбуда отъ турскитѣ власти, било отъ ревность къмъ добитото си привелегировано господствующе положение, било най-после и по материялни и други стремежи и причини..

Единичнитѣ пъкъ помохамеданчвания никога не сѫ преставали въ турската държава, Млади момчета постоянно сѫ турчени за еничари и за *аджемъ-олани* явно чакъ до XIX в., па и до ново време, само че по по-скритъ начинъ. Въ Македония пъкъ при помохамеданчването на нѣкое българско-християнско момиче или момче между бееветѣ и властитѣ турски се правѣли гощавки и веселия дори съ участието, за жалость, и на чужди консули на християнски държави, и то въ най-ново време.

За помохамеданчването въ известни покраини (Чепино) сѫ се използували и общи стихийни и други бедствия, напр. въ суша и гладни години. На помохамеданченитѣ се е давало изведнажъ жито, помагало имъ се е въ бедствието и по тоя начинъ се е въздействувало надъ колебливитѣ и упорствующитѣ. На помохамеданченитѣ освенъ това се е давало свобода и дори се заставяли да се нахвърлятъ надъ съседитѣ си непомохамеданчени, да имъ ограбватъ имотитѣ и земитѣ и по тоя начинъ или ги прогонвали въ други покраини, или се принуждавали и тѣ да приематъ ислямстото.[37])

VI.

Предания за християнската епоха и помохамеданчването.

Колкото мохамеданскиятъ фанатизъмъ къмъ всичко немохамеданско изкуствено и съ силенъ натискъ и да е насажданъ надъ българомохамеданитѣ отъ страна на всесилната и неограничена турска духовна и свѣтска власти; колкото душевниятъ мирогледъ на българомохамеданина и да е държанъ скованъ и поради това станалъ подозрителенъ,

37 — Лѣтописътъ вь „Географско-историко-статис. описание на Т• Пазарджишката каза, „Ст. Х. Захариевъ", 1870 г. Виена.

несъобщителенъ и скритъ въ своята душа поради робското състояние на масата и неограниченото господство на бееветѣ и голѣмцитѣ му,—то пакъ сѫ запазени неизброими предания, названия и вещни остатъци отъ християнската епоха у помохамеданченитѣ отъ времето на самото изтурчване. Във всѣко българомохамеданско село, па освенъ тѣхъ и у всѣко почти чисто турско село, изобилватъ безброй спазени предания, както за турченето, тъй и за ония политико-народностни и военни заселвания и разселвания на турцн—колонисти на мѣстата на стари славянски поселища,*) на каквито промѣни е била изложена страната още отъ първото идване на турцитѣ въ полуострова, та и до днесъ такива продължаватъ да ставатъ.

Следъ запазенитѣ и днесъ стари чистобългарски имена на стотици българомохам. села, колибаци и покраини, на много мѣста и чисто турски села съ българо-християнски имена, твърде характерни сѫ сѫществуващитѣ родови и прѣкорни такива. Могатъ въ разнитѣ българомохамедански покраини да се набровтъ стотици не, а хилядници: *Поповъ* Мехметъ, *Стояновъ* Хасанъ, *Русевци*, *Радевци*, *Ѩнювци*, *Мавродилци*, *Момчиловци* и т. подобни, съ изобилни предания, какъ моми и млади булки съ децата си драговолно сѫ се хвърляли и предпочитали смъртьта, за да запазятъ честьта и християнската си вѣра по време на изтурчването*)

Нѣма изъ българомох. покраини село, или околность на старо поселище, сѫществувало по-рано, дето да липсватъ следи и предания за стари гробища отъ времената на изтурчването. Българомохамеданитѣ ги знаятъ и казватъ: *Кавурското гробе*, или само *Гробето*, и приказватъ, че въ тѣхъ сѫ погребени изкланитѣ *кавуре* (невѣрннтѣ, християнитѣ), които на времето не сѫ приели *динъ-исляма* (правата мохамеданска вѣра). Дори се срѣщатъ запазени и грубитѣ надъ плочитѣ и каменитѣ кръстове, които българомох. на много мѣста не сѫ разрушили, нито мѣстата имъ разработили, подъ влиянието на запазения у тѣхъ вѣрски християнски страхъ и почитъ.

*) Въ тѣзи предания се криятъ безброй ценни данни за историята, бита, езика, християнската и вещна култура и цѣлия миналъ славянски ликъ на българскитѣ земи. Може се каза, че нищо почти не е направено досега, за да се съберать тѣзи сведения, още не съвсемъ изчезнали отъ паметьта на поколѣнията, па и рѣдки сгодни моменти ний пропуснахме и пропущаме за тая цель. Такива моменти бѣха: времето до възстанието презъ 1876 год., периодътъ на войната презъ 1877/78 г., промежутъкътъ следъ освобождението до Съединението, хуриетскитѣ дни презъ 1908 и най-после времето между първата балканска война и съюзнишката въ 1912 и 1913 г., а най-много и презъ последната голѣма европейска война.

Бел. автора

Невъзможно е да се изброятъ и мънастиритѣ, черквитѣ и параклиситѣ, каквито въ християнско време сѫ сѫществували изъ всички българомох. покраини, а освенъ тѣхъ и въ чисто турскитѣ. На всички почти се знаятъ мѣстата, дето е имало такива, помнятъ се и имената на светиитѣ, на които сѫ били посветени; на много отъ тѣхъ личатъ развалинитѣ, обрасли съ бурени и дървета, и рѣдки отъ такивато мѣста сѫ превърнати въ работни ниви и градини. Често пѫти и цѣлата мѣстность, дето е имало черква или параклисъ, носи името на светията. Дори върховетѣ по бърдата, полянитѣ, старитѣ вѣковни оцѣлѣли дървета, изворитѣ, чукитѣ и т. др., дето сѫ ставали християнски черкувания, колене курбани и сборове не само че точно сѫ спазени християнскитѣ имъ имена, но на много отъ тѣхъ и днесъ съседнитѣ българомох. села въ известни дни, често и на самитѣ християнски праздници, колятъ курбани, като се иматъ и почитатъ за свещени мѣста. Сочатъ се и сѫществующи днесъ джамии, които следъ изтурчването сѫ издигнати надъ развалинитѣ на разрушенитѣ християнски храмове. Имената: *св. Елена, св. Георги, св. Спасъ, св. Богородица, св. Яню, Боже име, св. Илия, св. Марина, св. Власъ, св. Костадичъ* и др. и др. се чуватъ и намиратъ въ всѣко българомох. село, на всѣка долина, на всѣка поляна и бърдо. И всичкитѣ тѣ не само че българомох. население ги помни, знае и предава на поколѣнията си, но и самата турска духовна и свѣтска власти съ всичката си грижливость да обезличатъ всѣка християнска следа не сѫ моглм да ги замѣнятъ дори въ официялнитѣ си книжа съ мохамедански, не християнски имена. Така въ Бабекъ, западна Родопа, има българо-мохамедански селчинки *Аврамови* колиби, *Попови* колиби; въ Чепинско има село *Св. Петка*, село *Св. Недьля* въ Костурско. Въ с. Мустафшово, Ксантийско, има махаличка *Кучйнить* отъ свински кочини*) И когато се запита, кой и да е българомох., дори и ходжитѣ имъ, защо се казва еди-кое си мѣсто тъй, той безъ стѣснение ще ви каже, че това е останало отъ *кавурско* (християнско) време, че тамъ е имало *клисе ибадеть ери* (свещено мѣсто е било). И самитѣ турци ги именуватъ *ибадеть ери*, или пъкъ *гявурданъ, евелденъ калма*, т. е. отъ христ. време

Знаятъ се десятки предания и за укрити подземни и пещерни черкви, дето ужъ и днесъ се пазѣли черковнитѣ икони, утвари, книги и дори свещенитѣ одежди, но предъ

*) Въ последно време следъ Парижкитѣ договори, които дадоха на съседитѣ ни български земи, въ последнитѣ съ една безподобна ревность и бързина сѫ премахнати всички имена—думи български и замѣнени съ нови: въ Източна Тракия съ турски, въ Западна Тракия и Южна Македония съ гръцки, въ Македония и Западнитѣ покраини съ сръбски и въ Добруджа съ ромѫнски.

страхътъ на властитѣ и ходжитѣ не се изказвали. Слушалъ съмъ за такива въ Бабешкитѣ колиби, въ нѣкои отъ Неврокопскитѣ българомох. села, въ колибацитѣ на с. Мадань, Смоленско, въ Костурскитѣ българомох. села, въ Златоградско, въ Дьовленско и другаде.

Въ много българомохам. села сѫ запазени и старитѣ *хорища*—селски празни полянки—дето въ християнски времена сѫ ставали праздничнитѣ веселия, вѣрски и народни празденства и обичаи и народнитѣ хора̀. Въ всѣко българомохам. село ще ви покажатъ, дѣ е било селското хорище и за какво е служило то. Нѣкѫде и сега на хорището се правятъ байрямскитѣ люлки и сборове, които напомнятъ старото имъ народно значение, а въ нѣкои по отстранени села (Исьоренъ и др.) и сега си играятъ моми и момци открито народно българското хоро.

VII.

Следѝ отъ християнството у българитѣ-мохамедани.

Многобройни и разнообрабазни сѫ следѝтѣ отъ външни обрядности, обичаи и вѣрвания чисто християнски отъ една страна, а отъ друга и племенни славянски, които господствуватъ въ цѣлия личенъ, семеенъ и общественъ животъ у българитѣ-мохамедани. Тѣзи следѝ сѫ прѣко противни на корановото учение и въобще на мохамеданския вѣрски култъ и известнитѣ азиятски обичаи и животъ. Нѣкои отъ тѣхъ въ днешно време у българитѣ-християни сѫ изоставени, когато у българитѣ-мохамедани се пазятъ въ чистата имъ отъ първитѣ християнски времена цѣлость и свещена почить.

Посочваме до сега знаенитѣ въ нѣкои селища и лично наблюдавани и чуени отъ пишущия тѣзи редове.

1) Въ много българо-мохамедански села изъ Родопската область населението въ дадени случаи се кълне въ Светото Причастие — комката. „*Да ма усляапѝ ко́мката, аку еа тоай*", казватъ, за да увѣрятъ нѣкого въ известна истина, представена за лъжа. При това казватъ още и „*да ма слеапѝ сло́анчицео су*", а други пъкъ и „*Свеата Махре́манайка*" (Св. Богородица).

2) Въ околностьта на Златоградъ (Дарѫ-дере) се намира мѣстность съ развалини отъ разрушенъ мънастиръ. Българо-мохамеданитѣ го именуватъ „*Комка́лу ту*", защото, споредъ предание, което се спомена и на друго мѣсто, околнитѣ колибаци на личенъ праздникъ отишли да се причастяватъ и били изненадани и насила помохамеданчени.

3) Въ много села българо-мохамеданкитѣ, когато замѣсватъ тѣсто и го оставятъ да фтаса, по старъ общъ християнски обичай съ ржката си отгоре му правятъ кръстенъ знакъ, а така сжщо и когато го размѣсятъ на хлѣбове, правятъ надъ тѣхъ кръстъ и тогава ги подлагатъ въ пещьта за изпичане.

4) Когато се появи болесть и моръ по добитъка или хората, намазватъ вратата на оборитѣ, кошаритѣ и на жилищата си съ катранъ въ кръстенъ знакъ, или пъкъ такъвъ кръстъ отъ зелени клончета на брешлянъ или друго растение правятъ и окачватъ надъ вратата, или пъкъ надъ леглото на болния.

5) Въ много българо-мохамедански села на Богоявление (Водици) женитѣ отиватъ на рѣката, или извора и чешмата, измиватъ сждоветѣ си и си наливатъ „*све^{е}тѐна*" вода, съ която поръсватъ жилищата си и добитъка, за да бждатъ здрави презъ цѣлата година. Отъ тая *светена* вода си пазятъ цѣла година въ кжщи.

6) Отъ първитѣ узрѣли класове на нивата сплитатъ малки кръстчета и ги окачватъ на запазено мѣсто въ кжщи, като първо жертвоприношение Богу отъ плодородието.

7) Така сжщо и отъ първото получено отъ хармана жито, ръжь, ечмикъ, царевица и др. — изпичатъ малки хлѣбчета, или пъкь отчекватъ кжсове отъ голѣми хлѣбове, и раздаватъ по съседитѣ и роднинитѣ си като жертвоприношение на Бога за даденото плодородие. Въ такива случаи при раздаването и наричатъ: „*з'о^{а}ми за све^{а}тѐк Илѝе^{а}*", или „*ѓче^{а}кай си за **Махрѐманайка***" (Св. Богородица) и пр.

8) Въ всички почти българо-мохамедански села продължаватъ да почитатъ и да не рабогятъ презъ първитѣ голѣми християнски праздници: Коледа, на която казватъ *Божикъ*; на Великдень, наричанъ ***Пасхалѐ***; Велики петъкъ, казватъ *Ч о^{а}ран п'о^{а}так*; Гергьовдень, Илиндень, Димитровдень и др. Българомохамеданкитѣ особено почитатъ Св. Богородица, покровителка на бременнитѣ жени, родилкитѣ и бозайничетата.

9) При тежко заболяване на нѣкой членъ отъ семейството, българо-мохамеданитѣ носятъ въ християнскитѣ храмове за изцѣление на болния разни оброци-дарения: восъкъ, зехтинъ за кандилата, темянъ, разни металически накити, кърпи, дрехи, платове и др. подобни. Тѣзи дарения у българомохамеданитѣ въ Родопската область именуватъ съ думитѣ *зàве^{а}с*— умал. *зáве^{а}счѝца*, отъ *зáве^{а}т*, т. е. закрила, както у българкитѣ-християнки. Други пъкъ оставятъ подобни предмети да престоятъ въ храма нѣколко праздничи дни и свещеникътъ да чете надъ тѣхъ, а следъ това ги прибиратъ въ кжщи, оставятъ ги при болния и грижливо ги пазятъ на чисто мѣсто като свещени предмети.

10. Болни отъ продължителна болесть мжже и жени, а особено пъкъ деца, българо-мохамеданитѣ водятъ въ нѣкоя черква да приспятъ, па и скришомъ молятъ свещеника да „*попе^{а}ѐ на бòлното*", или пъкъ да му напише цѣлителна молитва, за да я носи у себе си.

11) При кжпане, обличане и повиване пеленачетата, бабитѣ и майкитѣ българо-мохамеданки правятъ кръстно знамение на лицето и надъ цѣлото тѣло на детето, опнатъ му съ три пръста нослето и тогава го зематъ на ржцетѣ си. Такова кръстно знамение правятъ по лицето на бозайничето дете и когато трѣбва да го събудятъ отъ сънъ.

12) Много мѣста, развалини, или стари вѣковни дървета съ запазени предания, че сж били на времето си свещени християнски светини, черкви, оброчища или мънастири, сжщо се почитатъ отъ българо-мохамеданитѣ, които не смѣятъ да разораватъ и да работятъ земята надъ тѣхъ, да изсичатъ дърветата,или пъкъ да оставятъ мѣстата имъ незаградени, открити, да ходи по тѣхъ добитъкъ и ги замърсява. На нѣкои дори и скришомъ, разбира се, отъ ходжитѣ и имамитѣ палятъ и свѣщи, колятъ курбани и т. н.

13) Въ всички българо-мохамедански села се правятъ помени за умрѣлитѣ току речи по християнски обичаи, т. е. въ деня на погребението, на третия день, деветия, четиресетия, годината и т. н.

14) Знае се, че и днесъ въ много българо-мохамедански села у нѣкои родове по завѐтъ отъ дѣди и прадѣди продължаватъ скришомъ да си палятъ въ кжщи кандило по християнски редъ, други си пазятъ старинни икони и кръстчета, които при суша, наводнение и др. природни стихии, при болести и т. н., смиватъ съ чиста вода въ чисти сждове, съ която, споредъ вѣрванието имъ, вода поръсватъ кжщитѣ, оборитѣ на добитъка, нивитѣ, болнитѣ и т. н.

15) Въ много българо-мохамедански села майкитѣ скришомъ поставятъ въ пеленитѣ, или и въ люлкитѣ на малкитѣ си деца-бозайничета малки металически кръстчета, или пъкъ и отъ вѣчно зеления бръшлянъ, за предпазване чадото си отъ болесть, смърть, или каква да е друга зла напасть.

16) Въ много села (Мадань, Ардинско, Исьоренъ, Ксантийско и др.) на задушница и Малка Коледа българо-мохамеданкитѣ раздаватъ домашни пшеничени питки — *колàци*, намазани съ медъ за Богъ да прости починалитѣ.

17) Срещу Р. Христово, *Бóжикъ*, както наричатъ праздника, българо-мохамеданитѣ въ много села знаятъ и почитатъ *бъ$_{а}$д'ник* или *бо^{а}д'ник-а*, голѣмъ запазенъ сухъ дънеръ, който поставятъ и запалятъ на огнището, като пазятъ да не догорява до край въ 24 часа. До срѣдъ нощь на децата срещу Коледа не даватъ да заспатъ.

18) Въ всички българо-мохамедански села знаятъ, почитатъ и казватъ *Сурувакъ* първия день ст. ст. януарий, Василовъ день и нова година. Децата съ дрѣнови пржчки — *сурвàкници*, както християнскитѣ, отиватъ по кжщитѣ, сурвакатъ и благопожелаватъ *здрàве*[a] *и бе*[a]*ре*[a]*кéт'* (плодородие), като ги даряватъ съ сушени плодове и пари.

19) Въ много българо-мохамедански села знаятъ и употрѣбяватъ думата *миро́са*, *миро́сан*, т. е, благословенъ отъ Бога човѣкъ, светия сталалъ, праведенъ, отъ думата— име *мӣро*. Когато е да се изкаже голѣма благодарность за сторено добро, или да се благопожелае най-доброто въ живота нѣкому, казватъ „*Данò си мирòсан, миро́сан да стàниш*, т. е. и задгробенъ добъръ свещенъ животъ Господъ да ти дарува.

20) Въ стари отъ преди 100 и повече години въ кжщи по долапитѣ въ много села сж запазени хубавъ рѣзбарски изобразенъ ликътъ на Св. Богоридица. Предполага се, че е отъ обаянието и голѣмата почить, съ каквито Бачковския мънастирь „Успѣние Богородично“ се е знаелъ и ползувалъ между родопскитѣ поселения и въ Бѣломорието, кждето е ималъ и имения.

21) Въ нѣкои съседни на българо-християнскитѣ села българо-мохамедански на Велики Петъкъ българо-мохамеданки водятъ децата си и ги промушатъ, преминаватъ подъ Св. Плащаница, носейки и оброци—домашни кърпи, пари и други подобни.

22) Когато се появи *гла́вня*, или друга болесть по нивитѣ, не се обръщатъ къмъ ходжата, а въ християнско село къмъ свещеникътъ, за да направи скришомъ водосветъ и поръсватъ нивитѣ. Свещеникътъ даряватъ или съ пари, или съ нѣкои хранителни предмети.

23) Между българо-мохамед. села Пашевикъ и Исьоренъ, Ксантийско, е мѣстностьта наричана *килѝята* съ *аязмо*— изворче, почитано отъ българомохамеданитѣ за свешено и целебно.

24 При българо-мохамеданското село Дрѣново, Асеновградско, за една канара се приказва, че българкитѣ християнки се навързали за коситѣ си и се хвърлили и самоубили, за да се избавятъ отъ потурчване и безчестие.

25) Отъ българо-мохамед. село *Св. Петка*, Чепинско, при болесть по добитъка женитѣ скритомъ отъ ходжитѣ пращатъ чрезъ познати българки християнки трици въ черквитѣ въ с. Кименица, Чепинско, и др., за да ги освети свещеникътъ и следъ това нахранятъ и се изцѣри добитъка имъ.

26) Въ всички почти българомохамедански села въ Родопската область при рождение пекатъ *пи́ти* и канятъ близкитѣ си на *мулӣтва*, както казватъ и както това става у българитѣ християни.

27) Въ една скала при българо-мохамеданското село Мугла, Девинска околия, има стариненъ изтърканъ издълбанъ образъ на *кавурски владика*, както казвали селенитѣ, и последнитѣ отиватъ да се покланятъ и го цѣлуватъ.

28) Ловчанскитѣ българо-мохамедани редовно посещаватъ Глоджанския мънастиръ и принасятъ оброци—дарения въ пари и предмети.

29) Въ българо-мохамеданскитѣ села около Гюмюлджинския Карлъкъ мъртавцитѣ погребватъ обърнати къмъ изтокъ по християнски обрядъ, като казватъ, че пакъ ще си бждатъ християни.

30) Въ сжщитѣ села на новоизтъканитѣ домашни постелки,престилки (*мендѝле*) и др. п. правятъ кръстни знаци на тѣхъ.

Биха се изброили още много подобни чисто-християнски вѣрвания, обичаи и обрядности отъ всички български области и покраини, дето има българо-мохамедани. Могатъ да се посочатъ освенъ имена на селищата, но и на живи днесъ хора-българомохамедани и българо-мохамеданки за криени у тѣхъ християнски реликви—кръстове, иконички и пр. — но това би отнело много мѣсто, па би имъ се създалъ и гнетъ отъ страна на фанатичнитѣ ходжи, имами и други пропагандатори тамъ.

VIII.

Спомени, имена и роднински връзки отъ време на помохамеданчването.

Колкото и до сж били голѣми, повсемѣстни и всестранни грижитѣ отъ страна на турската духовна и свѣтска власти, щото всичко християнско, *кавурско*, да се заличи у новитѣ правовѣрни, помохамеданчени; колкото мохамеданския фанатизъмъ и вѣрски култъ съ силенъ и властенъ натискъ и да е насажданъ и закрепостяванъ у българомохамеданитѣ, като по всички начини е насаждана умраза и отвращение отъ и на всичко християнско, не мохамеданско, не турско:—то пакъ сж се запазили многобройни и разнообразни предания, спомени, па и вещесгвени остатъци отъ християнско време и отъ самото изтурчване у помохамеданченитѣ българи. Въ всѣко българомохамеданско село, па освенъ тѣхъ и у всѣко току.речи чисто турско село, изобилватъ много спазени предания, както за мохамеданизирането, потурчването, тъй и за ония политико-народностни заселвания и разселвания на турци-колонисти на мѣстата на стари славянски поселища, на каквито промѣни е била изложена страната още отъ първото стжпванѐ турски-азиятски кракъ на полуострова, та и до днесъ такива продължаватъ да ставатъ.

Следъ запазенитѣ и днесъ стари чистобългарски имена на стотици българо-мохамедански села. колибаци и по-

краини, на много мѣста, както се спомена и по-преди, и на чисто турски села съ български имена, твърде ценни и важни сѫ и сѫществующитѣ родови и прекорни такива у българо-мохамеданитѣ.. Стотици не, а хиледници могатъ да се наброятъ: *Пóпуски Мехметъ*, *Стояноолу Хасанъ*, *Радюски Мустафа*, *Русювци*, *Янчовци*, *Момчилци*. *Добринци* и т. подобни. По-проследено, колкото се знае и може, и родословието имъ първично, и всѣко не лишено и отъ нѣкое събитие въ по-далечното и по-близко минало,—така сѫщо има голѣмо значение за народоуката ни.

Твърде интересни сѫ и отъ чисто езиково старинно гледище, не само отъ християнско-вѣрско, и безбройнитѣ имена на мѣстноститѣ по всички българо-мохамедански села и селчинки и съ самитѣ предания на много отъ тѣхъ, които рисуватъ вънъ отъ всичко друго и насилието при потурчването, мѫченическитѣ жертви за християнската вѣра и народната душа и всичко това какъ рѣзко е запечатано въ паметьта у народа презъ тъй дългопреживѣнитѣ страшни времена. Не на едно мѣсто се сочатъ скали, дълбоки вирове въ рѣкитѣ, мостове, пещери и др. п. носящи имената: *Моминъ кàмень*. *Къзъ кипрйя* (моминъ мостъ) *Моминъ виръ*, *Моминъ брѣгъ*, *Кървава стенà*, *Невѣста*, и пр. Въ Чорбаджиларската община, Златоградска околия, има *Гявуръ-дере*, (християнски долъ) съ предание за изклани българи-християни при потурчването. Въ българомохамеданското село Жерновница, Рѣканска каза (Македония), е запазено параклисче съ старини и икони. Жерновничени редовно палѣли свѣщи и кандила и колѣли курбани на христ. праздници.

Изобилни сѫ преданията изъ всички и българо-християнски, и българомохамедански селища и покраини, какъ моми и млади невѣсти съ децата си доброволно се хвърляли отъ скали, въ рѣки и др., предпочитайки смъртьта, за да запазятъ честьта на себе си и рода си и на християнската си вѣра по време на изтурчването.*)

*) Въ Девинско (Дйовленско) има мѣстность *Къзъ-кипрйя*, за която преданието у самитѣ българо-мохамедани казва, че 50 моми и млади невѣсти съ пеленачета на рѫце избѣгали отъ съседнитѣ селца и се хвърлили отъ моста въ рѣката, подгонени отъ турцитѣ да ги потурчатъ. При Устово до самото българомохамеданско селце *Стража* е голѣмата скала *Кървава стѣна*, име дадено отъ кръвьта на такива самопожертвували се българки-християнки. *Мóминъ кáмень* и др. п. има на нѣколко мѣста въ днешната Смоленска (Ахѫ-челебийска) околия. Подобни мѣстности съ такива предания има въ Неврокопско, Драмско, Златоградско, Тиквешко, Мегленско и въ всички други покраини съ българомохамеданско и турско население. Тѣзи предания сѫ накичени отъ народното въображение и съ многобройни по-нататъшни митови вѣрвания и легенди: че женски писъци и сега се чували въ известни дни по тѣзи скали и мостове; че камбаненъ черковенъ звънъ се разнасялъ въ праздниални дни изъ усоитѣ по такива свещени мѣста; че сѣнки на моми и млади невѣсти се мѣркали отъ време на време; че черковно пѣние на свещеници се слушало и още много други отъ подобенъ характеръ вѣрвания и легенди.

6. — Старъ родопски българо-мохамеданинъ ходжа увещава въ нѣщо съселянина си.

Нѣма изъ българо-мохамеданскитѣ покраини село и околность на старо по-рано сѫществувало поселище, малко или голѣмо, дето да нѣма следѝ. и предания за гробища отъ времената на потурчването. Българо-мохамеданитѣ ги знаятъ, до нѣкѫде почитатъ и обикновено именуватъ *Кâвурското гробé*, или само *гробето*, и приказватъ, особено ходжитѣ и служителитѣ по корана и джамиитѣ, че въ тѣзи гробища сѫ погребени изкланитѣ *кàвуре* (невѣрнитѣ, християнитѣ), които на врѣмето не сѫ приели *динь исляма*, т. е. правата Мохамеданска вѣра.*) Нѣкѫде дори сѫ запазени и грубо изтесанитѣ надъ плочитѣ и каменнитѣ блокове кръстове.*)

*) Между селата Дѣзино и Настенъ на мѣстностьта *Зобралъ*, българо-мохамеданитѣ казватъ *Кáвурското гробе*, следѝтѣ на което и днесъ личатъ. Селянитѣ казватъ, че тукъ сѫ били изклани свещеницитѣ и първенцитѣ отъ съседнитѣ села, които отказали да приематъ *ислямството*. Следъ тая сѣчь и селото Настенъ, което най-силно упорствувало, се съгласило и цѣло се потурчило, отъ което и останало името му *Настенъ* отъ *настанали*, т. е. задружно пристанали. Казва се още и *Късрста*, защото двѣтѣ села презъ християнското си време тукъ на това мѣсто правѣли на Водици (Богоявление) Великия водосветъ и *мѣтали*, хвърляли Св. Кръстъ въ рѣката.

Въ много българо-мохамедански села и днесъ сж запазени полянкитѣ-*хорйща* — тъй си се знаятъ и казватъ и днесъ, дето въ християнски времена сж ставали празничнитѣ веселия, култови празденства и обичаи и играели народнитѣ хора. Това се каза и на друго мѣсто. Въ нѣкои села и сега продължаватъ да си правятъ хорà по стария начинъ, обичай и видъ (*с. Кестенджикъ и Мугла*, Девинско, с. *Исьоренъ*, Ксантийско, с. *Елехча*, Златоградско, *Бабешкитѣ* колибаци и др.).

Между всички гореизброени живи следѝ, ненакърнени въ нищо, отъ християнството въ всички българомохамедански селища и покраини, твърде характерни сж и помнени и тачени още и сега старитѣ роднински връзки и произходъ на родове и поколѣния между близосъседни, или и далечни по разстояние българо-християнски и българо-мохамедански села. Запазенитѣ отъ потурчване и сжществуващи днесъ български-християнски села изъ между българо-мохамеданскитѣ покраини, споредъ преданията, сж новообразувани следъ относителното утихване на масовото, официялното помохамеданчване. Тѣ сж се образували отъ сполучилитѣ да избѣгатъ и се укриятъ изъ горитѣ и немѣстни българи, които не сж се вдали да измѣнятъ християнската си вѣра. Такива сж преданията за повечето отъ сегашнитѣ българо-християнски села въ Асеновградско, Чепинско,*) Смоленско, Златоградско, Ксантийско, Гюмюлджинско, Неврокопско, Тиквешко, Дебърско и др. Много родове и сега сж запазили още имената си отъ сжщитѣ родове и имена на българо-мохамеданскитѣ селища, па и други окончателно турцизирани изъ българскитѣ земи. Много такива родове не само открито и съ задоволство си казватъ роднинството, но нѣкжде дори и взаимно се и почитатъ като роднини, макаръ и много далечни. До преди 50—60 год. не сж били рѣдки случаитѣ такива родове и още редовно да се спохождатъ едни съ други на лични християнски и мохамедански праздници съ *понуди*—хлѣбове и други дарове, при рождение, годежи, свадби, помени за умрѣлитѣ, именнѝ дни и т. подобни*). Да се изброяватъ подобни роднински връзки, родове е невъзможно, защото въ всѣко село и колибакъ ги има[38]).

*) Въ детинскитѣ си години преди руско-турската война 1877/78 год. помня, какъ се спохождаха въ такива дни българо-мохамеданския родъ Маврудилци отъ с. Влахово съ роднинитѣ си въ Устово. Съ майка си и лелитѣ си не веднажъ съмъ ходилъ като дете на *молитви* и др. подобни въ с. Влахово у Дели Ахметювци, Мачонци и др., считани за наши роднини, Стариятъ тогава 70 год. Еминъ Маврудилски, който бѣше *Нахия Мидюрю* (единъ видъ участъковъ сждия и полицай) казваше на дѣдо попъ Кириякъ Бѣлковски *братучѐдо*, *роднйно*, отъ кжде това, не зная.

Бел. автора.

Тѣсно съ роднинството е спазенъ и другъ стариненъ правовъ обичай — наследственостьта на старитѣ овощни дървета. Всѣко плодовито дърво, изъ Родопа особено, е неотчуждаемо, до когато то сжществува. Нивата или градината може съ течение на времето да минава отъ баща на синъ или дъщеря, внукъ или внука, може да се откупва и става собственость на втори, трети, десети стопанинъ вънъ отъ рода, обаче, находещитѣ се въ мѣстото плодовити дървета — орѣхи, круши, череши, сливи и др, — сж собственость на тоя, който пръвъ ги е посадилъ, и отъ тамъ нататъкъ на неговия родъ, прямъ наследникъ. Само последнитѣ иматъ право да бератъ плодоветѣ му, или да го отсѣкатъ и раздѣлятъ горивото му, когато остарѣе и почне вече да не дава плодъ. На сжщия собственикъ на земята, който и да билъ той, му се отдѣля по съгласие доброволно отъ наследницитѣ една часть отъ плодоветѣ, като обезщетение на засѣнчваното отъ дървото мѣсто, което, разбира се, не може да се използува за нѣкоя сѣидба.

Такова наследство на стари вѣковни дървета и днесъ се пази между българо мохамеданскитѣ родове и тия останали непотурчени тѣхни роднини българи-християни. Българо-мохамеданитѣ обиратъ плодоветѣ и припадающата се часть отъ тѣхъ ежегодно и доброволно по дългъ и заветъ занасятъ на роднинитѣ си българи християни.*)

Освенъ лѣтописнитѣ писмени сведения, има и устни предания, че изтурчването на цѣло село или цѣла покраина е ставало на лични християнски праздници, а особено на Великдень, когато цѣлото население се прибирало въ домоветѣ си, за да празднува най великия за християнството праздникъ. Въ време на черковната служба ненадейно е обсаждано селото и черквата, за да нѣма възможность никой да се противи. Тъй, напримѣръ, Мегленскиятъ владика

38) Вижъ: „Родопски Старини“ кн. III и IV, 1889 и 1890 г.

Сп. „Родопски Напредъкъ“ год. I—IX, 1912 год.

Сп. „Български Прѣгледъ“ год. IV—„Изъ севѣрнитѣ склонове на Родопитѣ“.

Книгата: „Изъ долината на р. Арда“ и пр. 1936 год.

*) На моята баба Катя по майка до 1883 год. всѣка есень донасяха частьта ѝ наследствена круши и ябълки отъ българо-мохам. село *Маданъ*, 4—5 часа далече източно отъ Устово. Такова наследство получаваха и други близки и далечни роднини въ Устово, носещи презиме *Маданковци*. Подобно роднинство въ Устово се знае и между двата рода *Кейванци*: българо-мохам. въ с. *Требище* и българо-християнскиятъ такъвъ въ Устово. Сжщото се знае и въ другитѣ български ,села изъ Ардината долина. Това го има и въ Златоградско, Ксантийско, Неврокопско, Разложко и въ много още други покраини.

Бел, автора.

заедно съ паството си на връхъ Великдень се потурчили. Сжщото предание е запазено и за нѣкои българо мохамедански села въ Чечко и Ксантийско (Исьоренъ напр.) Въ покрайната Мадань, Егридерско (Арденско)и др., старитѣ българо-мохамедани казватъ, че сж потурчени, *„га се багрять яйцата“*. Въ Златоградско въ мѣстностьта „Комкалото“, споредъ преданието, въ бележития на времето си мънастиръ, както се каза по-преди, сж изтурчени присжтствующитѣ богомолци на *личенъ* день, когато всички сж отишли да се причестяватъ (комкатъ). За изтурчване на Великдень има предание и въ нѣкои отъ българо-мохамеданскитѣ села въ Неврокопско. И въ Чепино, споредъ Захариева, изтурчването е започнало отъ Гергьовдень и продължавало до Богородица (15 августъ).

До каква степень дълбоко сж запечатани въ народната душа страшнитѣ преживѣни години—изтурчването на голѣми праздници—се вижда отъ страхътъ, масово сжществующъ и днесъ у всички български християнски села, оцѣляли, съседни и пръснати изъ между българо-мохамедански и турски села въ Родопа и Пиринитѣ. На Коледа и Великдень въ всѣко тамъ българо християнско село презъ всичкия турски режимъ до последно време е обладавалъ общиятъ страхъ, че ще бждатъ нападнати и изклани, или изтурчени отъ турцитѣ, и всѣкжде сж се земали особенн предохранителни мѣрки, за да не бждатъ изненадани.

Твърде многобройни и характерни сж и преданията за новитѣ имена на много българо-мохамедани, на турски и християнски села, на мѣстности и рѣки, пещери и др., имена, които сж добили споредъ покрусното събитие — изтурчването, изгубването на упорствующитѣ, или пъкъ оцѣляването на тия, които сж сполучили да избѣгатъ и се криятъ изъ горитѣ. Тъй напр. има мѣстностьта *Канара* отъ турскитѣ думи *канъ-ери* — кръвно мѣсто — въ Дарждере (Златоградъ), дето, споредъ преданието, като на салхана сж били изклани упорититѣ и отказали българи да приематъ ислямизма. Селото Исьоренъ се казва и отъ българо-мохамедани, и българи-християни *Брещене*, или *Обрещене*, защото най-после и това село се обърнало въ мохамеданството, както е турското му име Исьоренъ отъ *енъ-сора* — най-сетне изтурчено.[39]) Дйовленъ (Девинъ) се нарекло отъ двѣ сестри девици, които сж прочули съ постоянството си да се не турчатъ, като едната обещала на пашата да построи джамия, а другата мостъ на р. Вжча. Отъ *Девино село* и името останало Дйовленъ.[40]) Звуковетѣ **е** и **ѣ** въ българомох. и тукъ говоръ се произносятъ въ много корени на думитѣ съ *о*ª и *ьо*ª: *до*ª*н*, *льо*ª*ща*, *мьо*ª*су*, *грьо*ª*х* и др. вмѣсто день, леща, месо, грѣхъ и пр., за което по

39) Ст. Шишковъ: „Родопски Старини“. III и IV кл.

40) В. Добрувски, „Пер. сп.“ кн. XXI и XXII стр. 337.

нататъкъ ще се каже повече. Имаме с. Попово, Папазкьой. Селото *Гердеме*, Гюмюлджинско, го казватъ *Кьоръ-Димо*, който пръвъ е приелъ да се потурчи. Селото *Каршилж*, Ахжчелебийско, (Смолянско) е отъ турската дума *карши*, — противъ, срещу — защото дълго време се противили селянитѣ да се турчатъ. Старото му име е *Виюво*, *Потурнакъ-кьой*, Ахтополско, чисто турско село, отъ потурчено на времето си. *Владиково*, Неврокопско, защото е било сѣдалище на епископъ, убитъ споредъ преданието, при изтурчване селото. Днешното българско село *Чокманово*, Ахжчелебийско (Смолянско), е добило името си отъ думитѣ *чокъ имансъзъ* — голѣмата упоритость на селянитѣ, които удържали и се не изтурчили. За днешното *Кърджали* турцитѣ приказватъ, че съпротивлението на жителитѣ му християни е било докрай, до като били избити — *кърдисани* — до единъ и на мѣстото му неселени колонисти турци. Въ Кошукавашко има *Гяуръ-дере*—потокъ на невѣрнитѣ—въ който, споредъ преданието, сж били изклани невѣрнитѣ на мохамеданството т. е. упорствующитѣ да се потурчвтъ. Въ Чечко има *Канлж дере* — кървавъ потокъ — тоже съ предание за изкланитѣ християни отъ покрайната, не приели да жертвуватъ християнската си вѣра. Рѣката *Канина* при с. Ковачовица, Неврокопско, тоже е добила името си по подобие на Шарската *Черна Рѣка* отъ канъ — кръвь, кървава рѣка. Селото *Грѣхотно*, Дйовленско, чисто турско, юрюшко село, е наречено отъ думата грѣхъ, грѣшно село, поради избиването на мжжетѣ му и приемане мохамеданствого отъ женитѣ, извършили съ малодушието си голѣмъ грѣхъ. Въ Дарж-дерско (Златоградско) се намира пещерята *Костадинска* наричана, въ която се укрили една часть отъ дѣдитѣ на днешнитѣ дарждерци българи. Въ Орѣхово, Рупчоско, е извѣстната пещерята, казвана *Чилъшка дупка*, въ която, споредъ преданието, сж били загинали отъ задушване изпокрилитѣ се по време на изтурчването християни, които случайно били издадени отъ вйкътъ на една жена. Човѣшки кости и до днесъ се намиратъ въ подземието й. Тукъ имаме прѣодолеющето предание отъ пещерния животъ съ дълбоко врѣзания тежъкъ споменъ отъ насилственото потурчване.

Би се изброили стотини подобни названия въ всички покраини въ тритѣ голѣми български области, но за това се иска споходването и изучаването на всички, нѣщо невъзможно.

Нѣма съмнение, че въ всички тия имена голѣмо участие сж зели и народното въображение и етимология, обаче, както названията, тъй и преданията, свързани съ тѣхъ, ясно и необоримо твърдятъ фактътъ за нашата цель и достовѣрность: какви дълбоки следй сж се запечатали въ народната душа отъ ужаснитѣ времена на насилственото съ пълна

звѣрщина избиване на хиляди вѣрни предъ християнския култъ поселения и масово изтурчване други.

Има и маса предания, каквито се споменаха по-преди, за чисто турски села и покраини, днесъ съвършено вече изгубили езика и обичаитѣ си, за които се твърди, че сж били български-християнски. Покраината — поленце *Кирли*, въ южнитѣ склонове на Родопа, е днесъ половината чисто турска. Обаче, типътъ имъ не е турски, спазени иматъ и още нѣкои християнски обичаи, па и самитѣ кирленци турци казватъ, че тѣ сж турци по бащитѣ си, а по майкитѣ си сж отъ *кавуре*. Покраината е била владѣние на нѣкой си деспотъ Кирилъ, турцитѣ изклали всичкото мжжко неселение, а женитѣ и момитѣ изтурчили. Подобни предания има и въ цѣлата източна часть отъ Родопа, днешния Кърджалъкъ, че при нашествието на турцитѣ всичко мжжко население е било изклано. а женитѣ изтурчени и земени въ харемитѣ на колониститѣ турци. На много чисто турски днесъ села старитѣ имъ български-християнски имена се знаятъ и помнятъ, нѣкои отъ каквито показахъ и по-напрѣдъ.

У много стари и знатни родове българо-мохамедански въ Родопската область се приказва, че 40 години е продължавала кръвопролитна упорита борба между турскитѣ орди и планинското население, до като турцитѣ станатъ властни господари и на тая страна съ будни свободолюбиви и юначни българи. Много сж легендитѣ и за хитринитѣ, измамничествата и вѣроломството въ тия кървави борби.

Споменавамъ само нѣкои отъ тѣзи легенди:

а) Кулитѣ, крепостьта, на Банъ Велю въ Чепино били на бърдото при с. Дорково и вода била по тржби доведена отъ друга височина. За да завзематъ кулитѣ, обсадителитѣ турци нахранили муле съ зобъ, държали го три дни жадно и тогава го пуснали. То ровило тукъ тамъ земята и изровило водопровода. Турцитѣ спрѣли водата, и обсаденитѣ безъ вода били принудени да се предадатъ. Отъ тогава е наречено мѣстото-изворъ *Мулешки чучуръ*.

б) Подобна легенда сжществува и за превземането на Асеновградската крепость, на която водата по скрито подземие се черпила доле отъ рѣката.[41])

в) По време на изтурчването въ българомохамеданскитѣ покраини Дрѣново — Лжкавица, Асеновградско, имало юнакъ свещеникъ попъ Мартинъ. Кадията отъ Пловдивъ съ измама му открадналъ попадията и я завелъ въ Цариградъ. Попъ Мартинъ съ 10-на преоблѣчени въ турски дрехи юнаци, негови роднини, погнали кадията и го стигнали въ Одринъ, убилъ кадията, а на попадията отсѣкълъ ржцетѣ и ги взелъ. Попъ Мартинъ продължавалъ безмилостно борбата съ турцитѣ и най-сетне по султанска молба Цариградскиятъ грѣцки патриархъ пратилъ Пловдивския грѣцки владика, който срещналъ попъ Мартина да го увѣри, че султанътъ му прощава всичко и оставя свободенъ въ паството му, та да се остави отъ войводството и борбата му съ турцитѣ. Попъ Мартинъ заклалъ владиката и хората, които го придружавали, взелъ му кожухътъ и забѣгналъ на пжть за Ромжния, обаче, въ Русе билъ заловенъ съ четата си и убитъ отъ турцитѣ.

41) Вижъ сп. „Родопски напрѣдъкъ" год. I. IX, 1903 — 1912 год

IX.

Животъ и отношения между българо-мохамедани, сжщи турци и българо-християни следъ изтурчването.

При всичкитѣ грижи и усилия на турскитѣ свѣтски и духовни власти здраво да насадятъ мохамеданския култъ и фанатизъмъ у помохамеданченитѣ, новитѣ си едновѣрци, то пакъ расовото, народностното различие и дори умраза между еднитѣ и другитѣ сж се запазили де по-силно, де по-слабо и до сега. Наистина, на много мѣста турцитѣ сж сполучили коренно да мохамеданизиратъ най-рано изтурченото население, и съ смѣшение и разредяване помежду му съ колонисти азиятски турци току-речи съвършено сж го обезличили, обаче, въ тия изтурчени покраини, дето езикътъ, обичаитѣ, битътъ и християнскитѣ следи сж запазени, тамъ отношенията между сжщитѣ турци и първитѣ сж били всѣкога не близки, а въ известни моменти и рѣзки въ племенната си ненависть. Турцитѣ обикновено презрително казватъ на българо-мохамеданитѣ *помакъ* или *ахрянъ*, което, както се каза по-горе, изразява понятието на чуждъ човѣкъ, доленъ по положение, некадъренъ, простакъ, па ако щете и не чисть правовѣренъ. За по-силно презрение прибавятъ и думата *каба*, *каба ахрянъ*, т. е. дебелъ простакъ, неподвиженъ. Въ Кошукавашко, Източна Родопа, никога къмъ българо-мохамеданитѣ турцитѣ не се отнасятъ съ думитѣ *динь ислямъ*, както обикновено едни други тѣ се назоваватъ, а ги казватъ *ерумъ динлии*, т. е. на половина вѣрни на Мохамеда. При по-голѣма раздразнителность тѣ още имъ казватъ и *дйонмета*, или *гявуръ-дйонмеси*, измѣнници на вѣрата и народа си, а още по-грубо имъ казватъ и *аи* — мечки,

Българо-мохамеданитѣ пъкъ отъ своя страна отвръщатъ на едновѣрцитѣ си турци съ *голтакъ* и *читакъ*. Интересно е тълкованието, което еднитѣ и другитѣ даватъ на думата *чи-*

такъ. Турцитѣ казватъ, че произлиза отъ *чить*—плетъ, плетена стена—и отъ думата *акъ*—бѣлъ, бѣлосана стена. Само на турцитѣ се е позволявало да иматъ и живѣятъ въ добри и варосани кѫщи, и тѣхното високо положение като господари надъ земята и раята се е отличавало главно въ това. Напротивъ, на всички не правовѣрни Мохамеду не се е позволявало да живѣятъ въ по-хубави и варосани кѫщи, а въ бедни мизерни хижи, както подобава на робски подвластни слуги. Когаго турчинъ и турски чиновникъ влѣзе въ едно село, той по външния видъ на кѫщитѣ трѣбва да знае, кои сѫ на правовѣрнитѣ му еднородци и кои сѫ на раята. Българо-мохамеданитѣ пъкъ тълкуватъ думата отъ сѫщия произходъ, но въ обратна смисъль, смѣсени хора, смѣсъ отъ турци, татари, черкези и всѣкакви други, тъй щото нищо еднородно, свое нѣщо, нѣма у тѣхъ, т. е. у читацитѣ турци. Казватъ имъ още и *Куйнаре*, приходани отъ Коня, презрително име, че сѫ пришелци, дошли на готово на тази земя, за да живѣятъ на гърба на чуждитѣ тѣмъ. Казватъ имъ за присмѣхъ още и *зелéнку*, *зелéнкувецъ*—отъ зеленитѣ чалми, умразенъ цвѣтъ на българо-мохамеданитѣ, вѣроятно още отъ насилственото имъ помохамеданчване—ходжитѣ и вѣрскитѣ турски длъжностни лица, които носѣли *зелена* чалма за отличие отъ другитѣ имъ звания. Тѣ казватъ, че турцитѣ сѫ били сбирщина само мѫже, като войници дошли отъ Азия, и тукъ сѫ зели жени отъ туземцитѣ при завладяването имъ, и отъ това името *читакъ* е едно смѣшение, което не си знае ни бащата, ни майката.

Недовѣрието къмъ българо-мохамеданитѣ се проявява и отъ самитѣ турски власти. Досущъ рѣдко се е повѣрявало на потурнакъ каймакамска или сѫдийска длъжность не само въ турскитѣ и смѣсенитѣ кази, но и въ чисто българо-мохамеданскитѣ, каквито сѫ Ахѫчелебийската, Неврокопската и др., макаръ че въ тия покраини винаги е имало силни влиятелни българо-мохамедани бееве и аги. Особено внимание и бдителность е имало, щото и по всички други ведомства на гражданското и общинско управления служебни лица, ако не сѫ чисти турци, а българо-мохамедани, то последнитѣ да бѫдатъ изпитани, надеждни и вѣрни на мохамеданизма хора. Обаче, българо-мохамедани въ голѣмитѣ турски градове всрѣдъ чисти турци съ своитѣ способности често сѫ се издигали до високи длъжности въ турската държава. И въ войската къмъ българо-мохамеданството се е гледало като къмъ елементъ слабъ и ненадежденъ. Българо-мохамеданскитѣ войници се разпредѣляли по всички части помежду турския елементъ. Презъ последната война дори запаснитѣ и опълчението въ чисто пограничнитѣ българо-мохамедански кази бѣха разпредѣлени и съ преобладающъ примѣсъ отъ чисти турци. Българо-мохамеданскитѣ войници и запасни

първи захвърляха пушкитѣ и войнишкото си облѣкло и се предаваха и покоряваха на българскитѣ войски. Българо-мохамедани войници не безъ смисъль се пращаха въ войсковитѣ части въ Цариградъ и въ азиятскитѣ гарнизони, гдето се губѣли въ чиститѣ турци. Презъ време на революционнитѣ години въ пограничнитѣ постове не само войници, но и стражаритѣ полицейски и митни служащи българо-мохамедани се замѣниха съ турци изъ вѫтрешностьта и съ арнаути. Това бѣ особено забележително въ крайграничнитѣ покраини. Не на едно мѣсто българо-мохамедани сѫ били укриватели и куриери на българскитѣ революционери.

Българо-мохамеданецътъ неохотно дава своята дъщеря на турчинъ, а още по неохотно довежда турчанка за снаха въ домътъ си. По-често се срѣща турчинъ да земе българо-мохамеданка, ала като остане да живѣе при рода й, дето той напълно усвоява езика, обичаитѣ и живота имъ, съ една дума, опомачава се. Такива случаи ще намѣрите на много мѣста изъ българо-мохамеданскитѣ села и покраини. Това дори се забелязва и въ смѣсенитѣ съ турци и българо-мохамедани села, или съседни такива. При все това, мохамеданскиятъ култъ е по-силно повлиялъ въ съседнитѣ съ турци села и близкитѣ при градоветѣ съ турски елементъ. Колкото по-далече е отъ турско село или градъ една българо-мохамеданска покраина, толкова тя е по-девствена, по-чиста, стариятъ славянски полухристиянски битъ по-запазенъ и населението по-кротко, по-простодушно и незасегнато отъ оня познатъ у турчина фанатизъмъ, който го прави да бѫде зълъ, неумолимъ гонитель къмъ всичко иновѣрно на мохамеданизма. Има българомохамедански покраини, въ които никога не се знае българо-мохамеданитѣ да сѫ проявили каква и да е неприязънь къмъ еднородцитѣ си българи-християни. Напротивъ, последнитѣ сѫ били покровителствувани отъ съседитѣ си българо-мохамедани презъ усйлни времена.[42])

Каза се по-преди, какъ още отъ първитѣ времена на изтурчването, та и до днесъ, турскитѣ свѣтски и духовни власти особени грижи и старания сѫ употрѣбявали и употрѣбяватъ да обезличатъ въ българо-мохамеданската душа всичко старо, битово и народностно отъ християнското имъ минало и животъ. Какъ насаждатъ дълбоко у това население мохамеданския култъ, какъ му вдъхватъ колкото се може по-силна умраза противъ всичко немохамеданско, какъ вкореняватъ у него твърда вѣра въ величието и всемогѫществото на исляма и халифа и така да създадатъ отъ българомохамеданитѣ сѫщинска турска маса, правовѣрна, фанатична и годна да крепи мохамеданската неограничена власть и величие съ всички сили и срѣдства,—това е било свещена

42) „Родопски Напрѣдъкъ,“ год. I—IX. 1903—1912 гор.

длъжность и на всѣки другъ турчинъ въ отношение къмъ потурченитѣ.

Такава умраза се е насаждала, за да раздѣля българо-мохамеданитѣ отъ оцѣлялитѣ имъ еднокръвни българи-християни и не само по вѣрски мохамедански нагонъ, но и по далечни държавни и политически съображения. Това се сочи и отъ лѣтописа на отецъ Методий Драгиновъ, който казва, че *асанъ ходжа за кашмеръ* (нарочно съ омисъль и за срамъ) заставилъ току-що потурченитѣ въ Чепино, та разсипали 33 мънастиря и 218 черкви отъ Костенецъ до Станимака. Така при потушаването на Априлското възстание презъ 1876 г. въ опустошаването и клането на Перущица и Батакъ тъмрешкитѣ и барутинскитѣ българо-мохамедани съ своитѣ феодали-аги Ахмедаа и Барутинлията такъвъ проявили голѣми звѣрщини. Обаче, това не по свой починъ извършили, а по разпоредба на властьта и на пловдивскитѣ и пазарджишкитѣ бееве, като първи устинскитѣ и кричимскитѣ турци започнали. Освенъ това, тъмрещци налитатъ следъ като тримата пратеници на Ахмедаа възстаницитѣ перущенци убили, живи не ги върнали.[43]) Наистина, имало е въ числото на тъмрешци и барутинци и отъ другитѣ рупчоски българо-мохамедански села, обаче, тѣ сѫ били единични лица, плячкаджии, каквито винаги и на всѣкѫде ги има, а особено при такива събития и случаи.

И това е единственото черно петно, което не може и не бива да се оставя и черни челото на цѣлото Родопско българо-мохамеданско население. Вънъ отъ това, но и *шюшката*, сламката, въ окото само у съседа не бива да се вижда и сочи, а гредата на други да се отминава. Възстание противъ държава и политическо господство съ пирове не се потушава, а съ кърви, смърть и страдания.

Сѫщитѣ тъмрещци на Брестовица, тъй близко до Перущица. не нападнаха, нищо зло не сториха. Освенъ това, но сѫщиятъ Ахмедаа не допусналъ ни най-малкото зло да се направи и на другитѣ съседни на тъмрешци български християнски села: Ситово, Лилково, Широка-лѫка и другитѣ въ цѣлия Рупчосъ и съседнитѣ въ Смоленско. Ахмедаа е запазилъ и мънастиритѣ: Араповския „Св. Недѣля" и Мулдавския „Св. Петка" отъ асеновградскитѣ турци и башибозуци, ала устинскитѣ и кричимски турци ограбиха и до основи премахнаха перущинския мънастиръ „Св. Тодоръ" и двата кричимски при с. Кричимъ.

Следъ събитията презъ 1876 год., настѫпи руско-турската война и победитѣ на рускитѣ освободителни войски. Тогава презъ Родопа хиляди бѣжанци турци чакъ отъ при

43) Вижъ: „Възстанието въ Перущица презъ 1876 год." отъ Ив П. Кеповъ. Пловдивъ, 1931 год., стр. 112—114.

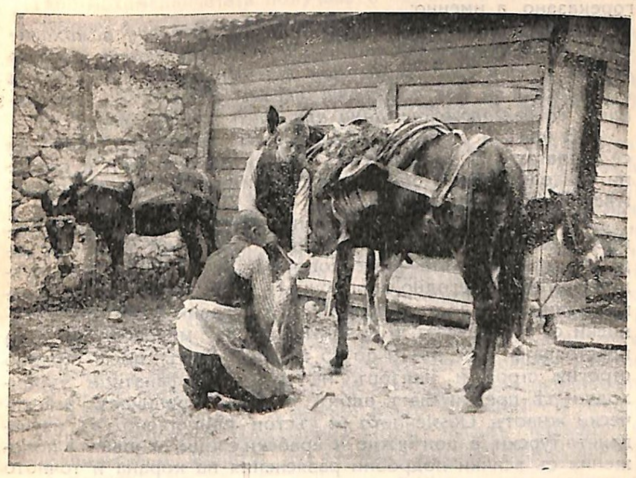

7 — Изъ живота на българо-мохамеданитѣ. Подковаване домашния товаренъ добитъкъ.

Дунавскитѣ мѣста, а следъ тѣхъ и голѣма часть отъ Сюлейманъ пашовата обърната въ бѣгство армия минаха презъ Родопа. Заредуваха се отъ тогава напосле редица отъ тоя родъ събития: Сенклеровото възстание, Сръбско българската война, Македоно-одринското възстание, Балканската война, Гюмюлджинската република, Европейската война и пр., и на родопскитѣ българи-християни не само нѣкакво зло се причини отъ тѣхнитѣ еднородци съжители и съседи българо-мохамедани, но и явна защита имаха, и може се каза, че и единствената е била само тя отъ последнитѣ*).

*) Човѣшката съвесть, достоинство и право въ случая налагатъ поне единъ фактъ само да се каже и знае отъ читателя:

Презъ 1899 – 1903 год. Македоно-одринската революционна организация извърши редъ деяния и въ Родопа, между които бѣ и нападението и раняването синътъ на познатия Салихъ паша Сивриевъ въ с. Смилянъ, Смолеиска околия, а въ това време въ Одринския затворъ лежаха повече отъ 50 българи първенци, свещеници и учители. отъ околията, нѣкои отъ които бѣха осѫдени и на заточение. Сѫщиятъ Салихъ паша имаше и силата, и правото да отвърне, както трѣбве, на причиненото му зло и замисленото още да му се достори. Обаче той се застѫпи съ влиянието си предъ вилеятскитѣ одрински власти да се освободятъ затворницитѣ.

Бел. автора.

Съ две думи правимъ своето заключение следъ всичко горереказано, а именно:

Малкото групирано и оцѣляло отъ и следъ помохамеданчването българо-християнско ядро въ Родопската область дължи своето просжществуване въ дълбинитѣ незнайни и недостжпни въ тоя планински океанъ само на съплеменницитѣ си българомохамедани при тѣхъ и около тѣхъ.

А какъ и съ какво можàха поне отъ малко малко да се отплатятъ тѣ за това къмъ своитѣ покровители и съхранители еднокръвни братя, които почитатъ полумесецътъ, намѣсто Христовия кръстъ?

Главнитѣ работници за разпространение корановото учение и мохамеданизиране новитѣ правовѣрни сж били и сж ходжитѣ и медресетата—богословскитѣ турски училища и отдѣлни учители. Ежегодно се прибиратъ малки момчета изъ всички планински села и колибаци и на държавни и вакъфски разноски се настаняватъ и възпитаватъ въ медресетата, дето престояватъ отъ 5—10 до 15 години. Тамъ подъ крайно строгия строй и надзоръ на изпитани фанатици турци-ходжи тѣ преживѣватъ единъ строго ограниченъ аскетически животъ. Обучението се състои единствено въ изучаването турски, а донѣкжде и арабски езици, основнитѣ положения съ всички подробни разяснения на корана и точното и строго знаене и съблюдаване на мохамеданскитѣ култови обряди и обичаи. Единственъ другъ образователенъ предметъ освенъ горнитѣ е османската история, но и тя съ строго опредѣленъ и ограниченъ кржгъ, съсрѣдоточенъ въ едно: затвърдяване въ ума на питомцитѣ—баснословниятъ ликъ за недосегаемото величие и мирово всемогжщество на падишаха, султана халифъ и на османското господство. На ученицитѣ—българо-мохамеданчета не се допуща никакво сношение съ външния свѣтъ вънъ отъ медресетата и нищо друго да чуятъ и знаятъ за човѣчеството и свѣта. По тоя начинъ скованъ тѣхния мирогледъ въ най-крехката имъ възрасть, тѣ напущатъ медресетата превърнати напълно въ сжщи автомати, слѣпо покорни на господствующия абсолютически строй, яростни фанатици и крепители на ислямизма и безогледни подтисници на населението, насърдчавани и заставяни отъ високитѣ властни мѣста да бждатъ такива. Свършилитѣ тѣзи медресета получаватъ мѣста изъ българо-мохамеданскитѣ села и колибаци за ходжи—учители, мезини — джамийски пѣвци и прислужници, и имами—духовници, а отъ тамъ нататъкъ тѣ ставатъ всесилни аги и беeве, които иматъ пълната неограничена власть надъ душата на българо мохамеданскитѣ поселения.

Всѣко по-голѣмо и състоятелно село и всички 5—10—15 малки села и колибаци*) иматъ медресе. Въ тѣхъ българо-мохамеданчетата получаватъ безплатно жилища и отопление, а по-беднитѣ—и храна и облѣкло. Издържатъ се тѣ, както и всички турски духовни училища, отъ вакъфитѣ (земи, гори, пасбища, воденици, дюкяни, добитъци и разни други имоти), имаретитѣ, които иматъ добри и сигурни доходи отъ завещания на благодетелни турци, държавни помощи и такива и отъ султанското съкровище.*)

Всѣки ходжа и имàмъ се освобождаватъ отъ военната тегоба и други нѣкои даждия, а това за българо-мохамеданитѣ е най-примамливо, тъй като българо-мохамеданинътъ неохотно отбива дългътъ си къмъ отечеството, собствено той не желае да служи въ войската. Но това само въ Турция.

Въ селото ходжата и имамътъ сж пълнитѣ неограничени господари надъ всичко, а главно бдятъ правовѣрнитѣ строго да пазятъ и изпълняватъ култовитѣ, вѣрскитѣ по корана наредби. Тѣ могатъ да налагатъ глоби за въ полза на джамията, могатъ да наказватъ и съ бой всѣки българо-мохамеданинъ, който се е провинилъ въ непосещаване джамията, въ не спазване рамазана, въ неизпълняване ежедневнитѣ си петь пжти молитви и всичко друго, въ което би се нарушили корановитѣ задължения. Подъ такъвъ надзоръ сж подложени и женитѣ, но тѣ подъ посрѣдствения надзоръ на мжжетѣ си.

Освенъ постоянни ходжи и имами, каквито ги има по нѣколцина въ всѣко по-видно село, а въ по-голѣмитѣ и по десетина, отъ Цариградъ, Одринъ, Солунъ, Кавала и други голѣми градове, дето има висши духовни училища, всѣка година презъ рамазаннитѣ дни се разпущатъ на ваканция всички софти и молли съ задължение, да спохождатъ всички села и колибаци изъ потурченитѣ покраини, дето при всѣка молитва презъ деня държатъ и проповѣди, правятъ тълкувания на корана и насаждатъ мохамеданския култъ и фанатизъмъ у населението. Въ последно време почнаха да събиратъ и женитѣ българо-мохамеданки и да имъ държатъ такива *вазове*—проповѣди.

---

*) Само въ Ахж-челебийската каза има десетина медресета по-едно въ всѣко отъ най-голѣмитѣ и срѣдоточни българо-мохамед. села.

*) Кавалскиятъ имаретъ е единъ отъ най-богатитѣ, който простира своята вѣрска мохамеданска дейность въ цѣлата Родопска область Презъ 1917 год. имаше въ Кавалското медресе при имарета около 15 софти — студенти богослови изъ разни българо-мохамедански села отъ Смоленско, Арденско и Златоградско. Не бѣха си ходили въ селата при родителитѣ си кой 10, кой 15 и повече години; научили бѣха добре турски езикъ и се бѣха приготвили за мохамеданското си мисионерство въ роднитѣ имъ селища. Имаретътъ тогава издържаше трапезария съ безплатна ежедневна храна за 3500 души турци въ града, когато градскитѣ гръцки власти бѣха оставили християнското население въ тоя край на явна смърть отъ гладъ.

Бел. автора

Освенъ медресетата, въ всѣко голѣмо и малко българо-мохамеданско село има и мечети, единъ видъ малки селски молитвени домове, служащи и за училища, въ които ходжитѣ и имамитѣ презъ зимнитѣ неработни дни събиратъ малкитѣ деца и отъ двата пола, надъ които първата грижа е, тѣ да се научатъ на обикновенитѣ и задължителни за всѣки мохамеданинъ турски молитви за кланене. Въ тѣхъ се полагатъ и първитѣ основи за спазване главнитѣ мохамедански обрядности и светостьта на короновитѣ учения.

Това е то желѣзния обрѫчъ, въ който турскитѣ духовни и свѣтски власти винаги сѫ държали и държатъ народната душа на изтурченитѣ българи въ всички краища, дето живѣятъ тѣ.

X.

Изселване на българо-мохамеданитѣ изъ българскитѣ области.

До руско-турската война презъ 1877—78 години никакво движение между българо-мохамеданитѣ въ българскитѣ области не е имало, освенъ единично обикновено прииждване и заселване въ приполскитѣ градове. Това е ставало по чисто економически и родствени причини. Попадналъ въ града като ратай, или на нѣкоя друга самостойна частна работа, родителитѣ му, или отъ братята и сестритѣ му, тоже по него напущатъ родното си селище и се установяватъ и тѣ при своитѣ си.

Презъ войната съ оттеглянето на разбититѣ турски войници, масово отъ стотици и хиляди и българо-мохамедански семейства последваха войскитѣ къмъ югъ до Бѣломорскитѣ брѣгове и много минаха и на азиятския брѣгъ, кѫдето и за винаги останаха. Отъ тогава напосле изъ отнетитѣ отъ цѣлостьта на Турция земи—Княжество България и Източна Румелия — започна вече и масовото изселване заедно съ другитѣ турци и на българо-мохамеданитѣ изъ освободенитѣ земи и заселването имъ въ останала Турция, считани и внушавано имъ, че щомъ оставатъ вѣрни на корана, напълно въ правата вѣра — *динь исляма*, тѣ сѫ турци, и като такива, въ гявурска земя е грѣшно да живѣятъ. Тукъ се закриваха сѫщинситѣ причини и цели, каквито сѫ и днесъ—чисто външни, политически и държавни на Турция. Въ Цариградъ тогава се образува нарочно преселническо и заселническо бюро при централната власть, наречено *Мохаджиръ комисионъ*, което освенъ ежегоднитѣ парични помагания отъ държавното съкровище, създаденъ му е билъ и постояненъ неограниченъ доходъ отъ нарочно опредѣленъ гербовъ сборъ—всѣка правителствена бумага да се обгербва и съ *мохаджиръ —полу* (бѣжански марки). На преселницитѣ се дадоха и даватъ права̀ и всестранна помощь, а преди всичко даватъ имъ земя, освобождаватъ ги за седемь години отъ всѣкакви данъци и отъ военна повинность, като имъ даватъ отгоре и още помощи за обзавеждане.

Освенъ чрезъ печатна и писмена пропаганда—вестници, книги и писма — и личната устна пропаганда никогаш не е спирана и нѣма селище, да не е посещавано. Спомена се и по-преди на друго мѣсто, какъ презъ рамазаннитѣ дни (мохамеданскитѣ пости) и презъ байрамитѣ (мохамеданскитѣ праздници) софти и ходжи отъ Цариградъ, Одринъ и други градове, дето има по-уредени нарочни и по-високи мохамедански вѣрски училища, се разпращатъ изъ всички българо-мохамедански селища и колибаци, кѫдето между вѣрскитѣ си проповѣди убеждаватъ простодушното население да не седи въ *гявурска*, невѣрническа земя, а да отиде въ земята на *падишаха*, на *халифа*, отдето само ще наследи *женлетя* — раятъ. Тамъ ще му дадатъ всичко за добъръ, *рахатлия*, спокоенъ и блаженствующъ животъ. Въ тая пропаганда и външни силни фактори сѫ земали, и навѣрно и сега зематъ, странично, кога открито, кога прикрито, участие тоже съ политически тѣхни цели. Та и отъ най-високитѣ мѣста на турската държавна власть не се е криело, че трѣбва да си прибератъ своя разпръснатъ народъ, считайки се народностно за турци всички, които изповѣдатъ мохамеданизма, изпълняватъ учението на корана и се молятъ и кланятъ на Аллаха и пророкъ Мохамеда въ джамии.

Такава пропаганда е била започнала и въ Босна между помохамеданченитѣ тамъ сърби, но тамъ тя нѣма̀ тѣзи успѣхи, като въ българскитѣ области. Бошнацитѣ сѫ отдалечени отъ Цариградъ и отъ турскитѣ срѣдища, пропагандатори мѫчно достигатъ до тамъ, а най важното е, че австрийската държава държа тамъ умни и просвѣтени държавници—управители. Сѫщия пѫть слѣдва днесъ и Югославската държава, въ чиито предѣли попадна въ последно време и Босна.

Изселването на българо-мохамеданитѣ у насъ се търпи и дори косвено се поощрява и отъ нашето въ случая кѫсогледство, безразличие, невежество и др. недѫзи, които достигатъ до престѫпность и спрямо култура и държавни интереси, и противъ народностенъ общественъ дългъ и достоинство.

Българомохамеданското изселване започна, както се спомена и по-горе, още отъ първитѣ дни следъ освобождението и безспирно продължава и днесъ отъ всички покраини, които се намиратъ въ предѣлитѣ на днешна България. До 1912 год. въ три покраини имаше българо-мохамедани: Ловечко, Чепинско (Пещерска околия) съ малки по-

селища въ Пазарджишка околия, и Рупчоско (Асеновградска околия) и сѫщо малки поселища въ Пловдивската околия. За българо-мохамеданитѣ въ Ловечко е доста нѣщо познато и писано отъ професоритѣ Милетичъ и Иширковъ, отъ г. Миковъ и отъ дългогодишния главенъ секретарь при Вѫтрешното министерство въ София, г. Тома Василевъ. Споредъ г. Миковъ презъ 1880 год. въ Ловечко, Тетевенско, Луковитско и Бѣло Слатинско е имало около 10,000 души българо-мохамедани, а сега следъ 50 и повече години, вмѣсто да се удвоятъ и утроятъ, останали сѫ едва 3,100 жители.[44]) Г-нъ Василевъ пъкъ казва, че преди освобождението въ сѫщитѣ околии е имало 50 хиляди българо-мохамедани, а сега (1929 г.) сѫ останали 5000 жители, пръснати въ 10-на села.[45])

По статистическитѣ сведения по преброяването въ 1893 г. за Рупчосъ, тогава самостоятелна административна околия, е имало 29 селища, групирани въ 16 общини, съ българо-християнско население 11,143 жители, а българо-мохамеданско 7,641 ж., всичко 18,784 ж. Въ всички е имало и българо-мохамедани, а само въ едно не е имало ни единъ, а именно, въ с. Дѣдово. Днесъ българо-мохамедани има останали само въ 13 селища, а отъ 15 тѣ сѫ изселени до единъ. Та и отъ останалитѣ въ 13-тѣ селища днесъ сѫ по-малко отъ половината, което сѫ имали преди 40 години. Ето единъ примѣръ: българо-мохамед. село Богутево, Асеновградско, презъ 1880 год. е имало 768 ж., презъ 1885 год. 932 ж. презъ 1893 год. 661 ж., а презъ 1920 год. 336 ж, а това село бѣше едно отъ благосъстоятелнитѣ въ Родопа, съ обширно землище — пасбища и гори, и съ свои стада овце надъ 20,000 глави. Отъ 1912 —13 год. изселването безспирно продължава и отъ новопридобититѣ покраини въ Родопската область: Неврокопско, Разложко, Смоленско, Златоградско, Девинско и Ардинско.

XI.

Гръцкитѣ заблуди относно помацитѣ (българо-мохамеданитѣ) въ Тракия.

Съ горния надсловъ е помѣстена VII глава въ книгата **„Тракия преди и следъ Европейската война“**, издирвания и документи съ приложение на две факсимилета, 26 образи, 11 статистически таблици и съ етнографска карта. 1922 год. Пловдивъ.

44) В. Миковъ: „Помацитѣ по долинитѣ на р. Искъръ и Витоша“ въ в. „Зора“, брой 3934 отъ августъ, 1932 г.

45) В. „Миръ“ брой 8793 г. 1 авг. 1929 г.

Намираме, че е нужно да бѫдатъ предадени и тукъ за попълване истинитѣ по българо-мохамеданитѣ.

. . . .

„Освенъ преобладающето мнозинство отъ българското християнско население въ предѣлитѣ на оставената днесъ на Гърция Западна и Източна Тракия,*) тамъ се намира и едно внушително число българо-мохамеданско население, помацитѣ, откѫснато отъ голѣмото имъ ядро въ Родопа, Централна, Северна и Западна, оставени на България по Нйойския договоръ. Както въ договоритѣ си до мирната конференция презъ 1919 год. въ Парижъ, тъй и въ многобройната си напоследъкъ и сведена до цинизъмъ по своето клеветничество, безкрупулность и лъжи печатна пропаганда между европейския свѣтъ, гърцитѣ приготвятъ между другото почва и за понататъшнитѣ си стремежи относно земитѣ въ България, заселени съ българо-мохамедани, а отъ друга страна привидно да оправдаватъ оставенитѣ подъ гръцка власть повече отъ 100 хиляди българо-мохамедани въ Тракия и Македония.

„Между другитѣ тъй недостойно и нахално изопачени исторически и етнографски истини въ своя и европейския печатъ гърцитѣ въ мемоаритѣ си твърдятъ. че българо-мохамеданитѣ въ Родопа презъ времето на Срѣдногорското възстание въ 1876 год. сѫ взели участие въ кланетата, тогава извършени надъ българитѣ християни въ Перушица и Батакъ, че тѣ сѫ земали участие следъ това във войнета противъ Русия и презъ балканската война противъ българскитѣ войски, че и днесъ тѣ въ Родопа сѫ въ постоянни вълнения, и най-после, че тѣ искатъ присъединяването си къмъ „приятелска“ Гърция.

„Заключението на всичко това е: потвърдявала се голѣмата вражда, която сѫществува и дѣли еднитѣ и другитѣ, и че българо-мохамеданитѣ по произходъ, по кръвь и по духъ не сѫ българи, слѣдов. изключва се възможностьта тѣ да живѣятъ подъ българска власть. А единъ отъ гръцкитѣ писатели, Колокотронисъ, директоръ на печата въ Атина, въ една своя напослѣдъкъ брошура, написана, вѣроятно,

**) „Споменахме и другъ пѫть, че турското правителство във всички свои официялни работи и статистики е числило и числи българо-мохамеданитѣ за турци и по раса, сѫщо тъй като и гърцитѣ представляватъ всички не гърци за чистокръвни елини, щомъ такивато по едни или други причини сѫ принудени да признаватъ духовната власть на Вселенската патриаршия въ Цариградъ. По тия причини до най-ново време числото на българо-мохамеданитѣ не можеше да се знае ни въ самата Турция, ни отъ чужденцитѣ. Отъ това и горнитѣ досущъ малки и различни отъ разни автори чужденци цифри за числеността на българо-мохамеданитѣ.“ Бел автора,

по внушението на Атинското правитепство, съ познатитѣ по-преди изтъкнати цели на гръцкия хищнически апетитъ, се сили да твърди, че диешнитѣ българо-мохамедани сѫ потомци на древно „елинско“ племе агрияни и до днесъ запазили името си въ изпорченото *ахряни* въ Родопа, и че само тежката сѫдба въ миналото имъ е наложила варварскиятъ езикъ, т. е. българския.

„Кога и какъ е извършено насилственото помохамеданчване, т. е. какъ е наложена мохамеданската религия на голѣма часть отъ тракийскитѣ българи, затова се споменва на друго мѣсто.*) Обаче, че българо-мохамеданитѣ въ Тракия, както и тия изъ Македония, дето ги има, сѫ по кръвь, произходъ, физиономия, битъ и езикъ българи, това твърдятъ всички учени, въ това число и гърци такива, които сѫ посетявали и изследвали Балканския полуостровъ. Ще приведемъ тукъ свидетелствата само на нѣкои отъ тѣзи многобройни учени чуждевци.

1. **Joanne Adolphe** въ своето крупно съчинение: „Itinéraire descriptif, historique et archéologique de l'Orient etc. Paris, Librairie de L. Hachette et C-ie 1861“, на стр. 313, като дава цифрови данни за населението въ Турция по народность и вѣра, посочва числото *60,000 българи мюсюлмани*, а гърци такива нито единъ.

2. **Elisée Reclus** въ съчинението си; „Nouvelle gèographie universelle. La terre et les hommes, I L'Europe Méridionale etc. Paris, Librairie Hachette et C-ie 1876“ на стр. 238 въ статистическата си таблица за населението въ Европейска Турция по народность и религия тоже отбелязва *60,000 българи мюсюлмани*, а гърци ни единъ.

3. **Carl Sax.** австроунгарски консулъ въ Сараево и Одринъ, въ съчинението си; „Geographisch-ethnographische Skizze von bulgarien — Mittheilungen der kaiserlch königlichen Gesellschaft. Wien, Bd. XII. (Neue Folge, 2 Band). 1869“. на стр. 457 — 459 сочи *българи-мюсюлмани* 170,000 души, а за гърци мюсюлмани въ Европейска Турция тоже неспоменува нищо.

4. **M. D. Ubicini** тоже признава *българо-мохамеданитѣ по народность българи*, а за гърци-мюсюлмани не казва нишо. (État présent de l'Empire Ottoman, Statistique etc. etc. Paris. 1876, p. p. VIII—267, стр. 70).

5. **Urquhart D.** въ своята книга; „La Turquié; ses ressources; son organisation municipale etc. 1836“, на стр. 254 по народность и езикъ числи *българо-мохамеданитѣ къмъ*

*) Тогава бѣше издадена малката кн. „Помацитѣ въ тритѣ български области: Тракия, Македония и Мизия“ I ч. и пр. 1914 год.

Бел. автора

балгаритѣ, а за помохамеданчени гърци не споменава ни дума.

6. **Heinrich Kiepert** въ съчинението си: „Die neuen Territorialgrenzen auf der Balkanhalbinsel von Gesichtspunkte der Nationalgrenzen, „Globus“, 1878. 33 Bd.“ на стр. 269 казва; *„Тукъ сѫщо масата е българска и мнозинството отъ тая маса е било принудено съ сила да приеме мохамеданството* (отнася се за Родопа и областьта на Ахѫ-челеби).

7. **Fresneaux** въ книгата си „L'Orient, Les Osmanlys, Chrétiens des Bankans, Paris, 1892“, на стр. 262 казва: *„Всичката територия находяща се между старитѣ Хебъръ* (Марица) и *Стримонъ* (Струма), *състояща отъ Тракия и Македония, е населена въ най-голѣмата си часть отъ българи и българи-мохамедани. Българо-мохамеданитѣ сѫ българи, обърнати въ мохамеданство; тѣ говорятъ български и сѫ запазили всичкитѣ си народни обичаи. Селата сѫ изключително български, въ крайморскитѣ градове и около тѣхъ се намиратъ гърци. Етнически, политически цѣлата тая страна (между Марица и Струма) по право принадлежи на българитѣ“.*

8. — Че българо-мохамеданитѣ, както въ Тракия, тъй и въ Македония сѫ по народность, езикъ и битъ българи, това твърдятъ и всички енциклопедии, като:

а) Dictionnaire Encyclopedique Larousse illustré, Paris, t. VI на стр. 995 пише за думата *помакъ*: *„Българи отъ мохамеданска вѣра. Тѣ се срѣщатъ особено въ Родопа и Западна Македония“.*

б) Meyer's grosses Konverssations-Lexikon, VI, Aufi B, 16, на стр. 132 сѫщо за думата помаци обяснява: *„Мохамеданитѣ българи, на които името трѣбва да значи* помагачи *отъ славянското* помагати *— помагамъ. Тѣ сѫ около 400,000 души, отъ които 28,000 въ България въ Ловечкия окрѫгъ и въ севернитѣ склонове на Робопа, а осшаналитѣ сѫ на турска територия въ вѫтрешностьта на Родопскитѣ планини и Македония“.*

Сѫщото твърдятъ и

в) Herders Konversations-Lexikon. — Freiburg in Br. 1903. t. II. стр. 330, и

г) Brockhaus' Konversations-Lexikon, Leipzig, 1908, t. III, стр. 677.

9. — Най-после нека видимъ, какво казватъ и самитѣ гръцки учени и историци. Бележитиятъ историкъ Папариго-

пуло, като говори за насилственото помохамеданчване на християнитѣ въ Турската империя, което е било система не само отъ култовъ фанатизъмъ, но и по политически и държавни съображения, особено презъ XV, XVI и XVII в., и като се сили да покаже слабитѣ основи на християнската вѣра у не гръцкитѣ народи и здраво заседналия християнски култъ у гърцитѣ — всичко това съ явна шовинистична цель — казва: *„Гърцитѣ и много или малко погърченитѣ власи, албанци и българи промѣняха вѣрата си съ по-малка ревность, отколкото чиститѣ албанци и българи“.* *)

„Другъ съвремененъ гръцки историкъ и писатель Д-ръ Николаидесъ, като разглежда отношенията на турскитѣ беeве, собственици на работнитѣ земи, съсъ селянитѣ земледѣлци въ Европейска Турция, казва: *„Между преобърнатитѣ* (разбирай въ друга вѣра, Бележ. прев.) *българи, българо-мохамеданитѣ сж лесно навикнали на мохамеданскитѣ обичаи, когато други групи, напротивъ, които сж близоседни на българскитѣ граници, сж останали вжтрешно вѣрни на предишнитѣ си чувства и чакатъ съ нетърпение сжщо деня, въ който ще могатъ наново да се кажатъ открито християни. Тѣзи фалшиви мохамедани, гръцки, албански и славянски, сж добре познати на турцитѣ, затова беевeтѣ, бирницитѣ, както и всички други служащи, ги държатъ сжщо въ немилость, както и християнскитѣ селяни“.***)

„Нѣма да навеждаме имена на учени и тѣхнитѣ мѣродавни изследвания и отъ разнитѣ славянски народи, едно защото тѣ сж многобройни, и литературата по битътъ, езикътъ и българо-славянската старинность у българо-мохамеданитѣ, особено въ тѣхното най-голѣмо ядро въ Родопа, т. е. въ Тракия, е много голѣма, но и друго, за да избавимъ гърцитѣ да търсятъ нови аргументи за „славянската опасность“.

„Езиковитѣ и народоучни изследвания въ ново време у тракийскитѣ българо-мохамедани дадоха на науката изобилни материяли и твърде ценни и интересни данни за старобългарския Кирило-Методиевския езикъ — основата на

*) Κ. Παπαρριγοπούλου. — Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ᾽ ἡμᾶς χρόνων. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου. 1874. стр. 31.

) **D-r Clèanthés Nicolaïdes. — La Macédoine. La question macédonienne dans l'antiquité, eu moyen-âge et dans la politique actuelle. Berlin, Iohannes Raede, editeur (Librairie stuhr), 1899, Chap. VI, стр. 84.

общеславянската книжнина — и за запазения въ всичко типиченъ славянски битъ у тѣзи насилствено-помохамеданчени българи. Тия данни посочиха и едно поразително сходство въ езикътъ и характера на родопскитѣ, собствено тракийскитѣ българо-мохамедани съ великорускитѣ и малорускитѣ поселения, сходство, каквото между никой другъ отъ славянскитѣ народи не се срѣща тъй типично и въ такава степень.

„Насила и изкуствено насаждаиия мохамеданизъмъ и политическия режимъ много слабо сж въздействували върху славянската самобитность у българомохамеданитѣ. Тъй напр. мнозинството отъ мжжкия полъ, а женитѣ изцѣло, не разбиратъ турски езикъ. Силно сж привързани и пазятъ народната си носия, обичаи, пѣсни, повѣрия, традиции и битъ. Семейния животъ и чистотата въ нравитѣ сж строго пазени и почитани. Многоженството у българомохамеданитѣ е непознато. Пазятъ и почитатъ се и днесъ у тѣхъ много християнски праздници и правятъ оброци и приноси на християнски черкви. Годежи, сватбени, погребални обичаи, помени и др. подобни въ нищо не се различаватъ отъ тия у съжителитѣ имъ еднородци българи християни. Много българомохамедански родове и сега сж запазили ститѣ си християнски презимена — Поповци, Стоювци и др. Въ много българомохамедански родове изъ Родопа си пазятъ и почитатъ още роднинскитѣ си отъ миналото връзки съ българитѣ християни, а така сжщо и общото наследство на овощни дървета и земя.

„И колко прави въ тоя случай сж думитѣ на професоръ г. Милетичъ, най-авторитетниятъ изследвачъ на тракийския трагизъмъ отъ 1913 г., като казва: *„Могатъ ли посочи гърцитѣ подобна плътна маса старовремско свое население, каквото представляватъ нашитѣ родопски помаци по езикъ и день днешенъ най-чисти българи?“**)

„Твърдението въ гръцкия мемоаръ за враждебностьта на българо-мохамеданитѣ спрямо българо християнитѣ, което твърдение цели известно заключение, е досущъ невѣрно и съ явна тенденция, каквито изобщо сж всички други подобни, произходящи отъ гръкъ и гръцки източници. Голѣма е враждебностьта и отвръщението, наистина, у българомохамеданитѣ, ала не спрямо други, а спрямо гърцитѣ и турцитѣ. Никога и никжде българо-мохамеданинъ ратай, или на каква да е работа, у гръкъ не отива и рѣдко у турчинъ. Въ градоветѣ, които сж близки пазарни центрове на родопскитѣ българо-мохамедани, каквито сж Димотика. Софлу,

*) **„За Тракия“** — Речи произнесени на публично събрание въ Народния театъръ въ София на 16 май, 1920 г. Издание на Съюза на Българскитѣ учени, писатели и художници, 1920 г. стр. 7.

Гюмюлджина, Ксанти, Кавала, Драма и Сересъ, не се знае до сега българо-мохамеданинъ ратай у гръкъ или какво и да е съжителство съ гръкъ да е имало. Напротивъ, сношенията и живуването на българо-мохамеданитѣ е само съ българо-християнитѣ. Съ тѣхъ и у тѣхъ тѣ се чувствуватъ въ своята родствена срѣда.

„Презъ 1876 г. въ клането на българитѣ въ Перущица и Батакъ се проявиха на първи редъ сѫщинскитѣ турци отъ близосъседнитѣ имъ чисто турски села: Устина, Кричимъ и др., а отъ цѣлото българо-мохамеданско ядро въ Родопа само българо-мохамеданитѣ отъ селата Тъмрешъ и Барутинъ, завлѣчени отъ тѣхнитѣ първенци, известнитѣ Ахмедаа тъмрашлията и едноименника му барутинлията, които сѫ имали стара неприязънь къмъ Перущенчене и Батачене. Освенъ това, българо-мохамеданитѣ бѣха насъскани и повлѣчени по заповѣдь и внушение отъ горе, отъ Цариградъ, чрезъ турскитѣ беове и власти въ Пловдивъ и Пазарджикъ. Такава вражда системно и изкуствено е насаждана и поддържана винаги и презъ всичкитѣ времена у българо-мохамеданитѣ спрямо еднороднитѣ имъ българи-християни отъ турското духовенство и власти и това е правено съ твърде добре познати цели не само отъ култовъ фанатизъмъ, но главно отъ политически съображения. Трѣбва добре да се знае, че когато е ставало нужда да се запази култътъ и властьта на мохамеданството въ лицето на халифитѣ-султани и да се сломятъ *гяуритѣ*—невѣрнитѣ, — полумесецътъ еднакво е земалъ подъ знамената си както помохамеданченитѣ българи въ Тракия и Македония, тъй и помохамеданченитѣ гърци въ Критъ, потурнацитѣ сърби въ Босна и потурнацитѣ албанци въ Албания.

„Но въпрѣки всичко казано до тукъ, презъ разнитѣ между Турция и Русия войни, презъ кърджалийскитѣ времена и презъ разни други вѫтрешни въ Турция и лоши за християнитѣ политически обстоятелства, родопскитѣ българомохамедани сѫ се явявали защитници на своитѣ еднородци българи християни. Кърджалийскитѣ опустошения сѫ се простирали изъ цѣла Тракия и чакъ до Сърбия, обаче, въ съседнитѣ имъ изъ Родопа български села българо-мохамеданитѣ не ги допуснали ни най-малката пакость да сторятъ. Изъ Родопа има и смѣсени съ българо-мохамедански и българо-християнски села, обаче, българо-мохамеданитѣ никжде и никога ни най малкото зло до днесъ не сѫ причинили надъ сегашнитѣ си съплеменници християни. Презъ бѣгството на Сюлейманъ пашовата армия въ 1877/78 г. презъ Родопа, по-после презъ Сенклеровото мохамеданско възстание противъ русскитѣ окупационни власти, презъ време на Илинденското въ 1903 год. възстание, а тъй сѫщо и презъ Балканската война въ 1912 г. — на българитѣ-хри-

8 — Млади родопчанки българо-мохамеданки съ накити и въ праздничното си облѣкло.

стияни изъ българо-мохамеданскитѣ покраини въ Тракия никжде българо-мохамеданитѣ не само самѝ не извършиха нѣщо лошо надъ еднородцитѣ си българи християни тамъ, но не допуснаха и турскитѣ чиновници и войскови части да причинятъ пакости.

„Турцитѣ, макаръ въ всичкитѣ си официялни сношения и да числятъ българо-мохамеданитѣ за чисти турци, обаче, тѣ ги мразятъ въ душата си и гледатъ съ голѣмо недовѣрие къмъ тѣхъ, а омразата на българо-мохамеданитѣ къмъ туцитѣ е такава, че много рѣдко и бракове допущатъ помежду си като едновѣрци. Напротивъ, съ българитѣ си живѣятъ добре, и българо-мохамеданинътъ къмъ българина-християнинъ се отнася като къмъ свой, съ довѣрие, почтително и не грабителски*). Нѣщо повече. Презъ революционнитѣ движения въ Македония и Тракия често пѫти българо-мохамеданитѣ сѫ били най-довѣренитѣ и най-сигурнитѣ куриери и водачи на българскитѣ революционни чети.

*) П. Дървинговъ—„Пиринъ и борбата въ неговитѣ нѣдра". София, 1904 г.. стр. 213.

„Помохамеданчени гърци въ Тракия и Македония нѣма, защото отъ малко малко по-компактенъ гръцки елементъ въ тѣзи области никога не е имало, че да представлява що-годе опастность за турското господство тъй, както сѫ представлявали българитѣ. За такива и никой до сега чужденецъ пѫтешественикъ и изследвачъ на изтока не е споменалъ. Та, както се видѣ по-преди, и самитѣ гръцки историци твърдятъ, че понеже у гърцитѣ и погърченитѣ *власи, албанци* и *българи* християнството е било силно вкоренено, то тѣ съ по-малка ревность промѣняли вѣрата си, отколкото чиститѣ албанци и българи, т. е. непогърченитѣ (стр. 34). При все това, помохамеданчени гърци има на островъ Критъ, дето тоже презъ всички минали времена и движения на критянитѣ за освобождението си отъ турското господство сѫ проявявали не по-малка враждебность къмъ еднородцитѣ си гърци-християни, разбира се, тоже по внушение и заповѣдь отгоре, третирани като сѫщи турци. Та историята дава много примѣри, когато еднокръвни и едновѣрни народи сѫ извършвали жестоки вѫтрешни самй помежду си самоизтрѣбления. Всемирната история ще впише впрочемъ въ страницитѣ си подобни факти и презъ последнитѣ Балканска и Европейска войни. Следъ хуриета турцитѣ вземаха войници и отъ подчиненитѣ си християнски народи. Презъ Балканската война въ турскитѣ военни бойни части имаше войници и българи, и гърци, и сърби (последнитѣ отъ Ново-пазарския санджакъ). Не бѣха ли принудени тѣ да се биятъ съ своитѣ еднокръвни братя — въ съюзнишкитѣ войски? Въ Европейската война австрийскитѣ сърби не биха ли се съ братята си отъ кралството Сръбско? Сѫщото не бѣше ли и съ германски и австрийски поляци съ поляцитѣ въ Руската империя, галицкитѣ руси съ тѣзи отъ сѫща Русия, трансилвански ромѫни съ братята си отъ кралство Ромѫния, Елзасъ Лотарингски французи съ еднородцитѣ си въ Франция? Та и днесъ какво става въ чисто гръцкия островъ Критъ? Едновѣрцитѣ и еднокръвни гърци отъ острова сѫ на ножъ съ братята си въ континентална Гърция, сѫ на взаимно самоизтрѣбление. Следвало би отъ всичко това да се приложи гръцката логика за българо-мохамеданитѣ, каквато гръцката делегация е представила въ мирната конференция и съ каквато днесъ шумятъ гръцкитѣ писатели и публицисти, а именно, че щомъ Критъ е враждебенъ на гръцкото правителство, той не може да се остави подъ гръцка власть.

„Друга една не отъ ново време гръцка теза има не само относно българо-мохамеданитѣ, но и за българитѣ въ Тракия и Македония, па и за всички другоезични народности въ тѣзи страни, че варварскиятъ езикъ имъ е наложенъ презъ известни люти изпитни въ миналото, когато сѫ били принудени да изгубятъ отеческия си гръцки езикъ и да говорятъ български, и затова тѣ не сѫ българи, а чистокръвни гърци и пр.*) Логическото заключение отъ това гръцко твърдение не може да бѫде друго, освенъ следното: или областитѣ Тракия и Македония въ своето минало не сѫ били гръцки, слѣдов. по исторически и етнографски права не могатъ да бѫдатъ и днесъ гръцки, или пъкъ че гръцкиятъ езикъ и култура не сѫ имали и нѣматъ оная класическа сила, обаяние и надмощие, съ каквито се хвалятъ гърцитѣ, и следов. не гърцитѣ сѫ тогава елементътъ духовенъ, културенъ и физически, който може да пази, разпространява и крепи мнимата цивилизация на изтокъ, каквато мисия имъ възложиха въ Нйойи, Сан-Ремо и Севъръ. Освенъ това, ако езикътъ не съставя отличителния белегъ на народностьта, то защо е тогава това издевателство въ миналото и днесъ надъ българитѣ, останали подъ гръцка власть въ Тракия и Македония, да заставятъ насилствено и 80 годишнитѣ старци и баби да учатъ и говорятъ гръцки и да не имъ позволяватъ дори да се поздравяватъ на тоя езикъ, който тѣ иматъ отъ дѣди и прадѣди"?**).

. . . .

И въ Гърция още има хора, които не спиратъ тая гавра съ доказанитѣ и вече виждани отъ цѣлъ святъ истини, относно народностьта и произхода на българо-мохамеданитѣ въ Родопската область и въ земитѣ български: Западна Тракия и Южна Македония, дадени въ Парижъ презъ 1919 год. на Гърция. Даваме безъ всѣкакви разсѫждения и писаното въ бр. 534 отъ 6 септемврий 1934 год. на Софийския в. „Тракия", органъ на бившата Тракийска организация, съ надсловъ „**Помацитѣ въ гръцка Тракия**", кѫдето е казано: „**Неосъ Козмосъ**" помѣства статия за помацитѣ, живущи въ планинскитѣ мѣста въ Скеченско. Поводъ на това дали на автора статиитѣ на г. Шишковъ въ „*Ла Бюлгари*" отъ 2, 3 и 4 т. м. Между другото той се опитва да обори „*старото усилие на българската националистическа пропаганда да представи помацитѣ като българи*". Споредъ автора на статията на „**Неосъ Козмосъ**", помацитѣ били турски печенеги, които дошли въ Балканския полуостровъ нипреди българитѣ. Наричали се и „ахрианъ" и нѣмали никаква връзка съ славянскитѣ племена. Физиономиитѣ имъ не се отличавали отъ тия на гърцитѣ и турцитѣ. Били го-

---

*) **Йорданъ п. Георгиевъ и Ст. Н. Шишковъ** — „Българитѣ въ Сърското поле". Второ издание. Пловдивъ, 1918 г. стр. 9 — 10, документъ № VII.

**) Jbid. документъ № XXXIV, стр. 43.

стоприемни и не правѣли разлика между народноститѣ; приемали еднакво и гърци и турци. Имената на селата имъ били турски, което обстоятелство служило сѫщо като доказателство за тѣхния турски произходъ, защото турцитѣ рѣдко или почти никакъ не сѫ измѣнили имената на мѣстата, които завладявали. Турскиятъ произходъ на помацитѣ се доказвалъ и отъ факта, че въ възстанията си противъ турцитѣ, българитѣ никога не сѫ имали за съюзници помаци. Сѫщото нѣщо било и днесъ при нахлуването на комититѣ—българи. Последнитѣ никога не могли да нахлуятъ нито въ Гърция, нито въ Турция въ мѣстности, дето живѣятъ помаци. Помацитѣ не само че не симпатизирали на българитѣ, но питаели къмъ тѣхъ дълбока омраза, която била оправдана. Презъ 1912 год. българитѣ искали да побългарятъ помацитѣ, нѣщо което гордитѣ планинци помаци не могли да понесатъ. Единственото нѣщо, което би могло да даде една привидна опора на българската националистическа пропаганда, е езикътъ. *Но помацитѣ въ Скеченско говорятъ единъ езикъ, смѣсица отъ грѣцки, турски и славянски думи. Езикътъ, обаче, никога не е билъ доказателство за етническия или племененъ произходъ на единъ народъ.* (курс. н.) Освенъ това, помацитѣ не говорѣли български, но славянски, който билъ покваренъ отъ голѣмо количество грѣцки и турски думи. Но не само омразата на помацитѣ къмъ българитѣ, наименованията на тѣхнитѣ села, начинътъ на тѣхното обличане, сѫ нѣщата, които показвали тѣхния турски произходъ. Еднакво характерно било и тѣхното свободно общение съ турцитѣ и мюсюлманската имъ вѣра. Помацитѣ се женѣли за туркини, но никога за българки." . . . . .

. . . .

Читательтъ вижда, че тукъ вече и заблуда нѣма, а има едно безподобно нахалство, лъжи и цинизъмъ безъ всѣко човѣшко достойнство, свойствени, природни само на изтокъ у фанариотщината и неизлѣчимата грѣцка мегаломания.

XII.

Битъ и веществена и духовна култура у българо-мохамеданитѣ*).

Главниятъ, може се каза единствениятъ, у българо-мохамеданитѣ въ всичкитѣ покраини и селища поминъкъ е въ земледѣлието и нераздѣлното отъ него скотовъдство. Земледѣлието състои отъ всичкитѣ му отрасли, споредъ изгоднитѣ за това природни — почвени, климатични и физико-земеписни условия. Това сѫ овощарство, градинарство, пчеларство, бубарство, ловджийство и др. Скотовъдството пъкъ състои отъ развъждане и използуване едъръ впрегатенъ добитъкъ: волове, крави, коне, мулета и магарета и само въ нѣкои приполски и полски села и биволи, следъ това овцевъдство и козарство. Освенъ тѣзи главни източници, на които се поддържа цѣлия животъ на българо-мохамеданитѣ, отъ ново време е разпространено и тютюносѣенето и обработването му, а въ гориститѣ мѣста, особено въ иглолистнитѣ гори, и добивътъ на дървенъ горивенъ и строителенъ материялъ, който се сваля за градоветѣ и полетата.

Рѫчната промисълъ, която изхожда и се налага естествено отъ земледѣлието, скотовъдството и горското дѣло, пъкъ съставя веществената, материялната култура. Това сѫ разнитѣ занаяти: семерджийство, кожарство, обущарство, ковачество, коларство въ ново време, изработване разнитѣ земледѣлски сѣчива, мѣдникарството, грънчарство, шивачество, изработване разнитѣ видове покѫщнина, орѫжията, музикални инструменти и др. п. Тая веществена култура се създава и развива отъ мѫжетѣ, а у женитѣ пъкъ е всичката друга домашна рѫчна тъкань отъ вълна, ленъ, конопъ, памучна прежда и коприна. Отъ тая тъкань и плетива се прави домашното и мѫжко, и женско облѣкло, постилки, покривки и всички други видове домашни кърпи, пешкири, торби и пр. Въ тоя тъкань и плетиво сѫ вложени и разнитѣ цвѣтове, украси, нашивки, везма и пр., въ които излѫчва художествения усетъ, похватъ и вкусъ на българо-мохамеданката, Всички цвѣтове сѫ тоже мѣстни самобитни естествени растителни бои, отличаващи се по своята трайность и яркота.

*) Тукъ даваме на кратко битови данни на родопскитѣ българо-мохамедани, едно че тѣ сѫ най-голѣмото и най-типичното ядро между всички други българо-мохамедански покраини, групи и селища, и второ, че тая область ми е родно мѣсто, отъ детинство познавано, съ лични непосрѣдствени наблюдения и проучвания.

Бел. автора.

Въ и отъ веществената култура произхожда, развила се и дала разнитѣ степени и образи и духовната култура, която пъкъ е устроила и ржководи живота, напластила е, осмисля и обгръща цѣлия духовенъ мирогледъ. Тукъ сж зели участие и внесли доста нѣщо и култовитѣ, вѣрскитѣ учения, политическитѣ събития и преживѣлици, природнитѣ стихии, изтребителнитѣ епидемии, та и самия физически строежъ на страната и покраинитѣ. Така у българо-мохамеданитѣ отъ първични далечни времена се е напластилъ мирогледъ, духовна култура, въ отношенията и мисъльта къмъ животния и растителния свѣтъ, къмъ цѣлата природа, съ вѣрата въ потайноститѣ, природнитѣ явления и стихийность, предпазванията, лѣкуванията, прокобяването, суевѣрията, баянията, гаданията, вжтрешнитѣ религиозни схващания, вѣрвания, предразсждъци и пр., придружени и съ външни действия: обичаи и обрядности отъ деня на раждането, та до смъртьта и гроба. Тукъ се включватъ и общественитѣ увеселения, игри и забави и свръхъ всичко това и словеснитѣ, езикови и художествени творби: пѣсни приказки, басни, пословици, гатанки, благословии и т. н.

Всѣка българо-мохамеданска покраина, или група отъ нѣколко селища, е откжсната клонка отъ общото цѣло българо-славянско, народностно. Самото развитие на живота и налаганитѣ нужди за и въ него, съпровожданъ и съ политическитѣ и вѣрски промѣни, не сж могли съвършено да премахнатъ, да обезличатъ старото, типичното самобитно българо-славянско. Доста нѣщо се изброи и по-преди отъ християнскитѣ български следи, запазени и тачени днесъ у българо-мохамеданитѣ. Съвсемъ малко, и то привидно, дори повръхно, е внесено въ бита у българо-мохамеданитѣ мохамеданско, произходяще отъ мохамеданизма, и това пакъ не у всички и не доброволно възприето, а наложено отъ господствующия култовъ—вѣрски и политически свѣтски строй на турското господство.

Минавате презъ смѣсено съ българо-мохамедани и българо-християни село. Виждате и по външенъ, и по-вжтрешенъ изгледъ, стилъ и приспособимость за живота кжщи, плѣвни, обори, огради, дворове, сай и пр. еднакви. Разлика има само една: у българо-мохамеданскитѣ на лицето прозорци сж съ кафези—решетки, чуждо мжжко око да не вижда на вжтре, а у българо-християнскитѣ прозорци и др. отвори открити и безъ никакви прѣчки. Влѣзете вжтре въ кжщи: въ еднитѣ виждате нѣкой хубавъ малъкъ китенъ *намазлъкъ* (постилка за кланене) окаченъ на стената, а въ другитѣ—малки иконостасчета въ стената съ блещукащо кандилце, нѣкоя иконка и дребни реликви християнски. Всичко друго: покжщнина, постилки, възглавници, украса, езикъ, посрѣщане, изпращане, гощаване, здрависване и пр. и пр. въ нищо не

се различаватъ. Седнатъ на една трапеза еднитѣ и другитѣ. Българо-християнкитѣ си направятъ кръста и молитвата, и българо-мохамеданкитѣ пошепнатъ непонятната заучена отъ ходжитѣ и по-старитѣ дума *бизсменляхи*, като и еднитѣ и другитѣ изкажатъ благодарностьта и благопожеланията си: *Да е^{а} пал'нинà; спорина и бе^{а}ре^{а}кéт' Господ' да дава на сóе^{а} дом; уд е^{а}д'нòту хил'^{а}éда да îмате^{а}!*" и т. н. Та преди 70 — 80 години въ такива смѣсени села и българитѣ християнки (Златоградъ) сж носили единъ видъ покривало — *яшмакъ* на главитѣ си, за да закриватъ лицето си, когато сж вънъ отъ дома си. Сега вече и въ много изцѣло българо-мохамедански села женитѣ не закриватъ лицата си и не стоятъ като безмълвни статуи, когато ги поздрави мжжъ и заприказва съ тѣхъ

Носията и мжжка, и женска въ всичкитѣ българо-мохамедански селища е еднаква съ българо-християнската въ покраината. Това е въ Ловечко, Тиквешко, въ Родопската область и др. Едно де повече, де по-малко влияние сж указали турцитѣ отъ градоветѣ и колонииститѣ, които сж въ близки всѣкидневни економически и обмѣнни сношения съ нѣкои българо-мохамедански села. Така напр. въ краищата на Родопската область, кждето има чисти турци (Момчиловградско, Гюмюлджинско, Ксантийско и др.), българо-мохамеданитѣ надъ хубавата си инъкъ и пъстра народна носия отъ домашна тъканъ, риза съ кенари по политѣ, ржкавитѣ и грждитѣ, хубаво и везено клашниче, такива чорапи или калцуни и пр. — вънъ отъ кжщи излизатъ съ купешки черни *яшмаци, фередже*, които загъватъ цѣлото тѣло, главата и лицето, спущатъ се до петитѣ и оставатъ открити само очитѣ да се виждатъ. Цѣлото домашно бѣльо, покривки, постилки, възглавници, разнитѣ видове пешкири и кърпи, торби и др. п. сж и у българо-мохамеданкитѣ, и у българо-християнкитѣ едни и сжщи въ нишо не различаващи се ни по везма, ни по украси, цвѣтъ и изработка. Дори едни други се спитуватъ, нагласяватъ заедно въ *женската си работа*. както обикновено се изразяватъ, и едни други си услужватъ съ гребени и др. предмети, които сж нуждни за изработване.

Въ мжжката носия изобщо преобладава естествения на вълната цвѣтъ — тефтикъ наричанъ, и само по-състоятелнитѣ, *аговйтитѣ*, носятъ потури, *каушми* и *долами* синъ цвѣтъ, домашно боядисани съ индиго и украсени съ гайтаневи и сърмени нашивки, турско влияние.

Металнитѣ накити у българо-мохамеданитѣ сж повече и по разнообразни и при това запазена е самобитностьта и типичностьта имъ. Момичетата и младитѣ булки носятъ накититѣ си и въ дѣлнични дни, и по работа, когато сж по нивитѣ. На главитѣ си носятъ крхгли сребърни съ шарки плочици, наричани *те^{а}пе^{а}лик-ци* съ висулки сребърни и съ

разноцвѣтни мъниста. На гръдитѣ си носятъ тоже сребърни *игли* — сборъ сребърни верижки съ стъклени мъниста, а така сѫщо и нанизи отъ златни монети. Отпредъ връзъ пояса и престилката носятъ сребърни чепрази, тоже съ шарки изработени, а на рѫцетѣ си гривни и сребърни пръстени съ червени или алени камъчета, възпѣти въ пѣснитѣ — съ *канташи*, т. е. кръвенъ камъкъ.

Такива сѫ накититѣ и у българо-християнитѣ, но сега вече почти на всѣкѫде повечето сѫ изоставени.

а) Годежъ и сватба. Момата почва да се момѣе отъ 10 – 12 год. възрасть, отъ когато родителитѣ ѝ вече не я пущатъ твърде много да ходи всѣкѫде. Главежътъ и сватбата ставатъ отъ 14-20 годишна възрасть за момата, а отъ 18 до 22 г. за момъка. Аресването на момъкъ и мома става на люлкитѣ по двата байряма, на работа по ниви и ливади, на межии по жетва и коситба и на случайни срещи по улици и роднини. Последнитѣ срещи въ кѫщи или самотни другаде много мѫчно ставатъ и ако се съгледа на такава среща мома съ момъкъ, родителитѣ ѝ я наказватъ доста строго, а при това такава мома изгубва и почитьта си.

Момъкътъ, макаръ и срамливо, обажда най-напредъ на майка си, коя мома е аресълъ. Майката отъ страна съгледва момата, изучва характера ѝ и родителитѣ ѝ и се споразумява съ мѫжътъ си.

Безъ съгласието на родителитѣ си нито момъкътъ, нито момата сами могатъ да се зематъ. Ако момъкътъ е аресълъ нѣкоя мома, и родителитѣ му сѫ съгласни, ала моминитѣ родители не я даватъ, тогава момъкътъ дебне случай, грабва момата съ измама отъ нѣкоя кѫща, отъ улицата и другаде. Тогава казватъ: *укралъ си е невѣста*, а за момата: *пристанала му е*. Такива крадения сѫ дори на почить и ставатъ и у българитѣ християни. Първата стѫпка къмъ годежъ, който се казва главежъ, става така: момковитѣ родители пращатъ нѣкой свой роднина у момини да пита. Когато влѣзе въ кѫщи, пристѫпи най-напредъ и порови огъня съ машата, па тогава обади, защо е дошълъ. Ако сѫ съгласни моминитѣ родители, посрѣщатъ пратенника учтиво и казватъ: „*те*^{а} *наска е*^{а}*дно*^{а}*ш бе*^{а}*ндисали и пуслагали, не*^{а} *те*^{а}*хка десет по*^{а}*ти.*" Следъ това пратеникътъ-момарь отива втори пѫть у момини, за да опредѣлятъ деня на главежа и какво искатъ за *лишанъ*, който се състои отъ разни металически сребърни накити, нанизи съ пари и *канà* за боядистване ноктитѣ, пръститѣ и косата.

На опредѣления день, а особено вечерь, близкитѣ роднини на момъкътъ отиватъ у момата и занасятъ лишана. Тамъ събранитѣ и отъ двѣте страни се отдѣлятъ: мѫжетѣ въ една стая, женитѣ въ друга, гощаватъ ги и даряватъ момковитѣ родители и роднини съ домашни кърпи, ризи, чорапи и др. п. Отъ деня на главежа до свадбата момата се крие отъ годеника си, а момковитѣ и момини родители ѝ роднини си ходятъ на госте и се вече родеятъ.

Времето между главежа и свадбата е отъ 1 недѣля до 2 години най-много. Нѣколко дни преди свадбата отъ момкова страна отива пратеникъ у момини, за да види готови ли сѫ за свадба, да опредѣлятъ деня и *агарлъка*, който се състои отъ обуща подаръкъ за моминия баша и братя. Единъ день преди свадбата годеникътъ праша на годеницата си *канà* и вечерьта моминитѣ другарки ѝ каносватъ рѫцетѣ, веждитѣ, зѫбитѣ, косата отпредъ и пр. Каната забърква 7 год. момче отъ цѣла кѫша.

При каносването момитѣ пѣятъ нарочнитѣ за свадба пѣсни, между които на първо мѣсто е следнята:

— Айшо, мàла мòме^{а},
Щу си йонѝкнала;
Дò^{а}ли дàре^{а} нѐмаш,
Дàре^{а} да дарòваш,
Алѝ спàпе^{а} *) нѐмаш,
Спàпе^{а} да тувàре^{а}ш?

— Дружки, мѝли дружки,
И дàре^{а} си ѝмам,
Дàре^{а} да дарòвам,
И спàпе^{а} си ѝмам,
Спàпе^{а} да тувàре^{а}м,
Е^{я}м си ми е^{а} бàлну,
Че^{а} как си са дѐле^{а}м,
Ут бàща, ут мàйка,
Ут брàт'е^{а}, ут сѐстри,
Ут мòите^{а} дружки.

Сутриньта у момкови се събиратъ всичкитѣ му роднини и съседи, между които единъ мѫжъ се облича въ карнавалски дрехи съ маска, която замѣства българо-християнския деверъ и прави разни смѣхории. Всички тръгватъ за момини, ала безъ момъка, който си остава въ кѫщи. Отъ сватоветѣ нѣколко души отиватъ у момини понапредъ, за да предизвѣстятъ. Тѣхъ казватъ *прòварници*. Момини посрѣщатъ сватоветѣ на двора, даряватъ ги съ кърпи и черпятъ съ мътеница, която замѣстя спиртнитѣ пития, като всѣки пуща въ сѫда по нѣкоя пара за булката.

*) *Спап'* и у българитѣ християни, и у българитѣ мохамедани сѫ дрехитѣ, покривкитѣ, постелкитѣ, цѣлиятъ чеизъ, който родителитѣ даватъ на дъщеря си.

Бел. автора.

Докато моминитѣ гощаватъ сватоветѣ, отреденитѣ отъ момкова страна жени, наречени *зълви*, обличатъ и накитватъ невѣстата, въ обущата на която турятъ соль и сребърни монети.

За пръвъ пжть невѣстата обличатъ съ фередже и лицето ѝ покриватъ съ *пре^{а}крива*. Следъ това излизатъ на двора и складатъ на купчина *спапьтъ* (рубата), при която се изправя невѣстата и поставенитѣ при нея момчета. които биватъ дарявани съ кърпи и пари. Бащата хваща за ржка невѣстата, извежда я отъ пжтнитѣ врата и я пуша, а тя му цѣлува ржка и тръгва съ женитѣ и сватоветѣ за у момкови. Изъ пжтя до момкови биятъ тжпанъ и пѣятъ пѣсни, съответни на свадбенитѣ обичаи.

Когато стигнатъ у момкови, на двора излизятъ всички, които се намиратъ тамъ заедно и съ момъка. Две момичета даватъ на невѣстата по едно бакърче съ вода и подъ мишницитѣ ѝ по единъ хлѣбъ. Момковата майка прегръща презъ кръста невѣстата, подига я на три пжти отъ земята и я завъртва наоколо, па я предаде на сина си, който за кърпа я залавя за ржцетѣ и въвежда въ кжщи. Невѣстата по стълбата и по пода при всѣка стжпка излива помалко отъ водата. Следъ като нагостятъ сватоветѣ, разотиватъ се всички.

По мохамеданския обрядъ вѣнчанието е извършено още предния день отъ селския *имàмъ* чрезъ пълномощници и отъ момкова и отъ момина страна. Присжтствуватъ и нѣколцина свидетели, предъ които имамътъ опредѣля *никяха*, т. е. въ случай, че мжжътъ напустне жена си, какво парично обезщетение е длъженъ да ѝ даде. Това се написва на книга.

Сутриньта невѣстата дарява момковитѣ родители и всичкитѣ му роднини кои съ ризи, кои съ тестемели, други съ кърпи и чорапи и т. н., като всѣки благославя съ тѣзи думи:

„*Да устáрѣ^{а}ватс^{а}, да убе^{а}лѣ^{а}вате^{а}, да искутите^{а} и исхрáните^{а}, и вáска внуци е^{а}й со^{а}й да дарòват*". Следъ това невѣстинитѣ родители канятъ младоженцитѣ на госте. Това се казва *пòвратки* и невѣстата носи на всички баница и хлѣбъ, което се казва *каниска*.

б) Рождение. Домашнитѣ съ особено влимание гледатъ да не пресилватъ съ тежка работа бременната си снаха, угеждатъ ѝ и я не оставятъ да нощува сама въ кжщи. Ако се не задържатъ децата на нѣкоя, близкитѣ ѝ роднини събиратъ отъ три околии желѣзо, отъ което нощно време изковаватъ малка брадвичка. Събиратъ и отъ цѣли кжщи сребърни пари съ еднаква стойность и имена и отъ тѣхъ пъкъ златарь по срѣдъ нощь излѣе *муска* (трижглена плочица). И двѣтѣ нѣща бременната жена носи въ пояса си и следъ рождението ги връзватъ у повоя на новороденото.

При явяване признацитѣ на раждане, разтварятъ въ кжщи всичкитѣ врати и дулапи и внимаватъ да не се усетятъ съседитѣ. Щомъ се роди детето, извикватъ на дѣсното му ухо *изанъ* (обикновената мохамеданска по всѣкидневна молитва) па тогава бабата му отрѣзва пжпа и го омива. Но третия день всички роднини и съседи се канятъ въ кжщата на родилката на гощаване. Това се казва *молитви*. Всѣка поканена дарява детето съ нѣкоя пара и честити на родилката: „*че^{а}стѝта ти мамул'ке^{а},*) маше^{а}лла**), аллáх да ти е^{а} харѝзва да хи са рàдуваш*".

Следъ нѣкой день три жени отъ роднинитѣ взематъ по една лъжица и всѣка наименова своята, хвърлятъ ги заедно въ единъ сждъ съ вода, и която лъжица най-напредъ падне въ водата, на детето това име ще бжде.

На новороденото съ бѣлъ конецъ връзватъ най напредъ пжпчето, за да му е все бѣла *дин'ó^{а}са*, т. е. този святъ. Черенъ конецъ не оставятъ да се мѣрка около него, за да не му е *ч'ó^{а}рна дин'ó^{а}са*, т. е. тежъкъ мраченъ животъ да не преживѣва. Съседкитѣ и роднинитѣ спохождатъ родилката и ѝ донасятъ баница и хлѣбъ, което се казва *спóнда*, т. е. отъ *понуда*.

До 40 день родилката не излиза вънъ отъ кжщи, а особено вечерь въ мракъ.

За предпазване детето отъ плачъ, при заходъ слънце го подаватъ срещу него на три пжти. Бабата съ биячъ на три огнища удря и смръква съ носа, за да не хрипе и се задиша детето, кога спи. Крошумъ отъ гръмната пушка презъ три сжботни дни го потапятъ въ вода и омиватъ детето, за да му се избистри сърдцето и да бозае.

Когато проходи детето, задяватъ го дръвца на гърба, изгорятъ ги въ огъня, пекатъ *пùта* и раздаватъ по съседитѣ.

в) **Праздници**. Освенъ двата мохамедански праздника: *Голѣмъ байрямъ и Малъкъ байрямъ*, българо-мохамеданитѣ знаятъ и много християнски праздници, питатъ кой кога е и ги празднуватъ, като нѣкои по-тежки полски работи не вършатъ. Особено българо-мохамеданкитѣ много държатъ на тѣхъ. Така напр. на Спасовъ день не сѣятъ фасулъ, за да не *испасва* (Смоленско), т. е. зърното да не е непълно и остане *зофу*, т. е. праздно. Срещу Велики четвъртъкъ овчаритѣ стрѣлятъ съ пушка, за да не хващатъ *уроки* овцетѣ. Преди Георгьовдень не колятъ и не ядатъ агнешко месо. Тачатъ се и праздницитѣ Илиндень, Атанасовъ день, Ду-

*) ***Мамулка*** се казва на какво и да е нѣщо, обвито въ платъ.
**) Дума предпазна да не урочасва, да му се не случи нѣщо лошо.
Бел. автора.

ховдень, Св. Марина, Св. Вартоломей и доста други още за предпазване отъ градушка, гръмъ, дивячъ, разни болести, суша и пр.

Празднува ъ още и много други, както и у българо-християнитѣ митични, суевѣрни праздници: бабини деня, миши и вълчи и др. под.

г) **Обществени увеселения** Двата байряма сѫ единственитѣ мохамедански праздници, когато става най-голѣма обществена забава и у българо-мохамеданитѣ. Освенъ гостуванията по роднини, съседи и познати, кѫдето се и пѣятъ народни пѣсни, тамъ веселието се краси и съ свирене съ пищелка, кавалъ, тамбура, кемане съ четире корди и съ удряне по тѫпанъ, а не е рѣдкость и гайда. Това сѫ музикалнитѣ инструменти у българо-мохамеданитѣ, у които има чудни пѣснопойци, па и сами сѫ добри съчинители на пѣсни. Свиренето се придружава винаги и съ пѣене. На байрямитѣ обикновено въ всѣко селище и махаличинка се правятъ люлки, кѫдето се събира и мало и голѣмо, женитѣ на една страна, мѫжетѣ на друга, за да се невиждатъ. Когато се люлѣе мома или годеница, нейниятъ любовникъ или годеникъ гърмятъ съ пищови.

При мѫжетѣ става и едноборство, пехливанлъкъ, при звука на тѫпанъ и зурна.

Тържествено съ веселие и пиршества се извършва нѣкой день въ годината и обрядътъ *сунѐтъ* — обрѣзване, за което празденство особено се грижатъ духовнитѣ мохамедански власти—имàмитѣ и ходжитѣ. На коне и мулета, добре обкичени, бащитѣ облѣчени съ байрямскитѣ си премѣни завеждатъ момчетата си отъ 3 — 10 год. възрасть въ опредѣлената кѫща и стая, въ която *имамътъ* извършва обрѣзванието Цѣлиятъ день се прекарва съ гощавки, пѣсни, едноборство и свирки.

При свадби и годежи тоже си устройватъ *гюрѐшъ-и* — зрѣлище, и времето презъ деньтъ се прекарва въ едноборство, удряне на тѫпанъ, весели разговори и пѣсни.

Презъ зимнитѣ нощи ставатъ и *попр'ó^{а}л'ки*—попрелки, които сѫ отдѣлни отъ межиитѣ —сборнитѣ взаимни спомагания На попрелкитѣ присѫтствуватъ и стари хора и отъ двата пола. Нѣколко семейства се събиратъ въ една кѫща като на гости, мѫжетѣ въ една стая, женитѣ въ друга. Тамъ пѣятъ пѣсни, свирятъ съ кавалъ или тамбура, приказватъ приказки и шеги и така прекарватъ времето до срѣдъ нощь. Такива попрелки си правятъ и момитѣ и момцитѣ, ала пакъ отдѣлно, и въ последно време вече въ нѣкои селища (Златоградъ и др.) и заедно.

Голѣми межии смѣсени мѫже и жени, или само еднитѣ или другитѣ се събиратъ нѣкому да укосятъ ливадата, да ожънатъ нивата, да насѣкатъ дърва за гориво, да

9 — Българо-мохамедани — мѫже и жени въ Родопско село на межия и молитва при ядене.

напредатъ вълнена прежда, да бѣлятъ царевица и пр. и пр. и работата прекарватъ пакъ като на обществено увеселение: съ смѣхъ, закачки, пѣсни, тѫпанъ и т. н.

Лѣте при хубаво време женитѣ съ хуркитѣ или и съ друга нѣкоя работа, се събиратъ при пѫтнитѣ врата на нѣкоя кѫща, или на сѣнка подъ нѣкое дърво въ двора или градината, а мѫжетѣ въ мечита, на чешмата, или въ ливада на зелената морава и тамъ заедно съ работата, която вършатъ, прекарватъ и като въ увеселение времето.

Музикалнитѣ инструменти—кавалъ, баламà—*бунгарие*^{а}, *зъ^{а}нкàлу* — кемане, кавалъ, пищелка и гайда си правятъ и нагласяватъ въ самитѣ българо-мохамедански села.

Българо-мохамеданитѣ изобщо сѫ музикални хора. Ни жена, била тя и старуха, ни мома, ни мѫжъ, кѫдето и да отива, каквато работа и да работи, винаги пѣе. А когато сѫ повече, пѣятъ на по два чивта, па и дружно по 4 души изведнажъ, като закриватъ съ рѫка едното си ухо. И пѣятъ мелодично, живо, естествено и съ пъленъ гласъ — *исам глàса,* както казватъ изъ Родопско.

д) **Боледуване, смърть и помени**. Българо-мохамеданитѣ сѫ силно, напълно бащински и майчински привързани къмъ близкитѣ си. Кагато се поболѣе нѣкой отъ домашнитѣ, полагатъ се всички грижи да се облекчатъ страда-

нията на болния и да се излѣкува. Народното лѣкуване съ разни билки и др. растителни и животински цѣрове заематъ първото мѣсто въ лѣкуването, а следъ това и баяния, наричания, па и магии се извикватъ на помощь. Но и болесть, бедствие, смърть и пр. се преживѣватъ съ фатализъмъ. „*Сѝчку е*^{а} *ут Аллàха; кинáту Гóспуд' дадé: Тé*^{а}*й е*^{а} *биló пѝсану*^{а} *да стáне*^{а}; *е*^{а}*й сако*^{а}*ф му е*^{а} *бил касмéте*^{а}; *е*^{а}*й со*^{а}*й е рéкал Аллàх и е*^{а}*й со*^{а}*й ще*^{а} *да é*“, и редъ други подобни сѫ утехата и спокойното посрѣщане и отминаване дошлото зло.

Болниятъ се посешава и отъ близкитѣ му, и отъ другитѣ му познати и приятели, и всѣкой, особено женитѣ, безъ нѣкоя *укусчица* — отъ куся, вкусватъ, хапватъ — не отиватъ. Все нѣщо хлѣбно печено, готвено ядиво, плодове и т. др. ще занесатъ на боленъ.

Погребението става по мохамедански: безъ плачъ, безъ шумъ, мълкомъ и на гробищата занасятъ мрътвеца само мѫже. Жени не се мѣркатъ никѫде. Обаче, поменитѣ сѫ почти християнски. Още първия день се раздава хлѣбъ, овощия и др. нѣща за ядене за душата на умрѣлия. Даватъ и цѣла премѣна — облѣкло — на нѣкой неговъ връстникъ или връстница. Когато даватъ помена, казватъ: *Зé*^{а}*ми за душó*^{а}*та на Фàтма, на Мèте*^{а} или *на буба* (бащата) и пр. А който вземе помена, отговаря: *да си му е*^{а} *за душó*^{а}*та, Аллах кабул' да гу стóри* (т. е. да го приеме съ снисходителность и пр.). И на друго мѣсто се каза, че помени се правятъ и на 9 и 40 день, на 3-тѣ, 6 и 9-тѣ месеци и на годината. Вѫмного българо-мохамед. села знаятъ и Задушницитѣ и даватъ тогава за Богъ да прости.

е) **Домакинства.** Българомохамеданитѣ живѣятъ въ *едносемейни* домакинства, ала много има и *двусемейни*, *трисемейни* и повече. Въ минали времена рѣдко се е срѣщало едносемейно домакинство, докато сега постепенно се губи задружниятъ жявотъ. Мохамеданската религия макаръ че допуща многоженството и нарушава много роднински връзки и поради това запрещава срѣщането и виждането на братовата жена, обаче, народнитѣ обичаи все сѫ запазили връхъ. Родова домакинска задруга се срѣща много, стремежътъ къмъ нея е още силенъ и въобще се гледа съ добро око и почеть. Много работи въ домашния животъ, ако и да се установяватъ религиозно отъ корана, почиватъ и се вършатъ по народнитѣ обичаи. Двама, трима и повече братя женени и съ деца, живѣятъ и работятъ заедно и в счко иматъ общо. Ако е живъ бащата, и той живѣе заедни съ синоветѣ, снахитѣ и внуцитѣ си, брои се глава на домакинството и всичко се върши съ негово знание. Ако е много старъ, или голѣмиятъ му синъ излѣзе уменъ, оставя него да разпорежда домакинството. На бащата се покоряватъ всички, и често пѫти той наказва и съ бой снахитѣ и внуцитѣ си за непокорство, безъ да може нѣкой да му спори. Обикновено въ обръщенията си къмъ него му казватъ *бòба*, *бобáйу*, *стàрият*. Ако бащата не е живъ, тогава по-голѣмиятъ синъ заема мѣстото му. Членоветѣ въ кѫщи му казватъ *áго, мѝжу, аниште*. Тъй заведенъ домашниятъ животъ, братовитѣ жени не се криятъ, както това е у турцитѣ, а освенъ него и голѣма рѣдкость е по-малкиятъ братъ да вземе жената на по-голѣмия, когато последниятъ умре. Добитъкъ, земя, орѫдия — всичко е общо, само че за всѣки жененъ синъ, за семейство, бащата приготвя или отдѣлна стая за спане и дрехи въ сѫщата кѫща, или пъкъ наблизо при старата кѫща съгражда нова. Примѣри: Въ с. Чепеларе Салихъ-чаушъ, сега покойникъ, и братъ му Юсюфъ, стари хора, имаха женени синове съ деца. Съставяха четире семейства, обаче, живѣеха въ една кѫща, работѣха и всичко имаха общо. Салихъ-чаушъ бѣше най-стариятъ и той бѣше домакинътъ, работѣше само лѣте, и то при прѣсилена полска работа, и всички му се покоряваха. Хаджи Ахмедъ хаджи Джуровъ имаше двама женени сина, жива бѣше и майка му хаджи Джурка, при него живѣеше и братовата му жена вдовица, брояха се каго четире семейства и всичкитѣ живѣеха въ една кѫща, на една трапеза ядѣха и съставяха едно домакинство. Хаджията бѣше главата на домакинството, ала за по-важни работи се допитваше и до майка си, при всичко че бѣше много стара. Тъй живѣеха и молла Салихъ хаджи Идризоолу съ своитѣ синове, Дьортевци, Кьоръ-Алийци и много други. Въ Смоленска околия въ с. ТозъБорунъ е прочутъ родътъ на Агушовци. Презъ 1927 год. лично видѣхъ 34 души само отъ мѫжкия полъ—синове, внуци и правнуци въ тоя родъ задруга, а колко бѣха членоветѣ ѝ отъ женския полъ, не зная. Най-стариятъ, патриархътъ на задругата, бѣше живъ тогава — дѣдо Исеинъ 94 год., безъ чието знаене никой нищо не можеше да похване. Въ с. Елехча (Старцево) миналото лѣто *видѣхъ задругата* на дѣдо хаджи Бекиръ.[46]) И всички такива домакинства сѫ по-състоятелни отъ тия, що живѣятъ едносемейно. Ако синътъ, следъ като се ожени, не може да се спогажда съ баща си или братята си и се отдѣли самостойно, тогава казватъ, че си *нѣматъ сгода*, и въобще не се ползува съ добра почеть отъ съселянитѣ.

Събранитѣ семейства въ едно домакинство се казватъ *домъ, кѫшта*. Имотътъ имъ се казва *ватàн*, а отдѣлно работната земя *м'ул'к'*. Домакинството носи името на бащата или прекора по дѣдо, прадѣдо или родъ.

---

46) Вижъ: „Изъ долината на р. Арда“ и пр. 1936 г. стр. 48—49.

Мѫжътъ съ жена си живѣе добре, взаимно си помагатъ: мѫжътъ въ женски работи, жената въ мѫжови ѝ.*) Многоженството е голѣма рѣдкость и не се гледа съ добро око. Срѣщатъ се случаи, ала само единични и то у силни и богати родове, които сѫ били властители въ околностьта. И разводитѣ сѫ рѣдкость и безъ крайни причини не ставатъ. Вдовица много рѣдко да се омѫжи втори пѫть, особено пъкъ ако има деца. Родителитѣ къмъ децата си се носятъ нѣжно и снисходително, ала много деца не се обичатъ. Рѣдкость е единъ баща да има 5—6 и повече дѣца. Най-много да иматъ три. За да не имъ се раждатъ много деца, употрѣбяватъ домашни цѣрове и други прѣдпазителни мѣрки. Обаче, има семейства съ по 10 и повече деца. Синътъ голѣмъ на дѣдо Бекиръ въ с. Елехча, Златоградско, има живи днесъ 12 деца.

Женитбитѣ ставатъ най-много между 14 и 22 години и за двата пола. Не се гледа, щото момчето непременно да бѫде по-голѣмо на години. Не се гледатъ много и външнитѣ качества на момичето, ала се обрѫща голѣмо внимание на вѫтрешнитѣ достоинства: да е работно, примѣрно, опитно въ кѫщни работи, здраво и въобще отъ добъръ родъ. *Кра̀ва от со̀й, а женá отъ жинц*, казватъ. Не се обрѫща внимание и на богатството. *Касметтен зиiаде олмас*, или: *два касметя като се сберат, и Аллах помага*, казватъ тѣ въ такива случаи.

Ако се случи синоветѣ да се не спогаждятъ, тогава бащата имъ раздѣля имота или въ присѫтствието на съседитѣ, или пъкъ писменно, като си оставя нѣщо и за себе си, та на старость, който отъ синоветѣ му го гледа, нему го дава. Обаче, колкото братята и да не се спогаждатъ помежду си, да си пакостятъ единъ другъ е голѣма рѣдкость. Много случаи има, гдето имотътъ на единъ баща се раздѣля взаимно и братски отъ синоветѣ му безъ приписка и остава тъй до внуци и правнуци, като всѣки знае своето си и не спори съ другитѣ. Ако бащата умре и остави малолѣтни деца, имотътъ не се раздѣля, догде не порастнатъ и видятъ, че не могатъ да работятъ и да живѣятъ заедно. Ако бащата има само женски деца, гледа още приживе да имъ го припише, та следъ смъртьта му братята да не могатъ да искатъ наследство. На сирачета всички гледатъ съ снисхождение и състрадание. *Сирацка клетва стига*, казватъ. Ако бащата остави следъ смъртьта си дългъ, плаща се отъ наследницитѣ му по равно или задружно. Ако се остави завещание — *весейатъ*, — за вакъфъ, чешма, пѫть и пр., синоветѣ и дъщеритѣ му сѫ длъжни да го изпълнятъ. Въ случай че единъ домакинъ нѣма никакви наследници, имотътъ му следъ смъртьта остава вакъфъ, на джамията.

ж) **Приведено.** Когато нѣкой е бездетенъ, тогава взема чуждо момче или момиче на *приведъ*, усиновява го. Такова приведено момче или момиче се казва *приведеникъ*, *посиненикъ*, *гечмьо*. Обикновено се предпочита роднинско, като се гледа да бѫде добро, кротко, послушно и работно. Усиновяването става така: повикватъ се нѣколцина отъ съседитѣ и роднинитѣ заедно съ имамина и се направи писменно съглашение, а нѣкой пѫть и устно, но това въ по-старо време. Съглашението се състои въ това, че на приведеното се дава имота съ условие, да гледа и храни новитѣ си родители до смърть и да ги почита като сѫщи синъ. Никой отпосле не може да търси наследство. Приведеникътъ често пѫти отстѫпя на другитѣ си братя дѣлътъ отъ бащиното му наследство, щомъ той е приведенъ на другъ имотъ. Въ случай че приведеникътъ излѣзе не добъръ, опърничавъ и не изпълня задълженията си, усиновительтъ го изпѫжда и усиновява другъ. Тъй сѫщо и усиновениятъ може да напустне усиновителя си по такива причини. Но подобни случаи рѣдко ставатъ.

з) **Йучгювелия**. Когато пъкъ нѣкой има само женска челядь, тогава една отъ дъщеритѣ си, обикновено по малката, става наследница на бащиното си имущество. Ней се приписва всичко, като се дава по нѣщо и на другитѣ ѝ сестри, и последнитѣ не могатъ отпосле да претендиратъ за повече. Ожениениятъ за такава мома се казва *йучгювелия*. Такива момци рѣдко биватъ щастливи. Тѣ изгубватъ личната си свобода и за всичко трѣбва да сѫ покорни на женитѣ си и на родителитѣ на последнитѣ.

и) **Сдружаване**. Двама съседи иматъ по единъ волъ. Сдружаватъ се и си изоравагъ нивитѣ по редъ. Това се казва *спрѣгатъ* си. Иматъ по единъ конь, въ време на вършитба подъ редъ си вършеятъ снопитѣ. Отива единиятъ на пазарь, води коня и на съседа си, и обратно. Въ такъвъ случай, ако се случи да загине добитъка, не се плаща, но ако е подъ наемъ вземенъ, плаща го наемательтъ. Такова сдружение става и при други работи, които изискватъ повечко хора. Тъй напр. зиме отиватъ по 2, 3, 5 и повече души въ други села, или пъкъ въ селото си,уславятъ заедно да би-

*) Българомохамеданитѣ въ много случаи сѫ по-снизходителни къмъ женитѣ, отколкото българитѣ-християни. Българомохамеданинътъ на гости ли тръгне, на орань ли, кѫдето и да е, ако има единъ конь, жена му ще го язди, детето ще носи, въ кѫщи вода ще донесе и други такива. Всичко у тѣхъ показва, че семейниятъ животъ почива много на по-здрави основи, и патриархалностьта е много по-спазена, отколкото у българитѣ-християни. Само една чърта у тѣхъ е съгласна съ корана: голѣмата ревность, която прави женскиятъ полъ ограниченъ въ обществото.

Бел. автора.

чатъ дъски, да дѣлатъ дървета, да косятъ ливади и др. т., и каквото спечелятъ, раздѣлятъ си го братски.

к) **Взаимно спомагане**. Когато нѣкой си гради кѫща, съселянитѣ му, или махалченитѣ му нанасятъ дървета, дъски, камъни, а нѣкога и на дюлгеритѣ пом гатъ. Нѣкому е фтасала нивата за жътва, или има много орань, или пъкъ е боленъ, събиратъ се и му свършватъ работата. Това спомагане се казва *межда*, или межия. На межия се събиратъ и мѫже и жени, и момци и моми, безъ да се криятъ женитѣ отъ мѫжетѣ, само че на една редица работятъ мѫжетѣ, а на друга — женитѣ. Такива межии събиратъ и за предене, за влачене вълна и други женски работи въ кѫщи, ала само отъ момичета и жени, а момци и мѫже и да отидатъ, биватъ въ отдѣлна стая. На межиитѣ се свикватъ съ тѫпань рано сутринь. Презъ време на работата пѣятъ пѣсни, свирятъ съ кавали, нѣкога гърмятъ и съ пушки. Тоя, комуто работятъ, е длъженъ да ги гощава съ по-хубава храна, обикновено колятъ по нѣколко добитъка. Споредъ числото на межовницитѣ. Който умѣе най-добре да ги гощава, нему се събиратъ най-много межовници.

л) **Скотовъдска задруга**. Единъ прекрасенъ обичай отъ старата задруга е останалъ у скотовъдцитѣ и българо-мохамадани, и българо-християни въ цѣла Родопа. Единъ селянинъ има 2, 5, 20 или 50 овце, па макаръ и 150, той не може самъ на своя глава лѣте да си открие мандра, защото съ толкова овце не отърва да се държи овчарь, сагмалджия —доячь и мандражия. Това може да стори само кехаята, който има повече отъ 300 овце своя собственость. По тия причини изниква нуждата за задруга, въ която участвува по нѣгде и цѣлото село въ една, или пъкъ на нѣколко, споредъ количеството на овцетѣ, мандри.

Пролѣтно време, кога наближи *предуй*, сдружатъ се 10, 20, или повече, нѣгде и цѣлото село, и събиратъ овцетѣ си на едно. Следъ като ги преброятъ, закарватъ ги на паша и построяватъ обща селска мандра. На 21 май, обикновения день за *предуй*, Константиновъ день, предоятъ всичкитѣ сагмалъ овце, колкото сѫ въ мандрата, и отъ издоеното млѣко внимаватъ капка да не капне, преди да се премѣри съ една дървена паница-, ксято се казва *кутелъ*, и която съдържа около $1^1/_2$ ока вмѣстимость. По единъ старъ опитъ и обичай, измѣреното млѣко по кутлове разпредѣлятъ по числото на овцетѣ тъй, че всѣки участникъ въ задругата да вземе точно споредъ овцетѣ си млѣко презъ лѣтото. Количеството ведра млѣко нарѣзватъ на една тояга *рабушъ*, който се предава въ рѫцетѣ на сетмалджията за изпълнение. Ако при премѣрване млѣкото остане на края по-малко отъ кутелъ, премѣрватъ го съ лъжица, така щото всѣки да вземе справедливъ дѣлъ отъ овцетѣ си. Следъ това си избиратъ

10 — Българо-мохамеданки изъ Срѣдна Родопа въ празд-
ничната си носия и накити прекарватъ
бэйряма — на люлки.

и уговорятъ сагмалджия, който е единъ видъ управитель на мандрата, до като тя трае презъ лѣтото. За сагмалджия се поставя опитенъ овчарь, предпочтително безъ свои овце, и той никога не напуща вече мандрата, преди да изтече срокътъ й. Всички служащи около мандрата сѫ длъжни да му се подчиняватъ.

Възнаграждението на сагмалджията опредѣлятъ въ натура, която състои отъ известно число въ началото още на мандрата, или и кѫде срѣдата, дни, презъ които той взема отъ всичкитѣ овце млѣкото.

Издоеното на предуя млѣко продаватъ на търгъ и отъ прихода покриватъ разноскитѣ, що сѫ станали тогава за курбана и гощавката, нѣкога пъкъ го правятъ на сирене и раздаватъ, а за разноскитѣ опредѣлятъ друго млѣко отъ единъ или два кутлове и го продаватъ. Купувачътъ на това млѣко може да го вземе, когато си ще, дори и на свършека на мандрата.

На предуй колятъ общъ курбанъ и се гощаватъ, като разнисатъ и по кѫщи, за да бѫдатъ овцетѣ берекетлии презъ лѣтото. Най-напредъ си взема млѣкото тоя, който има най-много овце, и тъй по редъ, а най-сетне остава тоя, който има най-малко, макаръ и една овца да е. Всѣки, кога му дойде реда, извиква го сегмалджията, а той отива самъ, като занася храна за овчаритѣ и сегмалджията за презъ времето, догде трае реда му. Млѣкото си всѣки приготвя на масло и сирене. Ако годината е тревна, млѣчна, повтарятъ реда. Мѣстото, где да бѫде мандрата и где да лежатъ овцетѣ, тъй сѫщо опредѣлятъ по редъ и по тоя начинъ по редъ торятъ нивитѣ си. Често пѫти презъ лѣтото мѣстятъ мандрата, за да се ползуватъ справедливо всички задругари. Нѣкои пъкъ даватъ пàшата безплатно за мандрата, ако мѣстностьта е частна, само заради тора.

м). **Задруга и задружно владѣние**. Една мѣстность е оцѣнена и купена напр. за 1000 лв. и сѫ я купили 20 души съселяни. Тоя, който е далъ 50 лева, има единъ дѣлъ, едно *èсè*, а който е далъ 200 лева, има четире дѣла. Обаче, мѣстностьта не се подѣля помежду еседаритѣ, а всѣки отъ тѣхъ се ползува, колкото може: всѣки оре, коси, и сѣче въ гората, безъ да е опредѣлено кой колко. Така напр. въ с. Чепеларе Карабалканъ е голѣма мѣстность въ чепеларското землище и е владѣние на едновременшния чепеларски феодалъ-бей Кара Ибраимъ. Откакъ е умрѣлъ, сѫ се изминали 80—90 години. Ималъ е 4 сина и 5 дъщери. Тритѣ сестри се отказали отъ дѣла си, та планината останала само на братята и двѣтѣ сестри. Тапията и днесъ е една на името на Кара Ибраимъ, а еседаритѣ сѫ порастнали на 50-на души, може би, които, безъ да я дѣлятъ, работятъ земята и се ползуватъ всички, кой колкото може да си изработи. Такова задружно владѣние земя има доста. Въ случаи на споръ, събиратъ се еседаритѣ и взаимно спогаждатъ спорещитѣ страни. Такива задружни общи владѣния има въ всички и българо-мохамедански, и българо-християнски селища въ цѣлата Родопска область.

н) **Съседство.** Когато нѣкому се свърши хлѣба, житото, сольта, пипера и каква и да е друга домашна потрѣба, той се заима отъ съседа или роднината си, и като се улесни, повръща заетото. Да може нѣкой да заеме, а откаже на съседа си, е голѣмъ грѣхъ, и такъвъ човѣкъ изгубва всичкото си уважение. Заемъ става и съ покѫщнина, па дори и съ дрехи.

о) **Гостолюбие**. Знае се, че гостолюбието е най-симпатичната черта въ характера и на рòдопскитѣ българомохамедани, ала въ селата, които лежатъ на главнитѣ пѫтища, се е доста накърнило и то по твърде естествени причини. Бълглромох. село е рѣдкость да нѣма тъй казванитѣ *ачикъ одаи*, страннноприемни помещения, издържани отъ частни лица. Всѣки пѫтникъ самъ той и добитъка му намиратъ подслонъ и храна въ тѣзи *ачикъ одаи*, или пъкъ и въ селския мечитъ, гдето тоже му се занася храна и топливо. Тъй сѫщо за голѣмъ грѣхъ се брои да се върне беденъ отъ кѫщи безъ хлѣбъ, макаръ и у сиромашка кѫща да е похлопалъ.

п) **Самосѫдъ**. Тоя правенъ обичай, както и много други, е въ последно време на изчезване въ Родопа подъ натиска на общитѣ закони. Но при все това въ по-лека и прикрита форма пакъ се срѣща отъ време на време. Прелюбодеецътъ, крадецътъ, магьосникътъ, тоя, който не тачи рамазана, и други такива, се привиква въ петъченъ день въ джамията, или въ махалата на мечита и публично се изобличава, мъмри, по нѣкога и съ бой се наказва, като му се налага и парична глоба за въ полза на вакъфа. Главнитѣ дейци и сѫдии, и изпълнители на самосѫда сѫ имаминътъ, агитѣ и махаленцитѣ на виновника.

р) **Побратимство, посестримство и храненици.** И у българо-мохамедани, и българо-християни е запазена друга старинна черта въ бита имъ въ цѣлата Родопска область. Това е побратимяването между двама съвсемъ далечни, не роднини, момъка, па и възрастни мѫже. Аресатъ се, обикнатъ се, ставатъ побратими — *аратлийци*, както казватъ още по турски. Нализватъ си кръвь единъ другъ, опасватъ се съ размѣнени пояси, даряватъ си единъ други разни дарения и вече се считатъ, почитатъ, родеятъ като сѫщи братя, та и децата имъ се считатъ и почитатъ като близки роднини. Сѫщото става и между момичета и жени — посестримятъ се. Между българо-мохамедани и българо-християни много не става такова побратимяване и посестримяване и е имало не само обществено значение, но и економическо — взаимно се спомагатъ въ тежки преживѣлици едни други.

У българо-мохамеданитѣ тоже се много почита и захранването съ първото млѣко новороденото дете. Роднина, или не, дойката, извикана да даде първата млѣчна храна на новороденото, докато се появи млѣко у сѫщата му майка, е вече втора майка на новороденото, и последното съ детето на дойката ставатъ като братя, или братъ и сестра, и презъ цѣлия си животъ едни други се почитатъ и спомагатъ въ случай на нужди. Въ смѣсенитѣ села дори българо-мохамеданка като че ли предпочита българо-християнка да й пър-

ва закърми детето и така да се сродятъ и почитатъ презъ живота си една друга като сестри.

Теª са хранеªнѝци, хрàнила сам гу, или *хрàнила сам еª, хрàнеªни са* и т. н. като кажатъ, изразява се обичь, привързаность, дългъ да си живѣятъ роднински, да се почитатъ и си помагатъ въ нужда, и т. н.

XIII
Езикъ и словесно творчество у българо-мохамеданитѣ.

Всѣка българо-мохамеданска покраина и селище, както въ бита и общия си духовенъ мирогледъ е недѣлима, една и сжща съ еднокръвнитѣ си съседи българо-християни, така и въ езика, говора и въ цѣлото си словесно творчество е еднаква народностно българска, чиста и самобитна. И за това, за щастие, запазено положение основната, първичната причина трѣбва да се отбележи и знае.

Българо-мохамеданското население, било групово или единично, отъ деньтъ когато му е билъ наложенъ мохамеданския вѣрски култъ, е останало откжснато духовно и културно, уединено и прибрано самò въ себе си. Отъ едната страна турцитѣ все съ недовѣрие гледали новитѣ си едновѣрци и сж имали грижата и мисъльта само съ външната мохамеданска-религиозна обрядность съ течение на времето окончателно да ги турцизиратъ и така съвършено да унищожатъ всичко въ духовния имъ мирогледъ минало християнско, народностно и свѣтско-политическо. Така като че ли не обръщали внимание върху най-важното, най-светото и най-силната народностна отлика—езикътъ.* Отъ друга страна пъкъ българо-мохамеданитѣ религиозно и духовно-културно станали недосегаеми и отъ втория силенъ, привелигированъ и тоже властенъ факторъ въ Турция — Вселенската въ Цариградъ гръцка патриаршия съ голѣмитѣ си фанариотски сподвижници, която е употрѣбила всевластно всички срѣдства пъкъ да гърцизира, да прелѣе съ помощьта на езика и духовно черковното си господствуване въ елинизма всички други християнски народи, на първо мѣсто българския народъ, попадналъ и той въ обширнитѣ предѣли на Турската тогава империя.

*) Едно твърде характерно предание, което се приказва и у българи-мохамедани, и у българи-християни има въ случая, и то въ Окманъери, покраината при гр. Ксанти въ южнитѣ спускове на Родопа къмъ Бѣломорието. Борбата е била упорита и дълготрайна за проникване и завладяване отъ турцитѣ тѣзи мжчно достжпни планини. Най-после и двѣтѣ страни се съгласили, решили и туземцитѣ, казали: „*дѝнътъ* (вѣрата) *си дàваме*,а *алà дѝлът* (езикътъ) *нè*“ И така станало: вѣрата си изгубили, ала езикътъ си български, роденъ, запазили и до днесъ.

Бел. автора.

Въ всички по-преди на отдѣлно мѣсто изброени българо-мохамедански села и селчинки-колибаци, освенъ въ градоветѣ, въ тритѣ български области: Тракия, Мизия и Македония, до освободителната война въ 1877/78 год., се е говорилъ чистъ български езикъ, съ малки или по вече -характерни говорни мѣстни на покраината особици, каквито ги има всѣки общъ езикъ на единъ народъ.

Следъ освободителната война и Берлинския договоръ въ 1878 год. се проявиха и положиха особени грижи и отъ свѣтска, и отъ духовна турски власти въ Цариградъ къмъ българо-мохамеданитѣ, освенъ съ привличането си въ предѣлитѣ на останала Турция, но и по-силното имъ турцизиране и чрезъ езика. На всѣкжде ходжитѣ — учители и на малкитѣ деца, и на възрастнитѣ чрезъ джамията въздействуваха да учатъ и турски езикъ. Разрастна се и се разпространи и въ съвремененъ възходъ и педагогическа книжнина и добре нагласени учебници.[47])

Въ по-отдалеченитѣ отъ градоветѣ, отъ главнитѣ пжтища и отъ срѣдищнитѣ чисто турски селища българо-мохамедански села въ говорътъ имъ турцизмътъ е много малко нѣщо внесълъ. Тиквешкия българо-мохамедански говоръ и отъ самитѣ турци се е ималъ за най-чистъ български, та и нѣмскиятъ пжтешественикъ Гризебахъ презъ 1839 год. е чулъ това (*Griseeach*, Reise durch Rumelen und nach Brussa im Jahre, 1839, II, 66). Турската тамъ поговорка била:

Истамболънъ тюркчеси,
Елбасанънъ арнаутчеси,
Тиквешънъ булгàрджеси,
Я'нянънъ румджеси.

Т. е. най-добре турски се приказва въ Цариградъ, албански—въ Елбасанъ, *български въ Тиквешъ*, а гръцки въ — Янина.[48])

Ний, за жалость, нѣмаме нишичко току-речи събрано и проучено отъ говорътъ, та и по бита и преживѣното минало, на българо-мохамеданитѣ изъ всички наши български покраини. Обаче, за говорътъ на най-голѣмото и най-важното ядро българо-мохамедани изъ обширната Родопска область все пакъ имаме отъ малко малко поне, макаръ и отъ малко по брой селища, събрано и изнесено въ последно време отъ словесното творчество, говора и изобщо по

47) И това продължава и днесъ: учителитѣ по мохамеданско вѣроучение, по корана, въ българо-мохамеданскитѣ училища учатъ и на турски езикъ малкитѣ българо-мбхамеданчета. Вижъ: **„Изъ долината на р. Арда, пжтни впечатления и бележки“** 1936 год. Пловдивъ, стр. 31.

48) Вижъ: **„Български старина изъ Македония“**, второ допълнително издание на проф. Йорданъ Ивановъ, София 1931 г. стр. 75.

народауката изъ тая область. А говорътъ на родопскитѣ българо-мохамедани не само че е много по-чистъ отъ турски и други чуждици думи и строежъ, но тоя говоръ е и най-старинното съ най-много запазени ценности—особици звукословни, етимоложки, синтаксични, стилни и лингвистични — рѣчникови.

Нито единъ пжтникъ-изследвачъ, нито единъ човѣшки животъ, макаръ и при всички най-благоприятни условия, могатъ стигна, за да споходятъ всички стотици селища и селчинки-колибаци и да досъбератъ и дадатъ пълната картина народоучна, езикова, на обширната Родопска область, включително и недѣлимото отъ нея географски, народностно и стопанско-економически Бѣломорие.*)

Отбелязвамъ тукъ по лични мои долавяния само следнитѣ най-ценни особици въ разни българо-мохамедански селища въ Родопската область:

1 — Коренннитѣ и мѣнитвени **Ѫ, Ъ, Ѣ, Ꙗ** се произнасятъ твърдо или меко съ възходящъ или низходящъ отгласъ, споредъ г. професоръ Д-ръ Теодоровъ Баланъ, на

О^{а}

въ с. с. Забърдо, Богутево, Гюндюзица и др., Асеновградско; Паласъ, Енузъ дере, Тозъборунъ, Текиръ, Арда и др., Смоленско; Муставшово, Кетенликъ, Ксантийско: Алмали, Узунъ дере, Боево, Елехча, Златоградско; Брезенъ и Беденъ, Девинско.

Примѣри: *дó^{а}рву, кò^{а}ща, вудо^{а}та, рако^{а}та* и пр.

^{о}а

въ с. с. Якоруда, Дол. чифликъ и Бабекъ не всички махали.

Примѣри: *к^{о}áрс(т), п^{о}áт', нуг^{о}àта, пле^{а}т^{о}à* и пр.

Ъ^{а}

с. с Долащъръ, Горна Лжджа, Арденско: Виюво, Смоленско; Мерикосъ, Хебилево, Суфлийско; Златоградъ, Сарикъ, Угурли, Златоградско: Тешево, Доленъ, Плетена, Неврокопско; Корита, Кокала, Ески Кавала, Кучкарь, Кавалско.

Примѣри: *въ^{а}лна, мъ^{а}ску, маж'ъ^{а}т* и пр.

---

*) А това можеше да стане донѣкжде презъ довчерашното, макаръ и за малко време изгодно политическо минало. Идеята отдавна имаше у двама голѣми непрежалими наши учени, покойницитѣ Шишмановъ и Цоневъ. Слава Богу, че Тракийския наученъ комитетъ най-после даде началото съ двата по негово желание великолепни научни труда — **Езикъ и Битъ на тракийскитѣ българи** — събрано, научно подредено и написано отъ г. г. Вакарелски и Кодовъ, подъ ржководството и живото участие на нашия голѣмъ ученъ езиковедъ г. Професоръ Ст. Младеновъ.
Бел. автора.

^{ъ}а

с. с. Аврамови колиби, Бабекъ, Пещерско; Бѣлица, Копривленъ, Неврокопско; Исьоренъ, Ксантийско; Союджикъ, Смоленско.

Примѣри: *р^{ъ}àка, рак^{ъ}àта, м^{ъ}àгла* и пр.

О

с. с. Окманъ-ери, Ксантийско; Корова, Св. Петка, Костандово, Юрюшка махала (Бабекъ), Пещерско; Рибнево, Неврокопско.

Примѣри; *рóж, дóрву, сóн, вòрба* и пр.

У^{о}

с. с. Мугла, Кестенджикъ, Девинско; Хасанково, Смоленско; Ситово и Лилково (българомохамеданитѣ изселени), Асеновградско.

Примѣри: *ду^{о}ш, пру^{о}т, дабу^{о}т* и пр.

2 — Силната мекота, палаталность, въ нѣкои селища и въ корена, и въ мѣнитвитѣ.

Примѣри: *кйт'ки, л'ул'ке^{а}, мàке^{а}, пóд'них, кон', цар', уфчѐ^{а}рь* и т. н.

3 — Повсемѣстно *ятово* произношение отъ старобългарското ѣ, което въ по-голѣмата часть досега обнародвани народни умотворения изъ Родопската область е предавано съ

е^{а}

единъ видъ удължено *е* съ низходящъ отгласъ на *а*.

Примѣри: *рé^{а}ка, мóре^{а}*, на *мур'éну*; членувано събирателно: *тре́^{а}ва, тре^{а}вó^{а}на, пѐпе^{а}л, пé^{а}сне^{а}, кóте^{а}ту, гре^{а}хо^{а}т, тѐ^{а}сте^{а}ну* и пр.

4 — Безударно **о** на **у**.

Примѣри: *млóгу, мáлку, зе^{а}лѐну, утпрѐш, узáт, млѐ^{а}ку, мле^{а}кóва* и т. н.

5 — Безударно **о** на **а**.

Силно акане у българомохамеданитѣ въ кржгъ около старото знатно село Смилянъ, Смоленска околия, и нѣкои села въ Златоградско и Ксантийско.

Примѣри: *магйла, атйде^{з}, ад'нѐсе^{а}, ат катрй си, падпйрам, Кастадйне^{а}, пóдмала* и много др. вмѣсто: отиде, отъ кои си, подпирам, Костадинъ, подмола и пр.

6) Пълногласие въ думи помежду групи две и повече съгласни, запазенитѣ старо български гласни въ такива думи **ъ** и **ь**. Примѣри: *во́ªлеªка, во́ªреªшеª, гаро́беª, жеªре́ªбеª, пале̂ªва, хала̀дну, гала̀с, мара̂с, пала̀тну, гала̀ва, кара́ва, сала́ма, мале̂ªка, атпаре́ш, сабеªра́* (**съБьрати**), *кане́ªза* (**кънязь**) или *кеªне́ªз, пачéла* (**бъчела**), *воªрати, гу, варатéну* (**вр̂ътѣти**), *васадѐ, насадé* (**вьсьде**), *го́раку, гарачѝви* (**горъкъ**), *деªне́с, деªне́ска* (**дьньсь**), *назава̀ гу, зава̀* (**зъвати**), *мало́ги* (**мъногъ**), *карамѝлу* (**кр̂ъмити**), *саре́бру* (**съребро**) и т. н., вмѣсто диалектнитѣ днесъ у българитѣ-християни въ Ахж-челебийско, (Смолянско) и другаде: *воªл'к*, или *въªл'к', воªрх* или *въªрх*, (Бачково *вал'к'*), *гро́б'е, жрѐªбеª, пле́ªва* или *пл'а̀ва, хла̀дну, гла̀с, мра̀с, пла̀тну, глава, кра̀ва, сла́ма, мле́ªку* или *мл'аку* (Рупчоско), *отпре́ш* — отпредъ, *кнеªз, пче́ла, върти́, вреªте́ну, сьªде*, — *с'акадеª, го́рку — горчиву, д'нес — д'неска, зуве́, мло́гу, кармѝлу, срѐбрv* и пр. Въ Велико-рускитѣ говори се произнасятъ: галавою, гародъ, малока, маладою, карава, варота, серебро, галосъ, салома, палотно и т. н. съ замѣна неудареното **о** съ *а*.

7) Свойственото умекчаване на съгласни въ Родопскитѣ говори, като: *кит'ки, л'ул'ки, ад'нѐсеª, пастел'кеª, ма̀кеª, плад'нѝна, кол'к'у, ад'ведеª, мут'ку* (мънинко), *во́ªл'к', по̀ªл'х* (Ахж-челеб.) и мн, др.

8) Замѣняването въ много случаи въ Златоградъ **е** съ **и**, като: *сидло, дивир, минеª, тибеª, веªчир'ам, сило. мисо, пирдала, сриде, нидеªлеª*, и др. вмѣсто: *сеªдло̀, девеªр, менеª, тебеª, веªчерам, село, меªсо, преªдала, среªде, неªде́леª* и пр.

9) Склонитбени отлики, каквото сж староятъ дателенъ и творит. падежи: *йунацеªм, кон'е'м, майцеªм, ко̀ªрстум, сѝлум; свªтѐк Ивана, мо̀ек, Стуѐªна* и др.

10) Лингвистични-словарни особици, като: *кузнеª* — ковачница, *кутри*—**а**—**о**, у българо-мохамеданитѣ *катрп*—**а**—**о**, вмѣсто кой—я—е, *крамала* (**крамольникъ**) и др.

11) Стариятъ инфинитивъ: *видеªт', чуе́ªт', ходеªт'*, (**кидѣти, чути, ходити**) и др. въ Софулийско, Златоградско и др

12) Двуставното ударение: *кучеªта́та*, Широда-лжка, *мулеªта́теª, гра̀дина́та* Муставчово, Ксантийско и др.

13 — Особено бие въ очи и слуха силната употрѣба на умалителнитѣ и увеличителни думи отъ измѣняемитѣ части на речьта, особено имената:

Овчѝца, кокѐшчица, пѝленца, мѝличко, зелѐничко и зелѐнко, изора̀нко, изнасѐªсªнко и др. п. Съ тѣхъ се изказва нежность, обичь и дълбока чувствителность къмъ нѣщо мило и рѣдкостно.

14) *Овчищеª, кокòшчищеª, кучеªтище, деªтеªтищеª* и др. Това сж пъкъ за изказване единъ видъ презрение, отвръщение, грубо нѣшо и т. н.

Пѣснитѣ стари исторически и епически сж изчезнали предъ мохамеданския вѣрски и политически гнетъ. Обаче, лириката, битовиятъ типъ, остроумницитѣ, пословици, поговорки, гатанки, благословии и др. п. сж богати и по стилъ, и съдържание, и по художество.

Може би въ недалечно бждаше ще имаме нароченъ сборникъ отъ цѣлото словесно творчество на българо-мохамеданитѣ отъ Родопската область, заедно и съ нарочитъ рѣчникъ—словарь на неизчерпаемото богатство мѣстни думи.

Résumé.

LES POMAKS (BULGARES ISLAMISÉS) EN BULGARIE.

Tous ceux qui croient à la religion mahométane (le Coran) et la pratiquent très strictement, se nomment, partout et de tous temps, et sont connus comme *mahométans, musulmans, osmanlis* et le plus souvent sous le nom généralement connu de *turcs* au pluriel, et au singulier — mahométan, musulman, osmanli turc.

Ils pensent et croient exercer l'unique au monde, appelée par eux vraie religion (hac dini, dine islam), tandis que ceux qui ne croient pas au prophète des prophètes, Mohamet, sont appelés par eux du nom dédaigneux de ghiavours, kavours ou kiatirs, ce qui signifie athée, rejeté d'Allah (le Seigneur), condamné à l'enfer, à la mort, destiné à être l'esclave des vrais croyants — les mahométans.

Ainsi le mahométisme tient exeptionnellement à la foi. Pour lui le sens national et la notion de nation n'existent pas: ils s'unissent à la notion de foi. Ayant accepté, une fois, le culte de la religion musulmane, — un arabe ou autre en Asie Mineure, un indou dans l'Inde, un chinois en Chine, un négre en Afrique, un gréc dans l'île de Crète, un serbe en Bosnie, un bulgare dans la péninsule balcanique er ainsi de suite, tous ils sont déjà musulmans, turcs et se trouvent et doivent étre sous l'égide de la souveraineté turque spirituelle, religieuse et politique et les sultans-califes sont les souverains complets illimités de toutes les gens et nations croyant à Mohamet.

Voilà comment s'est formé et élargi l'empire turc et sa force politique et militaire, dans l'Orient européen au moyen âge; celà n'est dû qn'exclusivement au mahométisme.

Aussitôt arrivés dans la péninsule balcanique, au XIV-e siècle poursuivant leur but militaire, les turcs commencent à prêcher la religion musulmane parmi les peuples chrétiens non conquis dans l'Orient européen. Tout d'abord ce sont les terres bulgares qui tombent sous le joug politique des turcs et là, en premier lieu s'établit le pouvoir des sultans-califes. Entre autre, les intérets suprêmes de l'Etat et de l'armée de la souveraineté politique d'alors exigeaient que les terres nouvellement conquises soient assurées aux sultans turcs et qu'elles ne présentent pas de danger pour l'Islam. Ainsi la population bulgare est la première de toutes forcée d'être privée de la puissance, ce qui ne pouvait se faire qu'à l'aide de l'islamisation d'une part et de l'anéantissement des gens en les tuant ou en les exilant dans d'autres pays, surtout en Asie Mi-

neure. Ceux qui manifestaient de la ténacité et de la fermeté dans leur foi chrétienne et leurs sentiments nationaux, étaient tués, tandis que cenx qui réussissaient à s'enfuir et se cacher dans les sites inaccessibles des montagnes étaient sauvés.

Beaucoup étaient prisonniers, traités comme esclaves et envoyés en Asie Mineure où ils se perdaient parmi les foules musulmanes.

L'islamisation dans les milieux des populations chrétiennes conquises et soumises s'est faite de deux façons: par conversion en masse de groupes entiers et par conversions individuelles.

La conversion individuelle a été constamment pratiqueé partout et pendant tout le temps de l'existence de l'Etat turc, mais surtout aux premiers siècles après sa formation et son développement aux XIV-e, XV-e et XVI-e siècles, et a été faite généralement sous crainte de mort. Il y a, cependant, des conversions dans l'islamisme faites avec consentement volontaire, conversions surtout individuelles ou de familles entières des classes supérieures: des boliars, riches nobles et gouverneurs de provinces qui étaient menés par leurs intérêts particuliers et materiels, uniquement pour sauver leur vie, leurs biens et leur pouvoir. Certains d'entre eux étaient récompensés en recevant des terres et des postes élevés dans l'administration, d'autres devenaient des chefs dans l'armée et alliés très attachés des sultans, d'autres enfin arrivaient aux postes de vésirs où grâce à leur intelligence naturelle ils ont beaucoup fait pour la force, la grandeur et l'existence même de l'Etat turc. On cite dans l'histoire le cas du gréc d'Asie Mineure islamisé, Evrepos bey, grand chef d'armée des sultans qui a pris part au passage des turcs aux Dardnuelles, leur première conqnête sur la rive européenne et l'établissement de leur souveraineté politique et militaire sur le continent européen. La famille d'Evrepos bey a terminé son existence à Enidje-Vardar, en Macédoine.

En ce qui concerne la conversion en masse, et plus spécialement de la population chrétienne bulgare, parmi les documents historiques écrits et les légendes, il en est un et le plus important de tous: c'est l'histoire écrite par le prêtre Méthode Draguieff, du village Korova de la vallée de Tchépino. Il est dit dans cet écrit que les calomnies de l'archevêque grec à Plovdiv, Gabriel, sont la cause principale de l'islamisation des bulgares de Tchépino lesquels ne désiraient pas payer, en dehors des impots de l'Etat, les lourds impots mis de force par l'institution religieuse du Patriarcat Oecuménique de Constantinople A cette époque ont été détruits 33 monastères et 218 églises, entre Kostenetz et Assenovgrad (Stanimaka), sur les penchants nords des Rhodopes sur un espace de plus de 100 klms. Ces faits se sont produits, d'après l'écrit, pendant l'année 1657.

Avec le temps, les islamisés qui se trouvaient au voisinage des villes et des endroits peuplés de turcs et où il y avait des in-

stitutions administratives, militaires et religieuses turques s'unissaient avec ces vrais croyants, perdaient leur langue et leur coutumes nationales et de cette façon, après leur seconde ou troisième génération, ils devenaient turcs.

Au contraire, ceux qui habitaient les montagnes et etaient éloignés des villages turcs et où l'on ne pouvait pas trouver d'autres musulmans en dehors des autorités administratives, là les nouveaux musulmans ont conservé complétement leur langue et leurs moeurs et coutumes nationales. Ainsi à la veille de la guerre russo-turque, en 1877-78, de ces bulgares non complétement islamisés, chez lesquels le turban blanc chez les hommes, le voile chez les femmes et le minaret de la mosquée étaient le seul signe de mahométisme, il y avait un demi million habitant dans les trois régions bulgares: la Mésie, la Thrace et la Macédoine.

La conversion en masse a l'islamisme des peuples chrétiens de la Péninsule Balcanique a été faite chez les serbes en Bosnie, chez les albanais en Albanie, chez les grécs dans l'île de Crête et chez les bulgares dans le moitié centrale et orientale de la péninsule, là où l'Etat turc et sa souverainete politique voyaient le plus grand danger pour son existence.

La plus grande partie des bulgares islamisés-pomaks, se trouve dans la region des Rhodopes, les 4/5 de laquelle, avec la Thrace au sud, après les dernièrs guerres et les traités de Paris, est dans les limites du Royaume de la Bulgarie.

Après la libération de la Serbie et de la Grèce au XIX siècle et celle de la Bulgarie en 1878, avec un soin particulier systématique, les autorités civiles et religienses turques ont renforcé leur activité en vue de consolidation des sentiments religieux musulmans chez les populations islamisées non turques dans la péninsule et dans leur appel continu envers ces populations de quitter leur foyers et de partir en Turquie, où l'on leur fait des facilités particulières et où leur sont donnés des droits civils. Et c'est à cause de cela que ne sont restés dans les limites de la Bulgarie qu'environ 120 000 bulgares islamisés-pomaks.

Nous ignorons ce que sont devenus et ce que deviennent les serbes islamisés en Bosnie et les grecs en Crête, ce qui d'ailleurs ne peut pas nous occuper en écrivant ces lignes.

En tout cas, ni le temps depuis des siècles, ni les autorités avec leurs soins et moyens favorables à leur but — l'islamisation complète des bulgares mahométanisés dans les régions de la Bulgarie et plus spécialement dans la région des Rhodopes, — n'ont donné le résultat attendu.

L'unité compacte des moeurs et coutumes bulgares est entièrement conservée aujourd'hui chez les bulgares islamisés des Rhodopes. Après la langue, laquelle dans la région des Rhodopes et la Thrace, a conserve la pureté du vieux bulgare de St. Cyrille et Méthode, la vie même des bulgaro-mahométans est partout et en tout semblable à la vie chrétienne et ancienne slavo-bulgare. Mariages, fiançailles, commémorations, cures, coutumes de naissance, chansons de rite et tout dans la famille, la société et dans la vie privée est presque épuré de mahométisme. Le sacrement la vieille société, l'hospitalité, le secours mutuel, l'attachement à la terre, au foyer natal et les traditions de famille — respect et obéissance envers les plus âgés, l'accomplissement des devoirs civils, etc., tout cela est profondement implanté et gardé comme sacré.

L'habillement des hommes et des femmes, leurs ornements, leurs maisons avec l'intérieur, les coutumes de droit et relations etc., sont également presque les mêmes et sous beaucoup de rapports se sont saufgardés plus purs, dans leur aspect ancien, que chez les bulgares chrétiens, chez lesquels, *ce qui est étranger et occidental se detourna peu à peu du type bulgaro slave.*

Les relations entre vrais turcs et les bulgaro-mahométans ne sont pas aussi intimes comme elles devraient l'être entre croyants d'une même religion ayant leur unité politique et religieuse bien formée.

Le bulgare islamisé n'est pas franc envers le vrai turc. Il nourrit même une certaine haine et une méfiance cachée à son égard. Il l'appelle avec dedain *tchitak, goltak,* tandis que le turc lui répond avec le nom *aï* ou *ahrian,* ce qui signifie ours, sauvage, rustre. Les autorités turques même n'ont jamais eu pleine confiance aux bulgaro-mahométans Ainsi par exemple, on a rarement pû voir des employés d'Etat qui soient bulgaro-mahométans, occuper des postes de policiers ou autres, dans les villages chrétiens bulgares.

De même sur la frontière bulgaro turque on n'a jamais gardé de soldats bulgares s'islamisés. On en rencontrait uniquement dans les villages et contrées habités exclusivement de turcs et encore c'étaient de tels dont les sentiments religieux étaient fortement éprouvés d'avance. Au moment de guerres et d'insurrections, les premiers volontaires qu'on prenait étaient des bulgaro-musulmans, mais ces derniers ne manifestaient guère cette cruauté par laquelle se faisaient remarquer les turcs-mahométans.

Très différentes ont été les relations entre les bulgares chrétiens et les bulgaro-mahométans. Ici le proverbe bulgare avait sa place en disant que „le sang ne se change pas en eau". A peu d'exeptions près, les deux groupes proches par leurs familles et leur sang, différents uniquement de par leur culte religieux, ont toujours et partout vècu en amis et ont soutenu leur relations sociales et économiques. Pendant les guerres, les insurrections, les soulévements intérieurs et les désastres, les bulgaro-mahométans se sont, non seulement tenus tranquilles et non hostiles envers les bulgares chrétiens, mais se sont souvent même présentés comme leur défenseurs. Ils n'ont jamais abusé de leur situation de groupe mahométan appartenant au gouvernement.

Les faits isolás de Batak et Teumreuch ne peuvent infirmer cette tradition.

Il est un fait indiscutable, aujourd'hui encore, que les villages chrétiens bulgares mélangés ou non avec la population bulgaro-musulmane, non seulement dans la vaste région des Rhodopes, mais aussi dans toutes les autres parties de la Bulgarie, se sont complétement conservés jusqu'à ce jour.

Ainsi les bulgares islamisès dans les terres bulgares et les serbes-bosniaques islamisés en Bosnie, sont les preuves vivantes et précieuses d'une population séparée, par le seul fait de sa religion de toute la race slave du continent européen.

ОПИСЪ

на

книгитѣ, списанията и отпечатъцитѣ отъ сѫщия авторъ Ст. Н. Шишковъ въ гр. Пловдивъ, ул. „Дюстабановъ“ № 41, соб. домъ.*)

1. **Устово**, родно село на автора, описание. Печатница Дионне въ Пловдивъ, 1885 г., стр. 52 — 20 лв.
2. **Животътъ на българитѣ въ срѣдна Родопа**, Пловдивъ, 1885 г. стр. 90—30 лв.
3. **Портретъ на гръцкото духовенство и коварнитѣ му дѣла противъ българитѣ въ Родопитѣ.** Пловдивъ, 1887 г. стр. 134.

Написана е по запискитѣ на свещеникъ Никола Мавродиевъ въ с. Долно-Райково и издадена отъ него подъ псевдонимъ С. М. Родопски.

4. **Родопски старини**, сборникъ отъ обичаи, суевѣрия, пѣсни, пословици, описания и пр. на родопскитѣ жители. Кн. I. Пловдивъ, 1887 год. стр. 32 — 20 лв.
5. **Родопски старини**, кн. II. Обичаи въ Ахж-челебийската каза, Пловдивъ, 1888 год. — 20 лева.
6. **Родопски старини**, кн. III. Материяли изъ живота на българитѣ въ Ксантийско, Пловдивъ. 1890 г. — 20 лв.
7. **Родопски старини**, кн. IV. Материяли изъ Даржерско, Пловдивъ, 1892 г. — 20 лв.
8. **Славиеви гори** (Родопи), месечно списание за наука народни умотворения и обществени знания, кн. I. II. III, IV, V, VI и VII. Пловдивъ, 1894 г. — 100.
9. **Уроци по Законъ Божий**, за III отдѣление. Одобрени отъ св. Синодъ при Българската Екзархия въ Цариградъ. Издание Хр. Г. Дановъ. Пловдивъ, 1890 г.
10. **Уроци по Законъ Божий**, за IV отдѣление. Одобрени отъ св. Синодъ при Българската Екзархия въ Цариградъ. Издание Хр. Г. Дановъ, Пловдивъ, 1891 г.
11. **Защо Рупчоското Държавно V кл. училище да бжде въ Чепеларе, а не въ друго село?** Издание на „Родопска искра“ въ с. Чепеларе, Пловдивъ, 1895 г.
12. **Още нѣколко думи за премѣстването Държавното III кл. училише отъ с. Орѣхово въ с. Чепеларе.** Издание на дружеството „Родопска искра“ въ с. Чепеларе, Пловдивъ, 1895 год.

---

*) Изданията безъ показана цена сж изчерпани. Освенъ това всички книги сж одобрени отъ М-вото на просвѣтата.

13. **Отчетъ за състоянието на учебното дѣло въ с Чепеларе** презъ учебната 1896/97 год. съ кратко описание на селото. Пловдивъ, 1897 г.

14. **Отчетъ за състоянието на учебното дѣло въ с. Чепеларе** презъ учебната 1897/98 г. съ прегледъ на училищното дѣло и въ Ахжчелебийската каза. Пловдивъ, 1898 г.

15. **Трети год. отчетъ за състоянието на учебното дѣло въ с. Чепеларе** презъ учебната 1898/99 г. съ статия: класни училища въ Рупческата околия отъ освобождението насамъ. Пловдивъ, 1899 г.

16. **Четвърти год. отчетъ за състоянието на учебното дѣло въ с. Чепеларе** презъ учебиата 1899/900 год. съ статия: Български класни училища въ Ахжчелебийската каза отъ възраждането до днесъ. Пловдивъ, 1900 год.

17. **Нуждно ли е прокарването държавно шосе отъ Станимака до Чепеларе и границата?** Издание на Образ. спомагателното дружество „Родопска искра“ въ с. Чепеларе. Пловдивъ, 1898 г.

18. **Поминъкътъ въ Родопитѣ.** Издание на Образ. спомагателното дружество „Родопска искра“ въ с. Чепеларе. Пловдивъ, 1899 г.

19. **Фабричното производство на терпентинъ и калофонъ** въ връзка съ поминъка въ Родопитѣ. Издание на Василъ Търпановъ отъ с. Левочево. Пловдивъ, 1902 г.

20. **Ржководство по бубарство** съ 24 образа. Преводъ отъ 3-о руско издание. Пловдивъ 1902 г. Нар. стоп. библиотека № 1 — 20 лв.

21. **Изкуствено оплодяване и развъждане риба**, съ 8 образа. Преводъ отъ руски. Нар. стоп. библиотека № 2. Пловдивъ, 1902 г. — 15 лв.

22. **„Родопски напрѣдъкъ“** илюстровано фолклорно списание за наука, обществени знания и народни умотворения.

	година	I — 12	книжки	1903	год.	— 100 лева
23.	„	II — 10	„	1904	„	— 100 „
24.	„	III — 6	„	1905	„	— 100 „
25.	„	IV — 6	„	1906	„	— 100 „
26.	„	V — 6	„	1907/8	„	— 100 „
27.	„	VI — 10	„	1908/9	„	— 100 „
28.	„	VII — 10	„	1909/10	„	— 100 „
29.	„	VIII — 10	„	1910/11	„	— 100 „
30.	„	IX — 10	„	1911/12	„	— 100 „

31. **Бачковскиятъ мънастиръ**. Исторически етюдъ отъ проф. И. И. Соколовъ. Преводъ отъ руски и съ нѣкодко бележки въ края отъ преводача. Отдѣленъ отпечатъкъ отъ сп. „Родопски напредъкъ“. 1906 г. — 15 лева.

32: **Изъ Бѣломорската равнина**, Пжтни бележки и впечатления, Пловдивъ 1907 г. — 35 лв.

33. **Братско писмо къмъ българо-мохамеданитѣ въ Родопа и Пиринъ.** Издание на Пловд. свещ. братство. Пловдивъ, 1913 г.

34. **Значението на бждещата желѣзница отъ Пловдивъ до Бѣломорския брѣгъ.** Издание на Пловд. турист. дружество „Калояновъ връхъ“ Пловдивъ, 1913 год.

35. **Помацитѣ въ тритѣ български области:** Тракия, Македония и Мизия, I ч. Историко-географски прегледъ, стр. 68, Пловдивъ, 1914 г. Издание по порржка и съ срѣдства на Руската Академия на наукитѣ въ Петроградъ.

36. **Речь, казана въ Климентовското утро** на 9. августъ, въ салона на „6 Августъ“. Пловдивъ, 1916 г.

37, L'Hêlênisme dans la peninsule Balkanique: Essai historico-politique et êtnographique, p. 90+11. Philippopoli, 1919 — 60 лв.

38. **Речь,** казана на 16. май, 1920 г. на протестационния митингъ въ Пловдивъ по случай отнемането на Западна Тракия и предаването ѝ на Гърция.

39. **Апели на Пловд. дружество „Тракия“,** изпратени до Лондонската Конференция на 20. II. 1921 г. и до председателя на Смѣсената комисия по доброволното преселване на българи и гърци. Апелитѣ сж на български и френски езикъ.

40. **Пловдивъ въ своето далечно и близко минало.** Сказка, казана на 20. II. 1921 г. въ Военния клубъ. Пловдивъ, стр. 40. 1921 г. Издание на книжарница „Новъ животъ“ на Георги п. Василевъ —10 лв.

41. **Тракия преди и следъ Европейската война,** Издирване и документи, съ приложение на две факсимилета, 20 образци и една етнографска карта, стр. 176. Пловдивъ, 1922 г. Книгата е наградена съ I премия отъ Българската Академия на наукитѣ — 70 лева.

42. **Описъ на туристическата изложба** отъ 484 фотографни снимки съ обяснителни бележки и красиви селища, старини и мѣстности изъ Царство България и нѣкои изъ поробенитѣ български земи. Издание на Пловдивското туристическо дружество „Калояновъ върхъ“ въ Пловдивъ, 1923 год.

43. **Описъ на художествено-историческия отдѣлъ** съ биогрофически бележки и кратки описания на 89 заслужили дейци, битови картини и копия отъ Бачковския мънастиръ. Издание на Окржжния Етнографски музей въ Пловдивъ — на български и френски, кн. I, стр, 96 1924 г.

44. **Нашето училище и днешната ни действителность,** стр. 52. Пловдивъ, 1924 год.

45. **По административното дѣление въ Пашмаклийско**, Пловдивъ, 1924 год.

46. **Етнографско археологическото значение на мънастиритѣ въ Пловдивската епархия**. Отпечатъкъ отъ

„Годишникъ на Народната библиотека" въ Пловдивъ за 1922 г. София, Държавна печатница, стр. 12, 1924 г.

47. Les Pomaks de la Macedoine et de la Thrace meridiorale. Отпечатъкъ отъ сборника на I конгресъ на славянскитѣ географи и етнографи въ гр. Прага, Чехославашко, презъ 1924 год.

48. **Централна презродопска желѣзница** и презъ кжде да се прокара, съ 17 илюстрации, една карта и таблица. Пловдивъ, стр. 48, 1925 г. 15 лв.

49. **Речь,** казана на 3. ноемврий 1925 год. на плошадь „Царь Симеонъ" въ Пловдивъ при чествуването паметьта на българскитѣ будители-родолюбци, стр. 22.

50. **Пловдивъ въ своето минало и настояще.** Историко-етнографски и политико-економически прегледъ съ 79 илюстрации, една географска карта на околносгьта и планъ на града на български и френски, стр. 476+XXIV. Пловдивъ, 1926/27 г., 150 лева.

51. **Въпросникъ за изучване селищата и мѣстноститѣ въ Пловдивския окржгъ.** Издание на Пловдивския Окржженъ Етнографски музей, 1928 г.

52. **Отчетъ на старопитала „Константинъ х. Калчевъ"** отъ 1917 до 1928 г. включително съ резюме и на френски. Издание на настоятелството, стр. 80, съ 14 образи. Пловдивъ, 1929 г.

53. **Бѣломорска Тракия въ освобод. война презъ 1877/78 год.** съ образи и резюме на френски, английски, нѣмски и италиякски, стр. 140. Пловдивъ, 1929 г.—60 лв.

54. **Отворено писмо** до Пловд. Окржженъ съветъ по закриване Окр. Етнографски музей, 1931 г. Пловдивъ, 4 стр. гол. 8-на.

55. **Истини върху „Истината" за благотворителния домъ за стари и немощни хора въ гр. Пловдивъ** (сега старопиталище „К. х. Калчевъ") стр. 120, Пловдивъ, 1934 г.

56. **Петдесеть годишнината на французкия мжжки колежъ** „Св. Августйнъ" въ гр. Пловдивъ, стр. 26, Пловдивъ, 1934 год. — 8 лв.

57. **Изложение по належащата нужда отъ срѣднородопска желѣзница** Издава Пловдивската Родопска културна дружба.

58. **Андрю Карнеги,** животъ и дейность, написалъ Ст. Ст. Салгънджиевъ, стр. 32, Пловдивъ. 1933 г. Издава Ст. Н. Шишковъ за фондове при трапезариитѣ на I Пловдивска прогимназия и при училищата въ Устово.

59. **Картина** „Събора на Роженъ".

60. **Картина „Оборище"** съ текстъ отъ Ст. Н. Шишковъ. 1931 год.

61. **Картина** „Петко Киряковъ", родопски войвода, съ текстъ отъ Ст. Н. Шишковъ.

62. **Овцевъдството въ Тракийската областъ,** отпечатъкъ отъ IV кн. на Тракийски сборникъ.

63. **Участието на** Пловдивъ и епархията му въ борбитѣ на Черковния въпросъ и Възраждането. Отпечатъкъ отъ Юбилейния сборникъ на Пловд. девическа гимназия.

64. **Значение** и развитие на девическото образование въ Пловдивъ и Епархията му. Отпечатъкъ отъ Юбил. сборникъ на Пловд. девич. гимназия.

65. **Следи отъ християнството** у родопскитѣ помаци. Отпечатъкъ отъ Юбилейния сборникъ на Митрополитъ Максимъ.

66. **Изъ долината р. Арда.** Пжтни бележки и впечатления съ 30 илюстрации, стр. 148. Пловдивъ, 1936 г. 50 лв.

67. **Българо-мохамеданитѣ** (помаци) съ илюстрации 1936 г. стр. 112 40 лв.

Издадени заедно съ покойния Юрданъ п. Георгиевъ:

68. **Българитѣ** въ Сѣрското пол. Издирвания и документи съ петь факсимилета и етнографска карта. Пловдивъ, 1918 г. стр. XVI+70. Второ издание — 100 лева.

69. **Българитѣ** въ Драмско, Кавалско, Зъхненско, Правишко и Саржшабанско. Издирвания и документи и 13 факсимилета. Пдовдивъ, 1918 г. стр. XVII+60 — 100 лв.

70. **Една страница** отъ историята на сръбската пропаганда въ Дебърско и Велешко. Издирвания и документи й петь факсимилета. Пловдивъ, 1918 г., стр. 36—80 лв.

71. **Писмо до българскитѣ войници на бойнитѣ полета**. Издание на Щаба на Действуюшата армия. Пловдивъ, стр. 20. 1918 год.

72. **Пжтеводитель-събеседникъ отъ Пловдивъ до Порто-Логосъ по стария римски пжть презъ Родопитѣ съ илюстрации:** Написанъ е заедно съ г. В. Дечовъ и поради намѣсването ни въ Европейската война въ 1915 г.; се напечатиха само 80 стр. до с. Хвойна. Станимашко.

— Книгата № 68 е издадена освенъ на български, още и на френски, английски и нѣмски езици, а № 69 само на френски. И двете заедно съ № 70 сж наградени съ I премия отъ Българската Академия на наукитѣ и препоржчани отъ М-вото на нар. просвѣщение и Военното министерство.

Освенъ горнитѣ книги и издания, отъ сжщия авторъ сж обнародвани народни умотворения изъ Родопа въ Сборника на народни умотворения, наука и книжнина, после описания и статии о ъ народоученъ, училищеиъ, историчесски, поминъченъ и другъ общественъ характеръ, съобщения, рецензии и др. п. въ сп. *Български прегледъ*, *Българска*